PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku

BIBIÁNA HLEBOVÁ A KOLEKTÍV

2011

Monografia je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 1/0754/09 *Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku*

Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku

Autori: doc. PaedDr. Bibiána Hlebová, PhD.
prof. PhDr. Zuzana Stanislavová, CSc.
doc. PaedDr. Eva Dolinská, PhD.
Mgr. Radoslav Rusňák, PhD.

Za jazykovú správnosť jednotlivých kapitol zodpovedajú ich autori

Recenzenti: prof. PhDr. Ondrej Sliacky, CSc.
prof. PhDr. Brigita Šimonová, CSc.

Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta 2011
Schválené edičnou komisiou Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove dňa 12. 12. 2011

ISBN 978-80-555-0317-2
EAN 9788055503172

Obsah

ÚVOD **5**

1 RÓMOVIA V SLOVENSKEJ LITERATÚRE PRE DETI A MLÁDEŽ V LITERÁRNOHISTORICKOM PREHĽADE (*Bibiana Hlebová*)

1. 1 Základné literárnovedné východiská 9
1. 2 Vývinové súvislosti rómskej literatúry a slovenskej literatúry s rómskymi postavami v období 30. – 50. rokov 20. storočia 14
1. 2. 1 Literárna tvorba nerómskych autorov 16
1. 3 Vývinové súvislosti rómskej literatúry a slovenskej literatúry s rómskymi postavami v období od 60. rokov 20. storočia do roku 1989 19
1. 3. 1 Literárna tvorba rómskych autorov 23
1. 3. 2 Literárna tvorba nerómskych autorov 24
1. 4 Vývinové súvislosti rómskej literatúry a slovenskej literatúry s rómskymi postavami v období od roku 1989 po súčasnosť 35
1. 4. 1 Literárna tvorba rómskych autorov 37
1. 4. 1. 1 Predstavitelia staršej generácie rómskych autorov 37
1. 4. 1. 2 Predstavitelia novej generácie rómskych autorov 47
1. 4. 2 Literárna tvorba nerómskych autorov 55

2 RÓMOVIA V ŽÁNROCH SLOVENSKEJ LITERATÚRY PRE DETI A MLÁDEŽ **87**
(*Radoslav Rusňák, Zuzana Stanislavová, Eva Dolinská*)

2.1 Skôr než sa povie rómska literatúra... (*Radoslav Rusňák*) 87
2. 2 Mentálny obraz Rómov v slovenskej próze pre deti a mládež (*Zuzana Stanislavová*) 97
2. 3 Hudobné motívy v rozprávkach Daniely Hivešovej-Šilanovej (*Eva Dolinská*) 128

ZÁVER **145**

RESUMÉ **146**

SUMMARY **147**

ÚVOD

V ostatnom čase sa pozornosť literárnych vedcov i čitateľskej verejnosti čoraz viac upriamuje na rómsku tému a jej umelecké stvárnenie. Intenzívnejšie úsilie Rómov o sebavyjadrenie po roku 1989 ovplyvnili nielen nové spoločensko-ekonomické podmienky, ale aj prijatie ústavného zákona o menšinách a Memoranda rómskeho národa.[1] Zakladaním občianskych združení i organizácií (Kultúrny zväz občanov rómskej národnosti, Združenie inteligencie Rómov na Slovensku, Demokratický zväz Rómov na Slovensku, Romani kultura, združených do Asociácie rómskych kultúrnych organizácií Slovenska – ARKOS, kultúrneho zväzu rómskeho spoločenstva), rómskych periodík *Romano ľil, Rómska revue, Romipen, Nevipen* (neskôr zanikli), týždenníka *Romano nevo ľil*, mesačníka pre deti *Luluďi / Kvietok*, dvojmesačníka *Roma*, folklórnych a divadelných súborov (*Rómske profesionálne divadlo Romathan* v Košiciach), oddelení rómskej kultúry v Rimavskej Sobote, Humennom a Martine, rómskych národnostných vysielaní (Slovenský rozhlas – stanica Regina, Slovenská televízia), zriaďovaním stredných umeleckých škôl, katedry rómskej kultúry a detašovaných pracovísk na vysokých školách v Nitre, Spišskej Novej Vsi a Lučenci, ale aj organizovaním folklórnych festivalov sa rómski umelci usilovali o prezentáciu svojho umenia a talentu, o posilnenie sebavedomia príslušníkov rómskeho etnika na Slovensku a dosiahnutie uznania v majoritnej spoločnosti. Získanie prvých prestížnych ocenení[2] v hudobnej, literárnej a dramatickej tvorbe pozitívne podporilo

---

[1] Ústava Slovenskej republiky z roku 1991, článok 12 ods. 2 upravuje rovnosť všetkých občanov bez ohľadu na národnosť, náboženstvo, vierovyznanie a sociálnu príslušnosť. Články 34 a 35 upravujú právo národnostných menšín na osvojenie štátneho jazyka, právo zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie, prijímať informácie v materinskom jazyku, právo používať materinský jazyk v úradnom styku, zúčastňovať sa na riešení vecí týkajúcich sa národnostných a etnických menšín; tiež Zásady vládnej politiky Slovenskej republiky k Rómom, In: *Romano nevo ľil*, 1991, č. 5.

[2] K prvým oceneným rómskym umelcom patrili: husľový virtuóz Ján Berky-Mrenica (1998, vysoké štátne vyznamenanie Pribinov kríž I. stupňa), hudobný virtuóz Rinaldo Oláh (2000, ocenenie MK SR za celoživotné dielo), spisovateľka Elena Lacková (2000, pamätná medaila za celoživotné úsilie priblížiť hodnoty rómskeho národa majoritnej spoločnosti a za umelecké stvárnenie holokaustu Rómov; 2001, Rad Ľudovíta Štúra III. triedy), kolektív redakcie Romano nevo ľil (2001, pamätná medaila), Karol Adam, riaditeľ divadla Romathan (2002, ocenenie za umelecké aktivity proti rasovému násiliu). HIVEŠOVÁ–ŠILANOVÁ, D.: Kultúrne aktivity Rómov. In: VAŠEČKA, M. (ed): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002.

sebavedomie Rómov a záujem majoritnej spoločnosti prijímať ich kultúru a umenie bez predsudkov.

Reflexia kultúry, umenia a literatúry rómskej minority v posledných dvoch desaťročiach nadobúda na Slovensku v procese jej spoločenskej, kultúrnej a umeleckej integrácie do pluralitnej majoritnej spoločnosti nový rozmer. Rómovia z pohľadu Nerómov sú svojráznou etnickou skupinou, ktorá má svoju vlastnú kultúru, jazyk, zvyky a obyčaje, normy spoločenského správania a spolužitia a ktorá si nielen v reálnom, ale aj v literárnom svete uchováva archetypálne znaky svojej rómskej identity (romipen). V umeleckých obrazoch nadobúdajú rómske postavy charakter špecifickosti a odlišnosti od ostatných literárnych postáv v tvorbe nerómskych autorov práve tým, že sú rómske, čiže iného pôvodu a sociálneho postavenia, predstavujú iný spôsob života, osobitnú hodnotovú hierarchiu.

Kultúrno-spoločenské a profesionálno-umelecké aktivity Rómov na Slovensku po roku 1989 nás inšpirovali k literárnohistorickému výskumu rómskej literatúry a slovenskej literatúry s rómskymi postavami a súčasne k pozorovaniu špecifickej sebaidentifikácie a identifikácie Rómov v pestrých literárnych žánroch, adresovaných predovšetkým detským a mladým čitateľom. Cieľom kolektívnej monografickej práce je poukázať na miesto a umelecký obraz Rómov v slovenskej literatúre pre deti a mládež na Slovensku, a to v kontexte pôvodnej i prekladovej literárnej tvorby rómskych autorov, ako aj vo výskyte rómskych postáv v žánroch slovenskej literatúry pre deti a mládež od nerómskych autorov.

V prvej kapitole pod názvom ***Rómovia v slovenskej literatúre pre deti a mládež v literárnohistorickom prehľade*** autorka Bibiána Hlebová po objasnení východiskových literárnovedných pojmov a historických vývinových súvislostí prezentuje prehľad intencionálnej i neintencionálnej tvorby identifikovaných rómskych a nerómskych autorov v slovenskej literatúre pre deti a mládež (publikovanej v slovenskom alebo slovensko-rómskom jazyku), ako aj prekladov z tvorby rómskych a nerómskych autorov zo svetovej literatúry, ktoré vyšli na Slovensku, a to v rámci historických medzníkov vývinu slovenskej literatúry pre deti a mládež podľa O. Sliackeho.[3]

V druhej kapitole pod názvom ***Rómovia v žánroch slovenskej literatúry pre deti a mládež*** autori Radoslav Rusňák, Zuzana Stanislavová, Eva Dolinská prezentujú miesto a umelecký obraz Rómov vo vybraných žánroch

[3] SLIACKY, O.: Kontúry periodizačného procesu slovenskej literatúry pre deti a mládež. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* V, 1997, č. 2, s. 1 – 7.

slovenskej literatúry pre deti a mládež od rómskych i nerómskych autorov. V podkapitole *Skôr než sa povie rómska literatúra...* R. Rusňák pri nazeraní na problematiku Rómov a rómskej literatúry vychádza z mimoliterárnych súvislostí, pričom poukazuje na inakosť a zároveň univerzálnosť rómskej literatúry, utváranej na kultúrnej platforme rómskeho etnika v majoritnej spoločnosti. V podkapitole *Mentálny obraz Rómov v slovenskej tvorbe pre deti a mládež* sa Z. Stanislavová pokúša o rekonštrukciu mentálneho obrazu Rómov a modelu ich spolužitia s Nerómami v dvoch žánrových okruhoch textov, a to v povesti a v spoločenskej próze. Literárny *„autoobraz"* Rómov detailnejšie analyzuje v próze od troch rómskych autorov (E. Lacková, L. Tavali, Ľ. Didi), v tvorbe ktorých nachádza rôzne varianty literárnej sebareflexie tohto etnika. V podkapitole *Hudobné motívy v rozprávkach Daniely Hivešovej-Šilanovej* sa E. Dolinská sústreďuje na pozorovanie motívov hudby v rozprávkach pre deti *Chlapec s čajkou – Zuzankine motýle a Vtáčatko Koráločka,* interpretáciou ktorých nachádza paralely s autorkinou zbierkou poézie *Zvončekový mužíček.* Hudbu a spev vníma nielen ako neoddeliteľnú súčasť životnej filozofie a existencie Rómov, ale aj ako logickú súčasť stvárnenia rozprávkových príbehov zo života rómskej komunity v tvorbe slovenskej spisovateľky D. Hivešovej-Šilanovej.

1 RÓMOVIA V SLOVENSKEJ LITERATÚRE PRE DETI A MLÁDEŽ V LITERÁRNOHISTORICKOM PREHĽADE (Bibiana Hlebová)

1. 1 Základné literárnovedné východiská

V prvej kapitole monografickej práce vychádzame z nasledujúcich literárnoteoretických pojmov: literatúra pre deti a mládež, detský aspekt, historické medzníky v dejinách detskej literatúry na Slovensku, rómska literatúra pre deti a mládež, slovenská literatúra pre deti a mládež s rómskymi postavami.

Pod pojmom **literatúra pre deti a mládež** (detská literatúra) rozumieme tvorbu intencionálnu, zámerne písanú pre detského čitateľa, ako aj neintencionálnu, písanú pre dospelého čitateľa, ale vhodnú aj pre deti a mládež, teda „*tú časť literárnej tvorby, ktorá zodpovedá recepcii vekovo vymedzeného a diferencovaného okruhu príjemcov detí a mládeže.*“[4] V tomto zmysle sa opierame o J. Kopála, podľa ktorého sa literatúra pre deti a mládež vyznačuje „*napätím medzi detským aspektom a aspektom dospelých. Nejde o rozpor, ale o potrebné a užitočné napätie, vyplývajúce z dialektickej opozície detského a dospelého. Pôsobí na hodnotovú úroveň literárnej komunikácie a v medzičasovom priestore sa prejavuje ako vývinotvorný faktor literárnej tvorby.*“[5] Detská literatúra je v systéme slovenskej umeleckej literatúry jej podsystémom, s ktorým má niečo spoločné i rozdielne. J. Kopál za univerzálnu kategóriu literatúry pre deti a mládež považuje jej umeleckosť, čiže „*umelecký spôsob poznávania, vyjadrovania a pretvárania skutočnosti.*“ Podľa autora špecifickosť detskej literatúry spočíva „*v prvoradej upriamenosti tvorivého procesu na recepciu literárneho diela u detského príjemcu, na jeho psychicko-mentálne osobitosti, záujmy, vedomosti, schopnosti, životné skúsenosti a potreby,*“[6] tzn. v uplatňovaní detského aspektu.

Pojem **aspekt dieťaťa, aspekt mladých** či **detský aspekt** ako poetologický termín literárnej teórie v detskej literatúre zaviedol F. Miko, ktorý jeho opodstatnenie vyjadril nasledovne: „... *verím v špecifickosť aspektu dieťaťa* (*pre štúdium špecifickosti detskej psychiky máme predsa i špeciálne*

---

[4] KOPÁL, J.: *Próza a poézia pre mládež. Teória/poetológia.* Nitra: Enigma, 1997, s. 15.

[5] KOPÁL, J., tamtiež, s. 9.

[6] KOPÁL, J.: *Literatúra pre deti v procese.* Bratislava: Mladé letá, 1984, s. 5.

odvetvie psychológie, vývinovú psychológiu), verím i v špecifickosť literatúry pre deti a mládež.“[7] Pojem detský aspekt v súvislosti s detskou literatúrou podľa F. Mika neznamená jej zníženú hodnotu a náročnosť, ale zohľadnenie úrovne detskej psychiky i úrovne výrazu, čiže „*sám detský aspekt v literatúre.*“[8] Vývoj pojmu detský aspekt má svoje korene v období prelomu 19. a 20. storočia, kedy sa literárna tvorba pre deti a mládež dostávala z pozície okrajovej, druhoradej literatúry a umelecky sa začala uplatňovať ako súčasť celonárodnej literatúry. J. Kopál charakterizoval tento jav slovami: „*Dieťa sa v literatúre zobrazuje ako ľudský subjekt s jeho citovým, rozumovým, vôľovým svetom v spoločnosti a nie ako objekt manipulovaný len podľa predstáv dospelých.*“[9]

Proces presadzovania detského aspektu v literatúre pre deti a mládež na Slovensku nebol jednoduchý, súvisel s uplatňovaním myšlienky vychovávať a vzdelávať prostredníctvom estetického fenoménu, čo podľa literárneho historika O. Sliackeho[10] prebiehalo v dvoch etapách, v dvoch významných historických medzníkoch v dejinách slovenskej detskej literatúry: v 30. rokoch 20. storočia ako fáza *umeleckej* detskej literatúry a jej *klasické* obdobie zásluhou *generácie zakladateľov* (Ľ. Podjavorinská, J. Cíger-Hronský, M. Rázus, Ľ. Ondrejov, F. Kráľ, J. Horák, M. Rázusová-Martáková a iní); v 60. rokoch 20. storočia ako fáza *modernej* detskej literatúry tvorivým nástupom *generácie detského aspektu* (Ľ. Feldek, M. Válek, K. Jarunková a iní). Z. Klátik[11] v tejto súvislosti hovorí o dvoch vývinových modeloch, *rustikálno-folklórnom* a *urbánno-civilistickom*, ktorými výstižne vyjadruje skutočnosť, že utváranie umeleckých hodnôt v literatúre pre deti a mládež prebiehalo v kontinuite so spoločenským, ekonomickým a kultúrnym vývinom v určitom čase a priestore.

Určujúcim znakom detského aspektu sa stáva „*veková podvojnosť sveta a vývinová konvergencia, ktorá z toho vyplýva,*“[12] čo sa podľa J. Kopála prejavuje „*kontamináciou detského a dospelého,*“[13] čiže ide o dimenzionálnu

---

[7] MIKO, F.: Aspekt výrazu. Výrazové zvláštnosti súčasnej prózy pre mládež. In: *Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl.* Bratislava: SPN, 1969, s. 230.

[8] MIKO, F., tamtiež, s. 231.

[9] KOPÁL, J.: *Próza a poézia pre mládež. Teória/poetológia.* Nitra: Enigma, 1997, s. 19.

[10] SLIACKY, O.: Kontúry periodizačného procesu slovenskej literatúry pre deti a mládež. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* V, 1997, č. 2, s. 1 – 7.

[11] KLÁTIK, Z.: *Slovo, kľúč k detstvu.* Bratislava: Mladé letá, 1975, s. 98.

[12] MIKO, F.: *Hra a poznanie v detskej próze.* Bratislava: Mladé letá, 1980, s. 246.

[13] KOPÁL, J.: *Próza a poézia pre mládež. Teória/poetológia.* Nitra: Enigma, 1997, s. 21.

prítomnosť detského a dospelého v detskom aspekte: detské je videné a hodnotené z pohľadu dospelého a dospelé z detského pohľadu. Dialektický a protirečivý vzťah detského a dospelého sa podľa autora podieľa na utváraní novej kvality v nadväzovaní detského na dospelé *„na princípe kontroverzie, t.j. tvorivého spoznávania a prehodnocovania starého novým.*“[14] Tento princíp sa stal základom aj nášho nazerania na rómsku literatúru a slovenskú literatúru pre deti a mládež s rómskymi postavami.

V kontexte súčasnej slovenskej literatúry pre deti a mládež sa do popredia dostáva osobitný druh literatúry od rómskych i nerómskych autorov, ktorí sa usilujú o nenásilné presadzovanie rómskej identity v slovesnom umení. Tento trend podnietil aj náš záujem o pôvodnú i prekladovú tvorbu rómskych i nerómskych autorov pre deti a mládež na Slovensku. Podľa P. Libu sa rómske umenie vyznačuje tým, že *„prekonáva hranice etnika, hranice národa, štátu, nosí v sebe stále istú iskru intertextuálnosti, tendenciu vyrovnávať sa s pôsobiacimi vzormi. Takže popri vlastnom rómskom umení je treba sledovať aj jeho odraz a obraz v národných kultúrach a literatúrach.*“[15] Autor nás tiež zaujal svojím presvedčením skúmať rómsku kultúru, umenie i literatúru. *„Musia nás zaujímať nielen mýty, anekdoty o Rómoch, o Cigánoch, vtipy, lamentácie, vinše, rozprávky a povesti, ale aj memoráty, koledy, mágy, i lucináre, balady, ale v súčasnej prítomnosti aj pôvodná originálna poézia, próza i dráma.*“[16] Zhodne sa domnievame, že popri rómskej ústnej slovesnosti je rovnako dôležité spoznať aj písanú rómsku literatúru a prostredníctvom nej aj sociálne prostredie Rómov, ich správanie a konanie, myslenie a cítenie, tzn. všetko, čo súvisí s rómskou kultúrou a jej recepciou. Uvedené skutočnosti dostatočne potvrdzujú aktuálnosť i vecnú opodstatnenosť nášho záujmu o rómsku literatúru a slovenskú literatúru pre deti a mládež s rómskymi postavami.

V literárnohistorickom prehľade miesta Rómov v slovenskej literatúre pre deti a mládež využívame dva základné pojmy: **rómska literatúra** (písaná v slovenskom alebo slovensko-rómskom jazyku), ktorým rozumieme pôvodnú intencionálnu i neintencionálnu básnickú, prozaickú i dramatickú tvorbu od

---

[14] KOPÁL, J.: Typológia opozície detského a dospelého v modelovaní umeleckej reality. In: *Slovenská literatúra,* 30, 1983, č. 3, s. 203.

[15] LIBA, P.: Úvod. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 5 – 6.

[16] LIBA, P.: Úvod. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V., tamtiež, s. 6.

rómskych autorov pre deti a mládež, ako aj slovenské či slovensko-rómske preklady kníh pre deti a mládež od rómskych autorov zo svetovej literatúry; a **slovenská literatúra pre deti a mládež s rómskymi postavami**, v rámci ktorého rozlišujeme slovenskú intencionálnu i neintencionálnu básnickú, prozaickú i dramatickú tvorbu od nerómskych autorov, ako aj slovenské či slovensko-rómske preklady kníh pre deti a mládež od nerómskych autorov zo svetovej literatúry.

V literárnej vede o slovenskej literatúre pre deti a mládež sa problematike rómskej literatúry a literatúry o Rómoch doteraz zaoberali: O. Sliacky (1979, 1990, 1999, 2005b, 2005b, 2007, 2009), B. Hlebová (2009, 2010, 2011) – z hľadiska literárnej histórie, teórie a kritiky detskej literatúry; P. Liba (1992), P. Plutko (1992), V. Žemberová (1994a, 1994b, 1994c, 2000), M. Jurčo (1997), Z. Stanislavová (1998, 2003, 2005b), P. Andruška (2000), S. Urbanová (2004), T. Žilka (2008) – z hľadiska literárnej teórie a kritiky rómskej literatúry, E. Kolivošková (1995) a V. Farah (2000a, 2000b) – z hľadiska zostavenia výberovej bibliografie rómskej literatúry i slovenskej a svetovej literatúry s rómskymi postavami.

Začiatky vedeckého štúdia etnografie, sociológie a kultúrnej antropológie Rómov, ale aj rómskej kultúry na Slovensku sa spájajú s vtedajšou Katedrou rómskej kultúry na Pedagogickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, odkiaľ pochádzajú prvé literárno-kritické ohlasy na rómsku literatúru v zborníku *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii* (1992) od P. Plutka, B. Vargovej a V. Zemana, súbor štúdií *Róm a literatúra. Róm ako subjekt a objekt literatúry* (1993) od B. Hábovčíkovej-Vargovej a K. Semana, dva vysokoškolské učebné texty *Romňi, Rómska žena v literatúre* (1994) od B. Hábovčíkovej-Vargovej a K. Semana, *Čhavore Romane. Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre* (1993) od B. Hábovčíkovej-Vargovej, ale aj monografia *Antológia rómskych spisovateľov* (2007) od V. Zemana.

V nadväznosti na uvedené pramene v prvej kapitole práce predkladáme literárnohistorický prehľad rómskej literatúry a slovenskej literatúry pre deti a mládež s rómskymi postavami od rómskych i nerómskych autorov, a to v kontexte troch vymedzených historických medzníkov vývinu slovenskej literatúry pre deti a mládež podľa literárneho historika O. Sliackeho:[17] v období 30. – 50. rokov 20. storočia, v období od 60. rokov 20. storočia do roku 1989

[17] SLIACKY, O.: Kontúry periodizačného procesu slovenskej literatúry pre deti a mládež. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* V, 1997, č. 2, s. 1 – 7.

a v období od roku 1989 po súčasnosť. V rámci jednotlivých vývinových období sa pozastavujeme aj pri spoločensko-ekonomických podmienkach života Rómov na Slovensku, ktoré v konkrétnych v historických súvislostiach vnímame ako príčiny i dôsledky ich komplikovaného procesu sebaidentifikovania, emancipovania a kultúrneho sebarealizovania v slovesnom umení.

1. 2 Vývinové súvislosti rómskej literatúry a slovenskej literatúry s rómskymi postavami v období 30. – 50. rokov 20. storočia

Z historických prameňov[18] sa dozvedáme, že v období prvej Československej republiky usadení, kočovní i potulní Rómovia neboli považovaní za národnostnú menšinu. Prísnu evidenciu všetkých Rómov[19] sprevádzali diskriminačné opatrenia a právomoci polície, čo nebolo v súlade s ideálmi o slobode a rovnosti všetkých občanov bez rozdielu rasy, vyznania či národnosti a princípmi právneho štátu. Rómovia usadení v cigánskych osadách boli najlacnejšou pracovnou silou, najmä na stavbách, pri údržbe ciest či v poľnohospodárstve, len niektorí z nich sa živili ako muzikanti alebo remeselníci. Kočovní Rómovia obchodovali s koňmi, venovali sa mágii a veštenu, tiež pracovali ako kováči, kotlári, hrnčiari, drotári, ženy vykonávali príležitostné práce za jedlo a staré šatstvo, veľmi často žobrali a kradli. Nízke sociálne postavenie Rómov na našom území vystupňovala protirómska legislatíva nacistického Nemecka, ktorá vyústila do represálií a holokaustu Rómov v období druhej svetovej vojny. K diskriminácii Rómov podľa R. Lužicu[20] prispel aj zákon o štátnom občianstve, ktorý rozdelil obyvateľov štátu na štátnych občanov, formálne sa nimi mohli stať aj usadení Rómovia, prihlásení k slovenskej národnosti, a cudzie živly, ku ktorým patrili kočujúci Rómovia. Diskriminácii a perzekúcii boli vystavení nielen kočujúci, ale aj usadení Rómovia v cigánskych osadách (likvidovali sa im obydlia v blízkosti verejných a štátnych ciest, realizoval sa ich násilný odsun do odľahlejších lokalít), čím sa prehĺbila izolácia Rómov s majoritnou spoločnosťou. Vtedajšia akademická spisba charakterizovala Rómov ako *„páriov v polodivokom stave, podobnom zvieraciemu životu. ... Cigán je slabý robotník, lenivý, nestály, neporiadny a nedisciplinovaný.*“[21] V tomto období došlo k násilnému prerušeniu adaptačného procesu Rómov, k zániku tradičných rómskych remesiel, k prehĺbeniu ich kultúrnej a sociálnej zaostalosti a vzniku nevraživosti Rómov voči Nerómom.

---

[18] Prezentované In: KORIM, V.: *Dejiny Rómov* (*Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa*). Banská Bystrica: PF UMB, 2006, s. 50 – 51.

[19] Zákon o potulných Cigánoch vyhlásený pod číslom 117 Národným zhromaždením ČSR dňa 15. júla 1927. In: KORIM, V., tamtiež, s. 50.

[20] LUŽICA, R.: Historický pohľad na problematiku migrácie Rómov. In: *Migrácia a Rómovia. Historické, sociálne a politické súvislosti.* Eds.: A. Kotvanová – A. Szép. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002, s. 33.

[21] *Slovenská vlastiveda III.* Bratislava: SAV, 1944, s. 95.

Postavenie Rómov na Slovensku po druhej svetovej vojne ovplyvnil systém tzv. ľudovej demokracie,[22] ktorú predstavovala socio-charitatívna línia, teda snaha pomôcť Rómom ako obetiam vojnovej kataklizmy pri riešení ich existenčných problémov (bývanie, zamestnanie, stravovanie a pod.). Tvrdé protirómske opatrenia zamerané proti žobraniu, tuláctvu, čiernemu obchodu, pytliactvu a pod., ale aj silné predsudky voči Rómom, vnímaným ako asociálne živly, vyvolali migráciu Rómov do Čiech. Riešenie tzv. cigánskej otázky v ďalšom období spočívalo v sociálnej asimilácii Rómov, čiže v násilnom usídľovaní kočujúcich Rómov[23] a centrálnom riadení programu prevýchovy rómskeho obyvateľstva. Podľa historika V. Korima dôsledkom týchto opatrení štátu nedošlo v živote Rómov k zásadnému obratu k lepšiemu. Pozitívne vnímame prvý pokus skupiny uvedomelých Rómov o založenie kultúrno-spoločenskej organizácie pod názvom Združenie slovenských Cigánov (hoci bol neúspešný, lebo nový režim po februári 1948 to rázne odmietol), ako aj ich úsilie o národnostný rozvoj rómskej minority. Napriek zavedeniu povinnej školskej dochádzky aj pre rómskych žiakov, s prísnymi sankciami za ich neúčasť na vyučovaní, sa podľa R. Lužicu[24] z negramotných Rómov stali väčšinou len pologramotní. Pokusy o zlepšenie ich postavenia stroskotali najmä na odpore pracujúcich vrstiev majoritnej spoločnosti voči Rómom, vnímaným ako cudzí, nekresťanský element. Podľa F. Štampacha[25] myšlienka tzv. rozumnej asimilácie Rómov sa nemohla presadiť v kontexte panujúcich pomerov, preto v 40. rokoch 20. storočia sa perzekúcia a genocída stali jedinými spôsobmi riešenia otázky tzv. bezcennej cigánskej populácie.

---

[22] Niektorí Rómovia prijímali štátnu pomoc s uspokojením, ale aj s neprimeranými nárokmi a v neskoršom období aj prehnanými paternalistickými očakávaniami od štátu. In: KORIM, V.: *Dejiny Rómov* (*Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa*). Banská Bystrica: PF UMB, 2006, s. 74, 76, 78.

[23] Zákon Národného zhromaždenia ČSR číslo 74/1958 Z. z. o trvalom usídlení kočujúcich a polokočujúcich osôb, prijatý 17. októbra 1958. In: KORIM, tamtiež, s. 78.

[24] LUŽICA, R.: Historický pohľad na problematiku migrácie Rómov. In: *Migrácia a Rómovia. Historické, sociálne a politické súvislosti.* Eds.: A. Kotvanová – A. Szép. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002, s. 36.

[25] ŠTAMPACH, F.: Cikáni v Československé republice. In: *Československá vlastivěda.* Praha: SFINX, 1933, s. 293; tiež In: LUŽICA, R., tamtiež, s. 32.

Z historických súvislostí vyplýva, že v prvom vývinovom období 30. – 50. rokov 20. storočia na Slovensku[26] neboli pre Rómov vytvorené vhodné podmienky na ich sociálnu a kultúrnu sebarealizáciu. Nakoľko sme v danom období nezaznamenali žiadnych rómskych autorov, konštatujeme, že **rómska literatúra pre deti a mládež v tomto období neexistovala.**

1. 2. 1 Literárna tvorba nerómskych autorov

V tomto vývinovom období **slovenskej literatúry pre deti a mládež** len málo nerómskych autorov využilo rómske postavy vo svojej intencionálnej prozaickej tvorbe. Detská a dospelá rómska postava sa vyskytla v prozaických žánroch spoločenskej prózy, a to v tvorbe **Jozefa Gregora-Tajovského** v črte *Cigánik* (1929) o neľútostnom správaní dievčaťa k trojročnému Cigánikovi; v črte *Ondrej* (1904) o dospelom Rómovi Ondrejovi, autorovom spoluväzňovi, ktorý túžil po slobode a domáhal sa odpustenia trestu, aby sa čím skôr stretol so svojou milou. Podľa P. Petrusa[27] ide o časopisecké príspevky, ktoré autor neskôr uverejnil v cykle *Rozprávky* v prozaickej zbierke *Úhrabky* (1929). K. Rosenbaum vyzdvihol u spisovateľa to, že „*uviedol vo svojej tvorbe do literatúry také postavy a problémy zo sveta vykorisťovaných, ktoré boli dovtedy mimo pozornosti slovenskej literatúry.*“[28] Literárny historik O. Sliacky[29] považuje J. G. Tajovského za „*reprezentatívnu osobnosť druhej vlny literárneho realizmu, ktorý prostredníctvom poviedkového žánru vytvoril objektívny sociálno-psychologický portrét predprevratovej dedinskej society, angažujúc*

---

[26] Už v rámci prvého historického medzníka vo vývine slovenskej umeleckej detskej literatúry v období 30. – 50. rokov 20. storočia sa literatúra pre deti a mládež stala závažným literárno-spoločenským javom. Zásluhou umeleckej tvorby uznávaných dvojdomých autorov medzivojnového obdobia, ku ktorým patrili slovenskí spisovatelia J. C. Hronský, Ľ. Ondrejov, M. Rázus, Ľ. Podjavorinská, M. Rázusová-Martáková, F. Kráľ, J. Bodenek, J. Horák a iní, ako aj aktívnou vydavateľskou činnosťou Matice slovenskej sa detská literatúra stala predmetom rokovania Kongresu slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach v roku 1936. In: SLIACKY, O.: *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1945.* Bratislava: Mladé letá, 1990, s. 103.

[27] PETRUS, P.: Realizmus, moderna a začiatky proletárskej literatúry. In: PIŠÚT, M. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry.* Bratislava: Obzor, n. p., 1984, s. 406.

[28] ROSENBAUM, K.: Jozef Gregor-Tajovský. In: ROSENBAUM, K. a kol.: *Encyklopédia slovenských spisovateľov. 1. zväzok: A – O.* Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, n. p., 1984b, s. 171.

[29] SLIACKY, O.: Gregor-Tajovský, Jozef. In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 119.

sa v záujme sociálnej a národnej spravodlivosti. Aj keď J. Gregor-Tajovský literatúre pre deti a mládež nevenoval osobitnú pozornosť, *„napriek tomu časť jeho prozaického diela patrí do klasického fondu slovenskej detskej literatúry.*" Detskú rómsku postavu nachádzame aj v baladickom príbehu *Jakubko* (1959) od **Hany Zelinovej.** Je to príbeh o opustenom rómskom chlapcovi Jakubkovi, ktorého vychovala babenka-hrbenka, rozprávačka príbehu. Jakubko sa v čase Slovenského národného povstania zachová hrdinsky – pomôže partizánom a sám zahynie pri záchrane svojich rodákov. V. Obert vyzdvihol autorkino umelecké zobrazenie postavy Jakubka ako *„citlivého chlapca, uvedomujúceho si hodnoty života.*"[30] Podľa M. Jurča[31] je *„Jakubkov a zároveň babenkin príbeh pravdivý preto, že výnimočné a jednotlivé je v ňom organicky zasadené do všeobecného a historického. ... Prosto a prirodzene postupuje rozprávačka po osudom určenej trase životného príbehu ... je to baladický a symbolický príbeh zároveň ... Autorke vôbec nešlo o artikulovanie zápasu dvoch protikladných ideológií, ale o umelecké zobrazenie jedného z možných variantov adopcie výnimočnej postavy prostredím, ktoré ju spočiatku rezolútne a tvrdohlavo odmietalo.*"

So obrazmi života rómskych dospelých postáv sme sa stretli v dobrodružno-romantickej próze *Šukar Čajori* (1945) od **Jozefa Františka Kunika**. Autor v nej opisuje tajomné až fantastické historky malého rozmaznaného dievčaťa Evičky, ktoré unesú kočovní Cigáni a volajú ju Šukar čajori (Krásne dievča). Rozprávačom príbehu je horár z Čierťaže, ktorý zneškodnil obávaného zbojníka a našiel i jeho klenotnicu na Jastrabej skale. Podľa O. Sliackeho[32] autor komponoval román *„na spôsob tradičnej dobovej dievčenskej prózy s prvkami melodramatizmu, tajomna a happy endu.*" Záporné charakterové vlastnosti jednej dospelej rómskej postavy vystupujú do popredia v správaní a konaní vypočítavej Rómky v poviedke *Medveď spod Pavelcova* (z knihy *Rozprávky z hôr,* 1932) od **Ľuda Ondrejova.** Autor ju zobrazil reálne a autenticky ako typ vynaliezavej a prefíkanej osoby, ktorá si v ťažkých časoch zabezpečovala

---

[30] OBERT, V.: Zelinová, Hana. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 385 – 386.

[31] JURČO, M.: *Dotyky a prieniky nad textami diel literatúry pre deti a mládež.* Banská Bystrica: FHV UMB a vydavateľstvo Skalná ruža, 1997, s. 61 – 62, 67.

[32] SLIACKY, O.: Kunik, Jozef František. In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 218.

živobytie krutým zaobchádzaním so zvieraťom. J. Junas[33] poukázal na reálny pôvod Ondrejovových rozprávok, o genéze rozprávky *Medveď spod Pavelcova* autor napísal: „*Kedysi v lete r. 1931 sa produkovala na uliciach Martina stará Cigánka s malým medveďom na reťazi. Udierala do bubna a zajaté úbohé zviera poskakovalo. Túto scénu dokonca odfotografoval známy akademický maliar a spisovateľ Jaroslav Vodrážka. Obrázok uverejnil až oveľa neskôr vo svojej knižke Maco Mrmláč. Pri fotografovaní bol s Vodrážkom aj Ľudo Mistrík-Ondrejov, priateľ Vodrážkovcov. Táto udalosť sa ho vtedy hlboko dotkla gniavením života zvierat. Podľa Vodrážkovho rozprávania Mistrík chcel medveďa silou-mocou oslobodiť a malo to aj neskoršiu dohru. Svoj neúspech kompenzoval autor pôsobivým a šľachtiacim obrazom horského tvora, ktorý sa v poviestke predsa len vracia do rodných vrchov, aj keď so znakom ľudského otrokárstva – obojkom na šiji.*“

Životné osudy detských rómskych postáv spomínaní autori zobrazujú na jednej strane realisticky, na pozadí nespravodlivých dobových pomerov, na druhej strane aj veľmi emocionálne, prejavujúc súcit s ich osudmi. Ide o zidealizované detské rómske postavy, ktoré majú výnimočné vlastnosti a konajú hrdinské činy. V obrazoch dospelých rómskych postáv môžeme spoznávať niektoré znaky rómskej identity (romipen), napr. ich kočovný spôsob života, súdržnosť a vzájomnú pomoc, ako aj niektoré typické ľudské vlastnosti – vynaliezavosť a prefíkanosť.

V súvislosti s prvým vývinovým obdobím v literatúre pre deti a mládež od 30. – 50. rokov 20. storočia sme dospeli k názoru, že predstavitelia slovenskej literárnej vedy o detskej literatúre nevenovali rómskym postavám osobitnú pozornosť a literárnu tvorbu identifikovaných nerómskych autorov hodnotili len v kontexte dobovej slovenskej literatúry pre deti a mládež.

[33] JUNAS, J.: O toponymii a genéze niektorých diel Ľuda Ondrejova. *Kultúra slova,* 27, 1993, č. 5 – 6, s. 161 – 162.

1. 3 Vývinové súvislosti rómskej literatúry a slovenskej literatúry s rómskymi postavami v období od 60. rokov 20. storočia do roku 1989

V podmienkach novej Československej socialistickej republiky pokračuje riešenie tzv. cigánskej otázky formou sociálnej asimilácie Rómov, čo znamenalo likvidáciu rómskych chatrčí v osadách a zabezpečovanie nového bývania pre násilne vysťahovaných Rómov. Plánované pozdvihnutie rómskeho etnika na úroveň ostatnej majoritnej spoločnosti sa nedosiahlo, skôr sa u niektorých Rómov posilnili tendencie k zneužívaniu štátnej pomoci (paternalizmus). Aj uvedomelí rómski aktivisti konštatovali, že prijaté opatrenia *„nespĺňajú podmienky socialistickej demokracie pre nás Cigánov-Rómov, ... ba majú často opačný účinok, prehlbujú izolovanosť, neinformovanosť, nedôveru, podceňovanie a hlavne lámu ducha – čo je najhlavnejšie a najkrutejšie.“*[34] Spolupráca rómskych aktivistov s podporujúcimi Nerómami predstavuje novú etapu v riešení rómskej problematiky, počas ktorej sa Rómovia sami usilovali riešiť svoje problémy zo svojho uhla pohľadu; podľa názoru romologičky M. Hübschmannovej konečne prestávali *„byť riešení.“*[35] V tomto období boli Rómovia považovaní za etnickú skupinu, avšak bez nároku na právny a politický status národnosti. V roku 1968 bola po prvýkrát povolená činnosť rómskej kultúrnej organizácie a na jar 1969 si Rómovia založili svoj Zväz Cigánov-Rómov, ktorý reprezentoval rómskych občanov na Slovensku až do jeho zrušenia v roku 1973.[36] Aj napriek tomu, že ani Zväzu Cigánov-Rómov sa nepodarilo dosiahnuť štatút národnosti pre rómsku minoritu, hodnotíme jeho činnosť v histórii Rómov pozitívne, najmä v oblasti rozvíjania rómskeho národného povedomia i získavania praktických skúseností pri realizácii svojich zámerov v komunikácii s majoritnou spoločnosťou.

Obdobie 70. a 80. rokov 20. storočia bolo v znamení formovania tzv. socialistického človeka, čo platilo pre všetky vrstvy spoločnosti, teda aj pre Rómov. Jeho súčasťou sa stala koncepcia všestrannej spoločenskej a kultúrnej

---

[34] JUROVÁ, A.: Rómovia v období od roku 1945 po november 1989. In: *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 66.

[35] KORIM, V.: *Dejiny Rómov* (*Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa*). Banská Bystrica: PF UMB, 2006, s. 83.

[36] JUROVÁ, A.: Riešenie rómskej problematiky na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: *Neznámi Rómovia.* Ed. A. B. Mann. Bratislava: Ister Science Press, 1992, s. 98.

integrácie Rómov,[37] ktorí mali postupne počas niekoľkých generácií dosiahnuť životnú a kultúrnu úroveň ostatného spoločenstva. Podľa národopisných prameňov[38] sa mnohé rómske rodiny i jednotlivci v tomto období už integrovali do majoritnej spoločnosti, najmä vo väčších mestách. Aj v oblasti výchovy a vzdelávania rómskych detí a mládeže nastali pozitívne zmeny; vznikli predškolské zariadenia pre rómske deti, adaptačné triedy pri materských školách, špeciálne triedy, oddelenia školských družín a školských klubov pri základných školách či výchovné skupiny pre rómske deti v detských domovoch.

Začiatkom 80. rokov 20. storočia niektorí rómski aktivisti žiadali od predstaviteľov štátnych a straníckych orgánov na Slovensku uznanie národnostného práva Rómov podľa uznesenia Medzinárodnej únie Rómov (IRU) a Organizácie Spojených národov o uznaní Rómov za národnosť a prijatie jednotného pomenovania Róm.[39] Iná skupina rómskej inteligencie naďalej zotrvávala na pozíciách integrácie rómskeho etnika s majoritnou spoločnosťou, čo vyznievalo kontraproduktívne. Asimilačné snahy znamenali pre rómske obyvateľstvo likvidáciu tradičných etnických štruktúr a zánik zaužívaného spôsobu života v rómskych komunitách. Nekoncepčné riešenia v oblasti výchovy a vzdelávania Rómov po druhej svetovej vojne na Slovensku tiež nepriniesli komplexné zlepšenie vzdelanostnej úrovne príslušníkov rómskej minority.

S druhým historickým vývinovým obdobím slovenskej detskej literatúry od 60. rokov 20. storočia do roku 1989[40] sa spájajú **začiatky rómskej**

---

[37] KORIM, V.: *Dejiny Rómov* (*Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa*). Banská Bystrica: PF UMB, 2006, s. 85.

[38] VAŇO, B.: *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. Bratislava: Infostat – Inštitút informatiky a štatistiky. Výskumné demografické centrum, 2001.

[39] KORIM, V.: *Dejiny Rómov* (*Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa*). Banská Bystrica: PF UMB, 2006, s. 86 – 87.

[40] 60. roky 20. storočia sa stali zakladateľskými rokmi konštituovania modernej slovenskej literatúry pre deti a mládež a jej druhým historickým medzníkom. Iniciátormi pohybu vpred boli opäť autori z literatúry pre dospelých, tzv. trnavská skupina (Ľ. Feldek, J. Ondruš, J. Stacho, J. Šimonovič, V. Turčány, M. Válek), ktorí vystúpili s myšlienkou novej poetiky v národnej literatúre, čo sa odrazilo i v literatúre pre deti a mládež. Odvážnou obraznosťou v umeleckej tvorbe pre deti, uplatňovaním moderných výrazových prostriedkov i rešpektovaním detstva v modernej dobe kvalitatívne i kvantitatívne ovplyvnili pohyb detskej literatúry, prebiehajúci do dnešných dní. In: STANISLAVOVÁ, Z.: *Kontexty modernej slovenskej literatúry pre deti a mládež*. Prešov: Náuka, 1998, s. 9, 12.

literatúry pre deti a mládež v básnickej, prozaickej a dramatickej tvorbe od rómskych autorov. Pozitívne ich ovplyvnili snahy rómskych intelektuálov, ktorí vyvíjali rôzne aktivity na presadzovanie ľudských práv rómskeho etnika, a to aj v umeleckej činnosti. V galérii zistených rómskych autorov literatúry pre deti a mládež na Slovensku sme zaznamenali, že traja z nich dosiahli vysokoškolské vzdelanie, a to Dezider Banga na FF UK v Bratislave (1963), Ján Berky-Ľuborecký na FF UK v Bratislave (1966) a Elena Lacková na FSV KU v Prahe (1969). Títo autori pôsobili aj v oblasti výchovy a vzdelávania Rómov, konkrétne D. Banga ako stredoškolský profesor, J. Berky-Ľuborecký ako vysokoškolský pedagóg a E. Lacková ako osvetová pracovníčka pre Rómov v Čechách i na Slovensku. Súčasne sa ako prví Rómovia venovali aj literárnej tvorbe pre deti a mládež. D. Banga v tomto období pôsobil ako zberateľ rómskej ľudovej slovesnosti, básnik, prozaik a dramatik, tiež spolupracoval s Československou televíziou v Košiciach, E. Lacková napísala prvé divadelné hry zo života Rómov pre dospelých.

Snahy spomínaných rómskych predstaviteľov sa stretli s porozumením a podporou aj u niektorých Nerómov. V tejto súvislosti vynikli tri výrazné nerómske osobnosti, ktoré významne prispeli aj k rozvoju rómskej literatúry pre deti a mládež nielen v tomto, ale aj nasledujúcom vývinovom období (od roku 1989 po súčasnosť). Prvou z nich je česká autorka **Milena Hübschamnnová** (1933 – 2005), ktorá po ukončení štúdia v odbore hindský, bengálsky a urdský jazyk na FF KU v Prahe (1956) pôsobila ako profesorka rómčiny a hindčiny a stala sa zakladateľkou romistiky na Slovensku i v Čechách (na FF KU v Prahe). Práve jazyk Hindov ju priviedol k rómčine. Postupné zanikanie tradície rómskych rozprávačov dlhých rozprávok (bare paramisa), jazyková asimilácia Rómov a obava z úplného zániku kultúrneho dedičstva Rómov spôsobili, že autorka už v tomto vývinovom období začala aktívnejšie pôsobiť v oblasti rómskej literatúry a kultúry. Podľa M. Hübschmannovej „*všetky faktory, ktoré priamo spôsobili vymieranie tradičnej ľudovej slovesnosti, zároveň nepriamo podporili zrod novej formy šukar laviben – rómskej literatúry* (*šukar laviben = krásna slovesnosť/literatúra; písané šukar laviben kompenzovalo stratu hovoreného slova*).“[41] Autorka sa už v tomto období stala známou zberateľkou rómskeho folklóru na Slovensku i v Čechách, ktorý

[41] Z príspevku L. Vikovej o M. Hübschmannovej z dňa 27. 5. 2006 v Prahe na seminári *Milena Hübschmannová – veľká osobnosť rómskeho národa*, ktorý sa konal v rámci Svetového festivalu KHAMORO 2006. Dostupné na internete: www.rnl.sk.

publikovala aj knižne. V oblasti rómskej literatúry a kultúry pôsobila aj v nasledujúcom období ako spisovateľka, prekladateľka a dramaturgička v rómskom ochotníckom divadle Romen v Sokolove, ako redaktorka v Romano džaniben a spolupracovníčka s Romano nevo ľil, ako propagátorka a literárna teoretička rómskej literatúry a kultúry. V oblasti kodifikácie rómskeho jazyka prispela k zostaveniu slovníka a gramatiky rómčiny, venovala sa aj opisu onomaziologického systému rómčiny. M. Hübschmannová sa celý život venovala Rómom a morálnej podpore ich rómskej identity, veľa cestovala a spoznávala pravlasť Rómov v Indii (1959, 1969, 1990); v posledných rokoch svojho života (tragicky zahynula v roku 2005 v Afrike) dobrovoľne prijala rómsku národnosť.

V tomto období začala prejavovať osobný i profesionálny záujem o Rómov aj slovenská spisovateľka **Daniela Hivešová-Šilanová** (1952 – 2008). Po ukončení vysokoškolského štúdia v odbore slovenčina a estetika (FFUK v Bratislave, 1976) pôsobila v Bratislave. Rómom a ich sebaidentifikácii v umeleckej oblasti sa profesionálne začala venovať najmä po roku 1989, a to ako poetka a prozaička pre deti a mládež i dospelých čitateľov, ako redaktorka v *Romani nevo ľil* (nezávislý kultúrno-spoločenský týždenník Rómov na Slovensku), ako spoluzakladateľka, dramaturgička a režisérka rómskeho divadla Romathan v Košiciach (1992 – 1995), tiež ako pedagogička na Strednej umeleckej škole v Košiciach a od roku 1991 aj vo funkcii predsedníčky v Združení Jekhetane/Spolu v Prešove. Daniela Hivešová-Šilanová bola za svoje celoživotné pôsobenie v roku 2005 v rámci celosvetového projektu 1000 žien pre Nobelovu cenu mieru nominovaná na toto prestížne ocenenie ako jedna z dvoch Sloveniek.

Tretím významným nerómskym predstaviteľom je etnológ **Arne B. Mann** (1952), ktorý po ukončení vysokoškolského štúdia (FF UK v Bratislave, 1978) začal v roku 1983 pracovať na Ústave etnológie SAV v Bratislave a súčasne ako vysokoškolský pedagóg na PF KU v Prahe a PF UJEP v Ústí nad Labem. Výskumom kultúry a spôsobu života Rómov na Slovensku sa prioritne zaoberal od roku 1985, kedy začal spolupracovať na výskumnom projekte Ľudia z rodu Rómov. Predmetom jeho záujmu sa stal etnografický výskum Rómov, najmä demografické problémy tohto etnika. K rozvoju rómskej kultúry prispel skúmaním rómskych remesiel a zvykov, ktoré publikoval časopisecky aj knižne. Arne B. Mann je spoluzakladateľom a členom viacerých nadácií so zameraním na rómske deti a kultúru; od vzniku Romano nevo ľil je jeho spolupracovníkom.

1. 3. 1 Literárna tvorba rómskych autorov

Najvýznamnejším predstaviteľom **rómskej literatúry** je rómsky básnik, prozaik a dramatik **Dezider Banga,** ktorý svoje prvé básne pre dospelých čitateľov publikoval v časopisoch Mladá fronta, Krok a v zborníku Dúfam, že nevyrušujem, Eva (1963). Do neintencionálnej básnickej tvorby vstúpil knihou slovenských prekladov z rómskej ľudovej poézie *Pieseň nad vetrom* (1964), ktorá obsahuje 42 rómskych piesní o túžbach, vášňach, žiaľoch, ale aj bezstarostnej veselosti a silnom citovom vzťahu Rómov k prírode. Podľa P. Plutka autor v rómskom folklóre hľadal *„zdroj inšpirácie, cítil sa s ním byť kultúrne spätý a videl v ňom prirodzený základ pre umeleckú tvorbu, genetickú zakotvenosť rómskeho etnika, jeho erbové znaky, ktorými sa líši od iných národností a kultúr.*“[42] Básnik D. Banga vo svojej neintencionálnej tvorbe *„uplatňuje harmonizujúci, lyrizujúci, romantizujúci, skrášľujúci prístup k realite rómstva a Rómov, pocit uspokojivého krásna.*“[43] Aj podľa V. Zemana si D. Banga *„vytvára svoj vlastný, špecifický, výrazný vnútorný básnický svet, v ktorom sa orientuje na to najkrajšie, najradostnejšie, čo môže Róma potešiť v jeho neradostnom živote, preto sú uňho od začiatku výrazné etnouvedomovacie tendencie.*“[44] Intencionálnu prozaickú tvorbu D. Bangu predstavuje jeho kniha rómskych rozprávok (paramisa) *Čierny vlas. Cigánske rozprávky* (1969), ktoré autor zozbieral a literárne spracoval, čím významne prispel k zviditeľneniu špecifického rómskeho folklóru. Z typologického hľadiska tieto epické príbehy patria *„k čarovným rozprávkam, kde dobro, reprezentované Cigánmi, víťazí za pomoci nadprirodzených predmetov, bytostí a hovoriacich zvierat nad rozličnými podobami zla. Výrazným typizačným prostriedkom je aj jazyk rozprávok, bohatý na metafory a prirovnania.*“ Z Bangových rómskych rozprávok vyžaruje *„skromnosť, mierumilovnosť, zmysel pre spravodlivosť, úcta k predkom a celému spoločenstvu, obhajoba chudobného, ale aj slobodného kočovného spôsobu života, clivá i veselá hra na husliach, charakterizujúca prostredníctvom rozprávkových postáv celú rómsku societu.*“[45] Znaky rómskej

---

[42] PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 22.

[43] SEMAN, K.: Romani daj a jej autori. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V., tamtiež, s. 16.

[44] ZEMAN, V. – KUSIN, V.: Róm trpí dvakrát. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V., tamtiež, s. 39.

[45] ANDRIČÍKOVÁ, M.: Banga, Dezider. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 21.

identity (romipen) autor predstavil v pozitívnych obrazoch veľkých hrdinských činov rómskych postáv ako jednotlivcov, ale aj v pozitívnom kolektívnom obraze Rómov. D. Banga sa v tomto období venoval aj dramatickej tvorbe – rozprávky *Epaš* (1969), *Buroviarko* (1971), *Barborkin pavúk* (1972), *Čierny vlas* (1972), *Rozprávky z dlane* (1972), *Tehliar a kráľ* (1972), *Slimáčik Bubienok* (1977), *Dievča s ružami v šľapajach* (1978), *Rozprávky z lúky* (1979) spracoval ako televízne vysielanie pre deti.

Do **prekladovej literatúry z tvorby rómskych autorov** v tomto vývinovom období patrí iba predstaviteľ maďarskej literatúry – prozaik **Menyhért Lakatos.** V roku 1986 vyšiel slovenský preklad jeho autobiografickej prózy pre mládež i dospelých (*Füstös képek,* 1975) pod názvom *Začadené obrazy,* v ktorom autor s nevšednou invenciou vykresľuje exotický, pestrý, zložitý svet Rómov, ich uzavretosť, mýty, povery a tradície. Príbeh pôsobí autenticky a pravdivo. Knihu z maďarského originálu preložil Alfréd Engelmann.

1. 3. 2 Literárna tvorba nerómskych autorov

Do slovenskej **literatúry pre deti a mládež s rómskymi postavami** od nerómskych autorov v tomto období pribudli nielen noví autori a nové žánrové podoby, ale aj slovenské preklady kníh zo svetovej literatúry.

K začínajúcim autorkám básní pre najmenších čitateľov patria dve poetky. Prvou z nich je romologička **Bohuslava Vargová-Hábovčíková,** ktorá vydala v slovenskej i českej mutácii leporelá pre deti pod názvom *Je to tak a či tak?/Je to tak anebo tak?* (1978) a *Žartovanky/Žertovánky* (1980). Autorka podľa V. Zemana celkom „*podľahla umeniu absurdity,*“[46] vtipne pracuje s jazykovými prostriedkami a rozvíja fantáziu mladého čitateľa. Druhou autorkou je jej talentovaná dcéra (polorómska autorka) **Katarína Patočková-Mrázová**, ktorá pod pseudonymom Katka Vargová časopisecky uverejňovala svoje krátke básne pre deti – *Psisko, psíča, pes* (1980); *Ako mal dáždik malý chvost* (1981); *Diktát, Modrovták, Vlak do Trnavy* (1981), *Ranný bozk* (1982); *Mama* (1983); *Chcem počuť...* (1984); *Hladné oči, Ten, kto píše..., Hra na rýmy, Z nemocnice, Modrovták, Keby som mohla...* (1986); neskôr ich

[46] ZEMAN, V. – KUSIN, V.: Róm trpí dvakrát. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 39.

autorka publikovala v knihe *Ahoj, svet!* (1986). K. Patočková sa už v ranej básnickej tvorbe prejavila ako racionalistický a reflexívny typ poetky, ktorá v tvorbe pre deti rešpektovala detský aspekt, slovom i obrazom (vlastné ilustrácie) oslovovala detského čitateľa motívmi z každodenného života. Podľa K. Semana sa Patočkovej „*poetická vyspelosť lámala o hranu skutočnosti tak, ako sa láme detstvo o dospelosť.*“[47]

Neintencionálnu básnickú tvorbu zastupuje iba jedna básnická zbierka pod názvom *Cigánske piesne* (1980) od slovenského básnika **Vojtecha Mihálika.** Jeho básne sú vlastne texty rómskych piesní, ktoré autor preložil do slovenčiny a podľa básnika rómske slovo úmyselne ponechal len tam, kde sa jeho význam dá dobre domyslieť podľa kontextu básne. Podľa P. Plutka spomínaná Mihálikova poézia „*nedáva úplný obraz o tejto problematike, pretože tematický zámer básní nie je široký a dotýka sa viacmenej iba ľúbostného citu a ľúbostných vzťahov, a to či už mládeneckých alebo rodinných. Avšak aj z toho, čo Mihálik predkladá čitateľovi, možno vydedukovať špecifickosť rómskeho etnika, pretože s láskou a ľúbosťou sa bezprostredne spájajú aj príroda, rodina, kmeň, rod, sociálne a náboženské vzťahy.*“[48] V tejto súvislosti V. Mihálik konštatoval, že svet jeho rómskej poézie „*sa podobá cigánskej sukni, lebo je farebný, živý, pestrý, v neustálom pohybe, jej lyrický hrdina je síce hladný a opustený, ale slobodný a spätý s prírodou, citovo exaltovaný až sentimentálny, náladovo premenlivý, raz výbušný a prudký, raz pokorný a krotký.*“[49] Literárny kritik P. Andruška porovnával Bangov a Mihálikov výber z rómskej ľudovej poézie a konštatoval, že obidvaja básnici „*posunuli problém literatúry s cigánskou tematikou do novej polohy, ktorá túto otázku zreteľne priblížila k problematike pôvodnej autorskej tvorivosti.*“ Autor súčasne poukazuje na rozdiel medzi spomínanými básnikmi, ktorý vidí v tom, že „*kým Banga približuje cigánsku ľudovú lyriku na základe vlastnej autopsie, teda autenticky, Mihálik plní funkciu sprostredkovateľa. Kým Mihálik ostával v blízkosti tradičnej recepcie cigánskej problematiky, Banga cez ľudovú cigánsku poéziu prezentoval i seba.*“[50]

---

[47] SEMAN, K.: Romani daj a jej autori. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 44.

[48] PLUTKO, P.: Súčasná rómska poézia na Slovensku. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V., tamtiež, s. 29.

[49] PLUTKO, P.: Súčasná rómska poézia na Slovensku. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V., tamtiež, s. 29.

[50] ANDRUŠKA, P.: *Literárna tvorba národnostných menšín.* Nitra: FF UKF, 2000, s. 163 – 164.

Intencionálnu a neintencionálnu prozaickú tvorbu pre deti a mládež s rómskymi postavami v tomto období píšu viacerí nerómski autori, ktorí osudy detských a dospelých rómskych postáv predstavujú v pestrých žánrových podobách (poviedky, romány, reportáže, rozprávky a povesti).

Detské rómske postavy vystupujú v intencionálnej spoločenskej próze *Trikrát som ušiel* (1961) od slovenského spisovateľa **Ruda Morica.** Kniha je o živote detí z rómskej kolónie na periférii mesta pri Váhu. Autor v jednoduchšej podobe zachytil citové stavy, ktoré prežíva rómsky chlapec Cyprian Stojka (prezývaný Citro) a jeho rovesníčka – rómske dievča Jolanka Lakatošová, kým sa začlenia medzi nerómske deti v škole a v detskom domove. Podľa I. Zupkovej[51] autor v knihe *„prostredníctvom hlavného hrdinu predstavil dve odlišné prostredia – rómske spoločenstvo a majoritnú časť spoločnosti. ... Učiteľ Očkaj vystupuje ako jediný zástupca majoritnej časti spoločnosti. Autor ho vykresľuje pozitívne, ako človeka, ktorý verí v schopnosti rómskych detí. ... Autorovo spracovanie danej tematiky poukazuje na jeho dobrú znalosť prostredia a problematiky.*“ Dobrodružný príbeh o rómskom chlapcovi Tónovi Máčovi z obdobia 2. svetovej vojny vyrozprával **Miloš Krno** v prozaickej knihe *Hra so smrťou* (1971). Jej hlavný hrdina Tóno musel prejsť dlhú cestu až od Kaukazu, kým sa dostal do hôr k partizánom na strednom Slovensku. Podľa I. Sulíka[52] ide o povstaleckú knihu, dokumentárne pravdivú, ktorej nemožno uprieť *„dobré, konkrétne poznanie reálií, chýba však poväčšine cit pre literárne i myšlienkovo vynachádzavejšie tónovanie postáv; ich konanie je príliš podriadené autorovej „presviedčacej“ taktike.*“ Príbeh o chlapcoch z pionierskeho tábora a ich priateľstve so zaostalým a osirelým rómskym chlapcom Dežim je základom knihy *Cena priateľstva* (1977) od slovenského spisovateľa **Jána Štiavnického.** Deži pomôže chlapcom vyhrať súťaž a tí si ho neskôr tajne odvedú z opustenej cigánskej osady, kde žil s dedom – niekdajším vajdom, do mesta a ukryjú v pivnici činžiaka. Nakoniec sa všetko dobre skončí – rómsky chlapec prechádza pionierskou prevýchovou, nájde si svoje miesto v živote a dôstojne sa zaradí do majoritnej spoločnosti. Podľa V. Žemberovej[53] *„autorovmu svetu záznamov a lineárneho rozprávačstva*

---

[51] ZUPKOVÁ, I.: Rudo Moric: Trikrát som ušiel. In: VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane/Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, 1993, s. 126 – 127.

[52] In: PIŠÚT, M. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry.* Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1984, s. 764.

[53] ŽEMBEROVÁ, V.: Osireli príbehy, zostali rozprávky. Ján Štiavnický (11. 7. 1938 – 9. 8. 1993). In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* 1, 1993, č. 1, s. 42.

konvenovalo zobrazovanie premeny v konfliktoch dobra i zla, zrod ľudskej statočnosti, lebo chcel dovidieť do chvíľ, čo vedú k jedinému možnému, správne zvolenému postoju medzi príbehmi postáv z dávnej i blízkej minulosti, i pri sociálne uchopenom výklade humanizácie spoločnosti v jej problémových chvíľach .... ktorý nezbavuje však ani dobrodružnosti." Ďalší slovenský autor **Dušan Kraus** v próze *Petrov mlyn* (1988) predstavil hudobne a spevácky talentovaného rómskeho chlapca Petra Meszároša, ktorý po vyučení opúšťa rodičovský lunapark a začína pracovať ako robotník. Kniha je veľmi aktuálna a súčasná. Postava nás síce upozorňuje na to, že sa veľa zmenilo v živote našich Rómov, ale zmeny napriek vytvoreným podmienkam neprebehli tak, aby sme s nimi boli spokojní. Aj náš hrdina sa síce vyučí, v práci sa cíti ako doma, ale to neznamená, že v nej ostane natrvalo, že prekoná tlak rodiny, tradície a nerozhodne sa pre inú, spoločensky menej vítanú cestu. Podľa Z. Stanislavovej[54] sa však hlavný hrdina „*nevyvíja, od začiatku je zobrazený ako vyhranený pozitívny typ a postavám chýba psychologická plastickosť a prostrediu autentická atmosféra.*"

Intencionálnu prozaickú tvorbu s osudmi detských a dospelých rómskych postáv reprezentuje prvotina *Jablká nášho detstva* (1977) od **Petra Kováčika.** Autor v nej prezentuje obraz vojny na osudoch rómskych postáv – Cigánov z okolia Čierneho Balogu, a to z pohľadu detského hrdinu – Paľka, druháčika a jeho najlepšieho kamaráta – bratranca Klementa. Podľa O. Sliackeho[55] „*Kováčikov výpovedný fortieľ je založený na tom, že v strete ľudskosti a beštiálnosti, ktorý bezprostredne zasiahne dieťa, jeho myslenie i pocitový svet, médium zostáva neustále dieťaťom. Tým výpoveď o zle, násilí, brutálnosti a smrti, ktorá vstúpila do života dieťaťa, nadobudla ešte alarmujúcejší rozmer.*" Podľa I. Sulíka[56] autor v knihe „*zužitkoval osobné zážitky i rozprávania svojich rodákov o udalostiach SNP. Zážitkový ráz knihy spevňuje i výstižná štylizácia – pohľad na vojnu očami detského hrdinu.*"

---

[54] STANISLAVOVÁ, Z.: Kraus, Dušan. In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 203.

[55] SLIACKY, O.: Kováčik, Peter. In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 198.

[56] SULÍK, I.: Peter Kováčik. In: PIŠÚT, M. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry.* Bratislava: Obzor, n. p., 1984, s. 791.

S pestrou škálou detských a dospelých rómskych postáv v rámci intencionálnej tvorby od nerómskych autorov sme sa stretli aj v povestiach *Ohnivý kút, Ako Cigánky bosorovali* z knihy *Sedemdesiatsedem povestí spod Slovenskej brány* (1974) od **Andreja Chudobu**; v šiestich rozprávkach *Lacik a kráľ Obervus, Cigán veštec, Cigán biskupom, Hruda zlata, Tri poháriky pálenky, Ako uhliar kúpil svojho vlastného koňa* z knihy rozprávok zo Spiša *Nešťastné peniaze. Spišské rozprávky* (1988) od **Konštantína Palkoviča**. Rómske rozprávkové námety z rozličných regiónov Slovenska literárne spracoval **Milan Húževka** v knihe *Čarokrásna Ruca. Cigánske rozprávky* (1979), ktorú ilustroval Karol Ondreička a verše prebásnila Božena Trilecová. Podľa M. Jurča[57] autor *„nezanedbáva ani povesťové vyprávania, ani čarodejnú či démonologickú rozprávku, báj, realisticko-humorné rozprávky ... Vlastný tvorivý akt doložiteľne vždy predchádzala systematická zberateľská činnosť v teréne. Potom, v závislosti od druhu materiálu, postupoval M. Húževka buď tak, že získaný fragment sujetovo dotváral do optimálnej podoby príbehu, alebo k pôvodnému jadru ľudového rozprávania sa dopracovával po starostlivom „zoškrabovaní" balastných, jazykovo-motivických navrstvení. Výsledné autorské útvary majú silný náboj etický a vlastenecko-výchovný. V narácii ich charakterizuje dynamickosť a dramatickosť. Lyrickosť, ktorá je od nich rovnako neodmysliteľná, sa napája z prameňov osobného zážitku.*"

K ženským nerómskym predstaviteľkám neintencionálnej prozaickej tvorby s detskými a mladými rómskymi postavami patrí **Marína Čeretková-Gállová**, ktorej ťažisko literárnej tvorby spočíva v próze pre mládež. V roku 1983 autorka vydala knihu poviedok *Cudzie deti,* v ktorej vychádza z presvedčenia, že nijaké deti by nemali byť cudzie, každé dieťa by malo niekomu patriť. Citlivý zmysel pre realitu a svoje presvedčenie autorka dokumentuje napr. vzťahom starého osamelého muža k opustenému rómskemu dievčatku. Námety pre svoju tvorbu autorka čerpala z aktuálnych problémov doby a poukazovala predovšetkým na tragické osudy detí z neusporiadaných alebo rozvrátených rodín. Ich riešenie však vidí harmonicky, sú to akési smutné poviedky so šťastným koncom. Aj keď v skutočnom živote to býva iné, autorkino riešenie je sympatické, čitateľsky i ľudsky mobilizujúce za šťastný život všetkých detí. Podľa P. Plutka[58] sú poviedky M. Čeretkovej-Gállovej *„napísané s citlivým*

---

[57] JURČO, M.: *Dotyky a prieniky nad textami diel literatúry pre deti a mládež.* Banská Bystrica: FHV UMB a vydavateľstvo Skalná ruža, 1997, s. 118.

[58] Marína Čeretková-Gállová. Dostupné na internete: www.litcentrum.sk/47488.

zmyslom pre realitu, rozprávanie v nich je vyvážené, zodpovedajúce ich základnému ideovému poslaniu. Všetky čerpajú z aktuálnych problémov našej súčasnosti. Poukazujú predovšetkým na tragické osudy detí z neusporiadaných alebo rozvrátených rodín." Autorka v druhej prozaickej knihe *Koňak pre Amáliu* (1967) zobrazila osud mladej Rómky Amálie z košickej periférie, živiacej sa prostitúciou. Hrdinka si hľadá cestu k ľuďom, no nedarí sa jej to, lebo je priveľmi determinovaná prostredím, z ktorého vzišla. Stretáva sa s mladým redaktorom, ktorému však vie poskytnúť len telesnú lásku a ten, pretože nemôže v sebe zlomiť múr predsudku, Amáliu opúšťa. V knihe sú aj úryvky z cigánskych piesní v prebásnení D. Bangu z antológie *Pieseň nad vetrom*. Druhou nerómskou autorkou je **Božena Bobáková**, ktorá v próze *Biela dcéra* (1973) vyrozprávala príbeh o Rómke Etele a jej nevlastnej bielej dcére Ivane. Keď sa Ivana zaľúbi, začne narážať na predsudky okolia a citová harmónia medzi rozdielnymi postavami sa naruší. Sympatické je to, že v príbehu zvíťazí nové a krásne v myslení človeka. Ivana sa vracia k Etele, uvedomujúc si, že ľudský charakter nie je daný farbou pokožky, ale statočnosťou. Treťou autorkou je **Joža Heroldová**, ktorá v románe *Žoldnierska ulica* (1978) vyrozprávala sugestívny príbeh mladej ženy – učiteľky Terezy rozhodnutej stať sa krstnou matkou rómskeho dieťaťa. To však malomestská vrchnosť pochopí ako protištátnu propagáciu, čo rozbúri dovtedy tiché mestečko. V dôsledku toho dôjde k ostrej diferenciácii jednotlivcov a jednotlivých skupín obyvateľstva. Tí, čo sú proti režimu, učiteľkin čin schvaľujú, tí, čo sú za, ho odsudzujú. Podľa R. Dúbravovej[59] autorka vstúpila do slovenskej literatúry po niekoľkoročnej redaktorskej činnosti „*svojráznym dielom z čias tzv. Slovenského štátu. Jej román je dejovo situovaný na západné Slovensko do prostredia malého mestečka a je zaľudnený množstvom najrozmanitejších plnokrvných postáv či figúrok typických pre toto prostredie. ... Autorka sa vracia k problematike tzv. Slovenského štátu neschematickým dielom, ktoré sviežou formou približuje vtedajšiu atmosféru a obohacuje našu realistickú spisbu.*"

Dospelé rómske postavy vystupujú aj v príbehu o krásnej Rómke v poviedke *Kocúr na slanine* z knihy humoristických poviedok *Vrchári – beťári* (1974) od **Jozefa Františka Kunika**. O vzácnom príbehu priateľstva a ľudskosti medzi detskými a dospelými postavami rozpráva **Igor Gallo** v baladickom príbehu *Jedna pesnička – jeden život* (z knihy *Láska padá do*

[59] Dostupné na internete: www.abc knihy.sk/index.php?main_page=product_info&cPath=1_2&products_id=916.

Hrona, 1983), v ktorom rómsky primáš Deži emocionálne pôsobivým hraním na husliach zachráni tri deti pred odvozom do koncentračného tábora. Autentický obraz zo života detí a dospelých Rómov poskytuje v žánri literatúry faktu pod názvom *Cigánsky plač a smiech* (1960) **Slavo Kalný**. Autor v ňom oboznamuje čitateľa s problematikou občanov rómskeho pôvodu od najstarších čias, pri písaní využíva aj vlastné skúsenosti získané z osobných návštev mnohých rodín v rómskych osadách; spisovateľ dokonca navštívil aj Indiu, pravlasť Rómov. Podľa P. Andrušku Kalného texty upozorňujú na rómsky problém a akútnu potrebu jeho riešenia v celospoločenskom meradle, pretože „*cigánska otázka prerástla rámec národopisnej zvláštnosti a stáva sa problémom kultúrnym, sociálnym, spoločenským i politickým.*“[60]

K predstaviteľom neintencionálnej tvorby pre mládež s tragickými osudmi dospelých rómskych postáv patria dvaja slovenskí autori z literatúry pre dospelých. Prvým je **Ladislav Ťažký** – autor knihy poviedok *Vojenský zbeh* (1962), pri písaní ktorej čerpal námety z historiek rodného kraja, z reminiscencií dediny na prvú svetovú vojnu a osobných skúseností z vojny. Autor si v nej spomína na jedného rómskeho mládenca, ktorého poznal v detstve. Bol to Kalman Puška – vojenský zbeh z prvej svetovej vojny, vtedajší „zelený káder“ (vojak, ktorý odmietol bojovať v pluku Maďarskej armády nasadenej proti ruským cárskym vojskám v Halíči) a ktorý sa stal symbolom odporu proti vojne. Aj v autorových ďalších románoch *Amenmária. Sami dobrí vojaci* (1964), *Pivnica plná vlkov* (1969) a *Evanjelium čatára Matúša I., II.* (1979), ktorý je voľným pokračovaním románu *Amenmária,* sa objavujú Rómovia, ktorí neboli vojakmi, ale vojny a smrti sa báli. Neskôr autor publikoval knihu krátkych próz *Márie a Magdalény* (1983) a reportážny román *Pred potopou* (1988), v ktorých zobrazil zložité životné príbehy rómskych i nerómskych postáv. Druhým autorom je **Michal Dzvoník** – počas perzekúcie a zákazu publikovania vydal pod menom svojho brata (Emil Dzvoník) román *Slepá jaskyňa* (1977). Kniha má bohatý dej, odohrávajúci sa v malej východoslovenskej dedine na sklonku druhej svetovej vojny, kde žije časť rómskeho obyvateľstva ohrozená prípravami na vysťahovanie a neskoršiu likvidáciu. Základom deja je príbeh rómskeho chlapca, ktorého matka po narodení opustí a on vyrastá v novej nerómskej rodine. Hlas krvi a skutoční rodičia, ktorých spoznáva ako dospelý muž počas prázdninovej návštevy, mu zrazu odkrývajú všetko

[60] ANDRUŠKA, P.: *Literárna tvorba národnostných menšín.* Nitra: FF UKF, 2000, s. 163.

to, čo v rodine svojho adoptívneho otca vnímal ako dávnu minulosť. Mladý muž Martin Kovaľ, absolvent vysokej školy, mládenec, ktorý vyrástol v mieri, prichádza na dovolenku do rodnej dediny. Jeho život dosiaľ plynul pokojne a až tu, v konfrontácii s ľuďmi, ktorí stáli pri jeho zrode, sa mu zrazu zrúti predstava o vlastnom osude, o vlastnej osobnosti. Poznanie, že je vlastne niekým iným, spôsobí prvú vážnu krízu v jeho živote. Jeho životný príbeh sa končí pochopením a návratom k adoptívnym rodičom. Podľa V. Marčoka[61] autor v románe *„svoj záujem posunul na spoločenskú situáciu po vojne, však nesplnil očakávania. Od hlbokého reflektovania situácie a charakterov ľudí sa v ňom priklonil k „westernizácii" pomocou detektívkových postupov.*"

V intencionálnej dramatickej tvorbe od nerómskych autorov sa detské rómske postavy vyskytovali iba v rozhlasových hrách pre deti pod názvom *Olinkine rozprávky* (1986) od slovenskej spisovateľky **Daniely Hivešovej-Šilanovej** (neskôr spracované do epickej podoby v knihe *Vtáčatko Koráločka/ Čirikloro Mirikloro,* 1996). Autorka reálne zachytila ich pocity menejcennosti a prežívanie nespravodlivosti na základe rasovej neznášanlivosti, jednoznačne stojí na strane detských rómskych postáv a v príbehu rozvíja ich rómske sebavedomie.

V druhom vývinovom období slovenskej literatúry pre deti a mládež od 60. rokov 20. storočia – do roku 1989 sme zaznamenali začínajúcu tvorbu rómskych autorov, ktorí vo svojej v básnickej, prozaickej i dramatickej tvorbe oživujú tradičné motívy rómskeho folklóru (piesní a rozprávok) o láske a odvekej túžbe Rómov po šťastí, slobode a voľnosti. V prevahe je prozaická intencionálna a neintencionálna tvorba od nerómskych autorov, ktorí na jednej strane realisticky zobrazovali biedny život detských rómskych postáv, na druhej strane ich predstavovali s ideálnymi vlastnosťami, pre ktoré boli v kolektíve detí majoritnej spoločnosti prijímané bez predsudkov. Detské rómske postavy nie sú zobrazené autenticky so skutočnými pocitmi a emóciami, preto príbehy neodrážajú ich skutočné postavenie medzi nerómskymi deťmi v každodennom živote, v ktorom sa stretávali s opovrhovaním a odmietaním. Osudy dospelých

[61] MARČOK, V.: Tzv. románová situácia a postupná regenerácia odvahy na alternatívne pohľady. Disidentská próza. Definitívny nástup postmoderny (1976 – 1988). In: MARČOK, V. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry II. Cesty slovenskej literatúry druhou polovicou XX. storočia.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006, s. 230.

rómskych postáv však nerómski autori zobrazujú realisticky, vychádzajú z dobových spoločensko-politických pomerov, osobných kontaktov s Rómami i predsudkov zo strany majoritnej spoločnosti voči Rómom. Podľa nášho názoru autenticky vyznievajú aj zobrazované vnútorné vlastnosti dospelých rómskych postáv (prefíkanosť, vynaliezavosť, ľahostajnosť, bezstarostnosť a pod.); podobné obrazy detských i dospelých rómskych postáv sa tiež vyskytujú v povestiach a rozprávkach od rómskych i nerómskych autorov.

Do **prekladovej literatúry z tvorby nerómskych autorov s rómskymi postavami** v rámci intencionálnej a neintencionálnej prozaickej tvorby pre deti a mládež patria dvaja predstavitelia českej literatúry. Prvým z nich je **Josef Sekera** a jeho román *Deti z hlinenej osady* (1961), ktorého príbeh je umiestnený do rómskej obce Okoličné na dolnom toku Váhu do roku 1933. Autor ho napísal po dlhoročnom štúdiu rómskeho života a pokúsil sa v ňom pravdivo zobraziť spôsob života Rómov, ich primitívne hospodárenie, vnútorné zákony, ale aj ich myšlienkový svet. Druhým autorom je **Ivan Kříž,** ktorý v románe *Dievčenské pole* (1961) zachytil premenu proletárskych bedárov rómskeho pôvodu v odľahlom a zaostalom kraji východného Slovenska počas stavby veľkého priemyselného strediska, a to cez osudy rodiny Čerkalovcov, otca Dominika a syna Julka. Knihu z českého originálu (*Dívčí pole,* 1955) do slovenčiny preložil Daniel Šulc.

Predstaviteľom rumunskej literatúry je prozaik **Zaharia Stancu**, ktorý je autorom dvoch románov pre mladých i dospelých čitateľov s rómskymi postavami. Prvý román *Jocul cu moartea* vyšiel v slovenskom preklade pod názvom *Hra so smrťou* v roku 1963; z rumunského originálu ho preložil Matej Hlôška. Námetom k jeho napísaniu bola autorova nedobrovoľná dobrodružná cesta po Balkáne, ktorú absolvoval v lete v roku 1917. Druhý autorov román *Satra* vyšiel pod názvom *Kočovníci* v roku 1968; z rumunského originálu ho preložila Milota Bagoňová. Autor v ňom zobrazil tragický osud jednej kočovnej cigánskej komunity odsúdenej počas druhej svetovej vojny na zánik. Román priniesol autorovi v roku 1972 vysoké ocenenie – Herderovu cenu.

Predstaviteľom španielskej literatúry je **Ibáňez Vincente Blasco** – v roku 1963 vyšiel slovenský preklad autorovho románu pre mládež i dospelých pod názvom *Víno z Jerezu*; zo španielskeho originálu ho preložila Mária Němečková. Autor v ňom na širokom spoločenskom pozadí v desiatich kapitolách zobrazil osudy španielskych Rómov – robotníkov, ktorí nie sú predmetom súcitu, neznášajú odovzdane všetky príkoria, ale sa búria a majú

dokonca svojich vodcov, ktorí vyšli z ich radov. Druhým autorom je **Miguel de Cervantes y Saavedra** – jeho zbierka noviel vyšla v slovenskom preklade pod názvom *Príkladné novely* (1972), v ktorej je realistická novela *Cigánočka.* Autor v nej verne zobrazil postavy z prostredia ľudových vrstiev a spoločenskej spodiny. Hlavnou hrdinkou je krásna a talentovaná Cigánka Preciose, ktorú v Madride na námestí všetci obdivovali, keď spievala a tancovala. Do nej sa zaľúbil šľachtic a rytier rádu sv. Juraja – don Juan de Cárcamo. Celý dej je popretkávaný romancami o láske ako povznášajúcom a zušľachťujúcom cite, ktorého prirodzeným vyvrcholením je manželský zväzok.

Predstaviteľom francúzskej literatúry je **Victor Marie Hugo** – jeho román *Notre Dame de Paris* (1831) vyšiel v slovenskom preklade pod názvom *Chrám Matky Božej v Paríži* v roku 1965. Autor v ňom zobrazil tragický príbeh romantickej lásky Quasimoda – zvonára v chráme, škaredého a jednookého hrbáča, ku krásnej Cigánke Esmeralde, ktorý sa odohráva v 15. storočí v Paríži. Quasimodo pomstí smrť krásneho dievčaťa a sám dobrovoľne zomiera pri mŕtvej Esmeralde.

Predstaviteľom macedónskej literatúry je prozaik **Vidol Podgorec** – slovenský preklad jeho prózy vyšiel pod názvom *Biely Cigánik* v roku 1970; z macedónskeho originálu ju preložila Mária Topoľská. Autor v nej vyrozprával osudy bieleho chlapca, prekonávajúceho predsudky voči Rómom, medzi ktorými určitý čas žil, a preto bol považovaný za jedného z nich. Bez ohľadu na národnosť či etnický pôvod ťažko prežíva zmeny v spôsobe života i včleňovanie sa do inej kultúry. Podľa B. Vargovej-Hábovčíkovej[62] je v knihe dôležitá idea prózy, že *„nezáleží na národnostnom či etnickom pôvode, ale na osvojení si civilizačne vyššieho spôsobu života, kultúry, socializácie. Na druhej strane status „bieleho Cigána“ evokuje staršie literárne prístupy (Hugo, Cervantes, Mácha a iní), napokon sa vždy ukáže, že opovrhovaný Róm či Rómka, vysoko prevyšujúci úroveň svojho etnika, je vlastne „biely“. Takáto dejová zápletka predsa len do určitej miery „zaváňa“ nedoceňovaním prirodzených talentov a schopností príslušníkov rómskeho spoločenstva a javí sa byť ústupom verejnej mienke – predsudkom. I keď napokon aj takýto prístup svojím spôsobom a svojou mierou prispieva k prekonávaniu spomínaných predsudkov. Na škodu umeleckej hodnoty je však prevažujúci didaktizujúci a moralizátorský aspekt diela.*“

[62] HÁBOVČÍKOVÁ, B. a kol.: *Čhavore Romane/Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, 1993, s. 20.

Z ruskej literatúry je prozaik **Maxim Gorkij** – v roku 1973 vyšiel slovenský preklad jeho knihy poviedok pod názvom *Makar Čudra,* z ruského originálu ju preložili V. Bosáková, D. Lehutová a M. Lesná. Autor v nej zobrazil život ľudí – tulákov a kočovných Rómov, ktorí hľadajú v živote nejaký záchytný bod a túžia po slobode, aj keď si uvedomujú svoju zatratenosť a vyradenie zo spoločnosti. Jednou z hlavných postáv je starý Cigán Makar Čudra, ktorý stráži kone v tábore a často hovorí o zmysle života, o svojej nenaplnenej túžbe po slobodnom živote a poznávaní iných krajov a ľudí. Druhým autorom je **Alexander Sergejevič Puškin** – v roku 1982 vyšiel slovenský preklad autorovej romantickej poémy *Cygany* (1824) pod názvom *Cigáni,* v ktorej autor zobrazil príbeh romantickej lásky, žiarlivosti a trestu, zodpovedajúci prísnym zákonom rómskeho spoločenstva. Hlavnými postavami sú Zemfíra – krásna Cigánka a nerómsky mládenec Aleko, ktorému sa zapáči voľný život kočovných Cigánov. Medzi nimi vzplanie láska a Aleko nájde svoje šťastie. Cigáni ho srdečne prijali medzi seba, tu našiel lásku Zemfíry, rodinu, privykol si na cigánsky spôsob života a kochal sa slobodou. Zdalo sa, že sa úplne adaptoval na voľný a slobodný život, ale len do tej chvíle, kým sa Zemfíra nezaľúbila do mladého Cigána z druhého tábora. Skladba sa začína typickým zobrazením romantiky cigánskeho spôsobu života, pokračuje zabitím zo žiarlivosti s následným trestom – vyhnaním vraha.

Predstaviteľmi maďarskej literatúry sú: spisovateľ **József Balász** – v roku 1979 vyšiel jeho román v slovenskom preklade pod názvom *Cmiterná*; v druhej časti autor približuje zložité životné osudy maďarských Rómov; knihu z maďarského originálu preložil Karol Wlachovský; a spisovateľka **Márie Halasi** – v roku 1979 vyšiel slovenský preklad autorkinho románu o rómskych dievčatách pod názvom *Katka z poslednej lavice*; knihu z maďarského originálu do slovenčiny preložila Nora Jedličková.

1. 4 Vývinové súvislosti rómskej literatúry a slovenskej literatúry s rómskymi postavami v období od roku 1989 po súčasnosť

Hoci zložitá ekonomická a sociálna situácia na Slovensku po roku 1989 a vzniku samostatnej Slovenskej republiky negatívne ovplyvnila život príslušníkov rómskeho etnika (nezamestnanosť, sociálna diferenciácia, segregácia Rómov), je obdobie 20. storočia na Slovensku považované za obdobie rómskeho národného obrodenia. Rómovia podľa D. Hivešovej-Šilanovej „*svoju národnú rómsku identitu (romipen) ponímajú v celosvetovom kontexte a vo vzťahu k majoritnej spoločnosti v jednotlivých krajinách sa vymedzujú skôr na občianskom princípe.*“[63] Pod vplyvom Medzinárodnej rómskej únie (IRU) začali na Slovensku vznikať politické a kultúrne organizácie Rómov, ako napr. Rómska občianska iniciatíva, ktorá už v roku 1990 predstavila svoj vlastný program etnickej a kultúrnej emancipácie. Po prvých slobodných voľbách sa jeden rómsky kandidát Gejza Adam stal poslancom Federálneho zhromaždenia a rómska aktivistka Anna Koptová poslankyňou Slovenskej národnej rady. Rómska národnosť bola potvrdená aj legislatívne ako rovnocenná s ostatnými etnickými menšinami na Slovensku v niekoľkých dôležitých dokumentoch.[64] Spoločenský, politický a kultúrny život Rómov od 90. rokov 20. storočia začali sledovať aj rómske médiá, ako napr. dvojmesačník *Roma*, *Ternipen Ľuľudi* (pre deti), mesačník *Štvorlístok*, dvojtýždenník *Sama adaj* (*Sme tu*), týždenník *Romano nevo ľil,* ale aj vzdelávacie a spravodajské relácie pre Rómov v rozhlase a televízii. K významným kultúrnym aktivitám patrilo aj publikovanie knižných titulov rómskej literatúry, účinkovanie profesionálneho rómskeho divadla Romathan v Košiciach či vystúpenia rómskych folklórnych súborov na verejnosti. K vzdelávaniu rómskej mládeže prispelo založenie Strednej umeleckej školy v Košiciach, Katedry rómskej kultúry Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (v roku 2006 sa transformovala na Ústav romologických

---

[63] HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D.: Kultúrne aktivity Rómov. In. *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 145.

[64] Listina základných práv a slobôd (1991), Ústava Slovenskej republiky (1. 9. 1992), Zásady vládnej politiky k Rómom (1991), Koncepčné zámery vlády na riešenie problémov Rómov v súčasných spoločensko-ekonomických podmienkach (1997), Priority vlády SR vo vzťahu k rómskym komunitám na rok 2002. In: KORIM, V.: *Dejiny Rómov* (*Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa*). Banská Bystrica: PF UMB, 2006, s. 95 – 96.

štúdií), ako aj nové študijné programy na viacerých slovenských univerzitách v rámci vysokoškolského vzdelávania Rómov. Národnouvedomovací proces Rómov bol podmienený rozvojom, štandardizáciou a kodifikáciou rómskeho jazyka, preto sa pozitívne hodnotilo aj schválenie návrhu zákona o používaní jazykov národnostných menšín vrátane rómskeho jazyka v Národnej rade Slovenskej republiky v roku 1999.

Prvé pozitívne kroky zo strany štátnych a vládnych orgánov na Slovensku v zmysle plánovanej spoločenskej integrácie Rómov sa odohrali až v 90. rokoch 20. storočia, kedy sa do riešenia problému zapojilo mnoho rómskych intelektuálov a aktivistov. Aj napriek ich snahám každodenná politická prax *„popierala identitu Rómov, ich etnicitu, materinský jazyk, kultúrne tradície, hodnotové orientácie, špecifické druhy zamestnaní,“*[65] lebo vzdelávací systém majoritných spoločností pociťovali Rómovia na Slovensku, podobne ako v ostatných krajinách Európy, negatívne a ako nátlakový. Podľa V. Korima[66] hlavným problémom Rómov v majoritnej spoločnosti v období transformácie bola ich *„krajne nepriaznivá, miestami až katastrofická sociálno-ekonomická situácia,“* ktorej sprievodným javom bolo vylúčenie Rómov zo spoločenského života (exklúzia).

Základom súčasného obrazu Nerómov o Rómoch sú predsudky a stereotypy, ktoré vyplývajú zo vzájomného spolužitia ľudí odlišných kultúr, odlišného spôsobu života a rozdielneho hodnotového systému. Rómom sa vyčíta, že *„žijú na hranici základných spoločenských pravidiel,“*[67] ktoré nikto nepozná. Pre vidiečanov boli vždy kočovníkmi bez pôdy, pre obyvateľov miest sociálnymi prípadmi na periférii spoločnosti, pre robotníkov zaháľačmi a väčšina ostatných ľudí vnímala Rómov ako príživníkov bez viery a mimo zákona. Nerómovia považujú Rómov (nielen na Slovensku) za zlodejov, krikľúňov, klamárov, špinavých a nemorálnych ľudí, ktorí nepracujú a žijú na okraji spoločnosti, čomu zodpovedajú pejoratívne označenia Rómov ako Cigánov, slabých, chudobných a nekultúrnych ľudí. V uniformných spoločnostiach predstavujú Rómovia symbol extravagancie; Róm má šancu byť ocenený iba

---

[65] KUŠNIERIKOVÁ, N.: Prístupy k vzdelávaniu Rómov. In: *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 684.

[66] KORIM, V.: *Dejiny Rómov* (*Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa*). Banská Bystrica: PF UMB, 2006, s. 100.

[67] LIÉGEOIS, J. P.: *Rómovia. Cigáni. Kočovníci.* Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, 1995, s. 163 – 164.

na základe svojho talentu ako predstaviteľ rómskeho folklóru, kedy predstava o ňom splýva s mýtom, že je to „*dobrý človek, umelec, ktorý vedie usporiadaný život, symbol slobody, ktorý patrí k potulným folklórnym skupinám alebo divadelným súborom; tancuje, spieva, hrá, organizuje cirkusové predstavenia a po práci žije v maringotkách.*“[68] Keďže väčšia časť majoritnej spoločnosti si osvojila názor, že populáciu Rómov treba negovať a zavrhnúť, Rómovia museli v každej oblasti svojho života vynakladať veľké úsilie, aby sa väčšinovému obyvateľstvu prispôsobili a získali od neho uznanie. Hovorí o tom známe rómske príslovie: *Te Rom kamel te dokazinel oda, so gadžo, musaj šelvarbiš ajci te burarel, car koda gadžo./Ak chce Róm dosiahnuť ten istý výsledok ako Neróm, musí pracovať 120-krát viac ako Neróm.*[69]

1. 4. 1 Literárna tvorba rómskych autorov

V treťom historickom vývinovom období slovenskej literatúry pre deti a mládež od roku 1989 po súčasnosť[70] sme v rámci **rómskej literatúry** pozorovali kvantitatívny i kvalitatívny nárast intencionálnej i neintencionálnej básnickej, prozaickej i dramatickej tvorby od rómskych autorov – predstaviteľov staršej i novej súčasnej generácie, ako aj ďalšie slovenské a slovensko-rómske preklady kníh od rómskych spisovateľov zo svetovej literatúry.

1. 4. 1. 1 Predstavitelia staršej generácie rómskych autorov

Rómsku literatúru pre deti a mládež na Slovensku v tomto vývinovom období zastupujú predstavitelia **staršej rómskej generácie** básnikov a prozaikov, ktorí pokračujú v tvorbe pre deti a mládež aj v tomto období. K nim patrí predovšetkým **Dezider Banga.** P. Plutko považuje autora za prvého slovenského básnika rómskeho pôvodu, ktorý už v predchádzajúcom

---

[68] LIÉGEOIS, J. P.: *Rómovia. Cigáni. Kočovníci.* Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, 1995, s. 165 – 166.

[69] LIÉGEOIS, J. P., tamtiež, s. 170.

[70] Súčasný model slovenskej literatúry pre deti a mládež podľa P. Zajaca (1993) určujú tri axiómy: 1. Estetická funkcia je aj v detskej literatúre. 2. Detská umelecká literatúra je integrálnou súčasťou národnej umeleckej literatúry. 3. Literatúru pre deti a mládež charakterizuje dvojjedinosť komunikačného vzťahu dospelého a dieťaťa, zhrnutá pod pojem detského (vekového) aspektu. In: ZAJAC, P.: *Pulzovanie literatúry* (*Tvorivosť literatúry II.*). Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993.

vývinovom období vytvoril základy modernej rómskej poézie. „*Bangov dotyk s celonárodnou kultúrou nemal podstatnejší vplyv na jeho základnú umeleckú orientáciu, na jeho svetonázor, vychádzajúci z rómskej tradície kultúrnej a etnickej. Preto sa v nových podmienkach po novembri 1989, keď sa rómska kultúra a celý rómsky problém dostal do neobyčajne prudkého pohybu, nemusel prispôsobovať, ale pokračovať v začatej ceste za vyššou umeleckou kvalitou.*“[71] V tomto období D. Banga zostavil pre rómske deti tri učebnice v slovensko-rómskej jazykovej mutácii: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ* (1993), *Rómsky šlabikár/Romano hangoro* (1993) a *Maľovaná rómčina/Farbindi romani čhib* (1997), v ktorých publikoval viaceré svoje básne pre deti (*Oči detí, Rómsky básnik, Tuláci, Cesta do Maše, Lúčenie s ohňom, Tulák, Paparuga/Motýľ*, *Maľari/Pastierik*) i rómsku rozprávku *Krajina piatich potokov*. Do intencionálnej prozaickej tvorby pre mládež patrí aj autorova antológia rómskych rozprávok *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky* (1992), ktorú zostavil ako výber z vlastnej rozprávkovej tvorby i z tvorby vybraných rómskych autorov (J. Berky-Luborecký, H. Demeterová, M. Hübschmannová, E. Lacková, J, Ravasz, M. Reiznerová, Z. Vicianová, R. F. György, A. Rusenko); kniha vyšla v slovensko-rómskom jazyku. D. Banga v rozprávkach predstavil Rómov v pozitívnych obrazoch veľkých hrdinských činov jednotlivcov i v zmysle kolektívneho hrdinu Rómov. V rámci neintencionálnej básnickej tvorby D. Banga inšpirovaný rómskou ľudovou slovesnosťou vydal niekoľko básnických knižiek pre mladých a dospelých čitateľov. V prvej básnickej zbierke *Záružlie a lekno* (1967) dominujú obrazy huslí, veselého i clivého spevu, tanca, slnka, luny a vetra ako neoddeliteľnej súčasti života Rómov. Podľa Š. Moravčíka[72] básnik v nej predstavil „*osobnú históriu detstva a mladosti cigánskeho chlapca; prostredie vytvára príroda a náplň poskytujú motívy žiaľu a šťastia, práce a piesne, lásky a ciest.*“ Tieto obrazy spolu so spomienkami na vlastné detstvo a meditáciami o živote a poslaní človeka i básnika sa objavujú aj v jeho ďalších básnických zbierkach *Rozhovory s nocou* (1970), *Modrá búrka* (1970) a *Horiaca višňa* (1982). Pod názvom *Magnólie zhasínajú* (1989) vyšiel výber z autorovej predchádzajúcej poézie, ale aj niekoľko nových básní. V roku 1992

---

[71] PLUTKO, P.: Súčasná rómska poézia na Slovensku. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii*. Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 23 – 24.

[72] MORAVČÍK, Š.: Doslov. In: BANGA, D.: *Lyrika*. Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 215.

D. Banga zostavil antológiu rómskej poézie *Verše z vrbiny,* v ktorej predstavuje vlastné básne i niektoré básne z autorskej dielne ďalších rómskych autorov, ku ktorým patria C. Gomba, F. Deméter, V. Fabián, T. Fabiánová, D. Hivešová-Šilanová, J. Horváth, H. Horváthová, J. Junas, A. Koptová, E. Lacková, T. Lehenová, K. Patočková, O. Pešta, J. Ravasz, M. Reiznerová, B. Vargová, Z. Vicianová, B. Weisová (Papusza). Básne boli publikované v slovenčine, rómčine i v slovensko-rómskej jazykovej mutácii. V roku 1992 vydal knižnú publikáciu *Lyrika,* ktorá vyšla pre Romani kultúru – kultúrnu organizáciu v Bratislave. Autor ju zostavil opäť ako výber zo svojej predchádzajúcej básnickej tvorby, ktorú doplnil o nový cyklus básní *Lúčenie s ohňom* (doteraz knižne nevyšiel), o vlastné preklady svojich veršov do rómčiny, ktoré tvoria mottá jednotlivých zbierok. V roku 1999 vyšla zbierka básní *Slnečný vánok,* ktorá obsahuje výber z autorovej básnickej tvorby a 10 nových básní), v roku 2004 zbierka básní *Agáty neumierajú.* Podľa P. Plutka[73] D. Banga „*v čase spoločensky neveľmi žičlivom vytvoril základy, na ktorých sa v nových podmienkach rómska poézia mohla konštituovať ako fenomén s preukázateľnou modernou tradíciou. Bangov dotyk s celonárodnou kultúrou nemal podstatnejší vplyv na jeho základnú umeleckú orientáciu, na jeho svetonázor, vychádzajúci z rómskej tradície kultúrnej a etnickej. Preto sa v nových podmienkach po novembri 1989, keď sa rómska kultúra a celý rómsky problém dostal do neobyčajne prudkého pohybu, nemusel prispôsobovať, ale pokračoval v začatej ceste za vyššou umeleckou kvalitou.*“ A. Maťovčík[74] tiež považuje D. Bangu za „*výrazného spisovateľa rómskej literatúry na Slovensku, ktorý vo svojej tvorbe motivicky vychádza z rómskej ľudovej slovesnosti, pretavenej poetickým videním.*“

Do autorskej generácie starších rómskych predstaviteľov, ktorí v tomto období začínali s literárnou tvorbou pre deti, patrí aj **Ján Berky-Ľuborecký.** Deťom autor adresoval prozaické leporelo *Tri ohnivé kone* (1990), ktoré zostavil v spoluautorstve s Ondrejom Sliackym a ilustrátorom Ondrejom Zimkom. Je to rozprávkovo-baladický príbeh o nezištnej láske syna k otcovi. Autor adresoval deťom aj útlu zbierku pod názvom *Básne a rozprávky* (1991) a dvojjazyčnú rómsko-slovenskú básnickú zbierku *Predstavujú sa zvieratká*

---

[73] PLUTKO, P.: Súčasná rómska poézia na Slovensku. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 23 – 24.

[74] In: MAŤOVČÍK, A. – CABADAJ, P. – ĎUROVČÍKOVÁ, M. – PARENIČKA, P. – WINKLER, T.: *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia.* Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Slovenská národná knižnica, 2001, s. 24.

(1997) s básničkami s výchovno-vzdelávacím zameraním – hravou formou predstaviť deťom zvieratká pomocou fotografie a riekanky v slovenskom a rómskom jazyku, spolu so slovníčkom menej používaných slov. K. Seman považuje autorove verše básní za *„zrozumiteľné, príjemné a prijateľné pre dieťa každej národnosti či etnicity.“*[75] Pre školskú mládež J. Berky-Ľuborecký zostavil antológiu *Rómska mať* (1989) a rómske rozprávky uverejnil v knihách *Sny o šťastí* (1994) a *Remešina vernosť* (1998). Podľa D. Bangu[76] autor v nich *„predstavil rómske spoločenstvo v jeho prastarých dimenziách, ktoré sú dokladom jedinečnej rómskej identity, jej stáročných tragédií, ale i snov o ľudskejšom naplnení svojho osudu.“* Autorov rozprávkový svet podľa B. Vargovej[77] *„vyviera z čírej rómskosti, neskalenej negatívnymi civilizačnými vplyvmi“* a podľa K. Semana[78] je zobrazený *„v prastarých dimenziách v spätosti s prírodou, rodovej múdrosti, pozitívnych ľudských vlastností a vzťahov. Občas aj žartovne poukáže na tie vlastnosti Rómov, ktoré vedú k životným neúspechom.“* J. Berky-Ľuborecký je známy aj ako prekladateľ, do rómčiny preložil knihu s biblickou tematikou *Moja prvá Biblia v obrázkoch / Mri elšebni biblija andre kípora* (1999) a rozprávkovú knihu E. Lackovej *Husle s tromi srdcami / Lavuta trén jílenca* (2003). J. Berky-Ľuborecký sa venoval aj štandardizácii rómskeho jazyka. V roku 1996 participoval s kolektívom autorov (Jozef Prokop, st., Michal Stojka) na vydaní knihy *Slovensko-rómsky a rómsko-slovenský slovník* (kniha vyšla aj v roku 2006); v roku 2000 na vydaní knihy *Učebnica rómskeho jazyka* pre učiteľov základných škôl, súčasne je autorom vysokoškolskej učebnice *Gramatika rómčiny* (2000).

Ženskou predstaviteľkou intencionálnej a neintencionálnej prozaickej tvorby staršej autorskej generácie je **Elena Lacková,** považovaná za prvú rómsku spisovateľku na Slovensku, ktorá písala po rómsky. V literatúre pre deti a mládež na Slovensku patrila medzi najlepších rómskych rozprávkarov. Kniha rozprávok pod názvom *Rómske rozprávky / Romane paramisa* vyšla v roku 1992 v rómsko-slovenskej jazykovej mutácii. V siedmich príbehoch

---

[75] SEMAN, K.: Romani daj a jej autori. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 42.

[76] In: BERKY-ĽUBORECKÝ, J.: *Sny o šťastí.* Bratislava: Štúdio -dd-, 1994, s. 75.

[77] VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane / Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993, s. 153.

[78] SEMAN, K.: Romani daj a jej autori. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 42.

vychádzajúcich z autentického rómskeho folklóru autorka podľa Z. Stanislavovej[79] „*zachovala archetypálne znaky rómskej ústnej slovesnosti a jej typické motívy: údel spoločenských pariov, túžbu po šťastí, lásku k hudbe, spevu a tancu, k deťom a voľnosti. Literárnou štylizáciou rozprávkových látok, v rámci ktorej využila dôvernú znalosť rómskej mentality, zvykov, povier a mýtov, sa jej prostredníctvom príbehov podarilo vyjadriť podstatu rómskej sebareflexie ako etnika i reflexiu vlastného sociálneho osudu. Literárne kultivované, triezvo a bez verbálneho ornamentalizmu podané rozprávky prispeli k zachovaniu ústne tradovaných sujetov rómskeho slovesného folklóru a rozšírili kolorit slovenskej rozprávkovej tvorby o osobitý dovtedy literárne neznámy exotický tón.*“ V roku 1999 vyšla v Prahe kniha *Romane paramisa/Romské pohádky,* ktorá obsahuje autorkine rozprávky z rukopisu. V roku 2003 vyšla ďalšia autorkina kniha rómskych rozprávok *Husle s tromi srdcami/Lavuta trén jílenca;* do rómčiny ju preložil Ján Berky-Ľuborecký. Autorka napísala aj dve rozhlasové hry *Rómske srdce* v roku 1955 a *Žužika* v roku 1988, za ktorú bola odmenená v roku 1989 na Festivale rozhlasových hier v Plzni cenou Prix Bohemia. Pre profesionálne divadlo Romathan v Košiciach D. Hivešová-Šilanová pripravila rozprávku *Veľký primáš Baro/Baro primašis Baro* v roku 1994 a D. Miklášová zasa rozprávku *Hrbatý Maren* v roku 1999. Tematickým základom dramatickej prvotiny E. Lackovej pre mladých a dospelých – divadelnej hry *Horiaci cigánsky tábor* (1948), neskôr známej ako divadelná hra v troch dejstvách pod názvom *Cigánsky tábor* (podľa scenára z roku 1952), je rómsky holokaust v čase fašizmu; profesionálne divadlo Romathan v Košiciach ju uviedlo v roku 2000 v úprave Š. Kasardu. Autorka divadelnú hru napísala a dramaticky naštudovala s Rómami vo Veľkom Šariši. Téma rómskeho holokaustu sa objavuje aj v jej autobiografickej knihe *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou,* ktorá vyšla (s podporou Ministerstva kultúry ČR) v roku 1997; do češtiny ju preložila M. Hübschmannová. Jednotlivé kapitoly knihy uvádzajú citáty z rómskej ľudovej kultúry (napr. VI. kapitolu: *Ko džanel avredženen bachtalen te kerel prindžarel s´oda bachtalo te jel/Opravdové štěstí pozná ten, kdo umí jiné lidi učinit šťastnými*). V roku 2000 vyšla jej autobiografická kniha aj v Paríži vo francúzštine a angličtine (*Je suis née sous une bonne étoile/Ma vie de femme tsigane en Slovaque/Narodila som sa pod šťastnou hviezdou/Môj*

[79] STANISLAVOVÁ, Z.: Lacková, Elena. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 196 – 197.

živor rómskej ženy na Slovensku a *A false down/My life as a Gypsy women in Slovakia*). S rokom 2005 sa spája vydanie poslednej knihy – zbierky noviel pod názvom Mŕtvi sa nevracajú/O mule na aven pale v slovenskom a rómskom jazyku; do rómčiny ju preložila Erika Godlová. Ide o súhrnné vydanie poviedok rómskej spisovateľky E. Lackovej z obdobia druhej svetovej vojny, v ktorých sa zaoberá prenasledovaním Rómov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Knihu vydalo Združenie Jekhetane/Spolu v Prešove pri príležitosti Medzinárodného dňa pamiatky na holokaust Rómov. V kontexte českej literatúry pre deti a mládež je E. Lacková podľa S. Urbanovej[80] považovaná za rómsku Boženu Němcovú, ktorá „*rovněž psala srdcem a přistupovala k některým pohádkovým motivům a významům volně, přizpůsobovala je potřebám dobové národní společnosti*" a v kontexte slovenskej literatúry pre deti a mládež podľa Z. Stanislavovej[81] E. Lacková prispela „*jednak ku kultúrnemu sebapoznaniu rómskeho etnika, jednak k rozšíreniu poznania Rómov u majoritného národa a k prehĺbeniu interetnického porozumenia.*"

K staršej generácii rómskych spisovateľov intencionálnej a neintencionálnej básnickej a prozaickej tvorby patrí aj **Jozef Ravasz.** Je autorom mnohých rómskych rozprávok pre deti. Prvou zbierkou je trojjazyčná (slovensko-rómsko-maďarská) rozprávková knižka *Domček v srdci* (1992), ktorú ilustrovala Katarína Fodorová. Autor sa v nej prihovára rómskym deťom, aby im ukázal život z tej lepšej stránky. Súčasne na nich apeluje, aby sa samy snažili o zlepšenie svojho života. Rozprávky sú nielen o útrapách, ale aj o túžbe Rómov po šťastí, láske a lepšom živote. Druhú trojjazyčnú knihu rozprávok pre deti a mládež vydal v roku 2004 pod názvom *Rómsko/ Cigányország/ Romano Them* (v slovensko-rómsko-maďarskom jazyku) a v roku 2007 ďalšiu trojjazyčnú knihu pre deti a mládež *Galéria rozprávok/ Galeria pamisen/Mesegaléria* – do rómčiny ju preložil V. Zeman, knihu ilustrovala Ildikó Pálová. V rámci neintencionálnej literatúry autor publikoval v roku 2005 populárno-náučnú knihu pre mládež i dospelých pod názvom *Identita Rómov na Žitnom ostrove* a v roku 2009 vydal metodickú publikáciu pod názvom *Rómovia v literatúre. Metodická pomôcka pre žiakov základných*

---

[80] URBANOVÁ, S.: *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století.* Olomouc: Votobia, s. r. o., 2004, s. 228.

[81] STANISLAVOVÁ, Z.: LACKOVÁ, Elena. In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Druhé, opravené a doplnené vydanie. Literárne informačné centrum, 2009, s. 222.

a stredných škôl, v ktorej predstavuje literárnu tvorbu o Rómoch v slovenskej i svetovej literatúre. V rámci básnickej tvorby autor vydal tri antológie rómskej poézie pre mládež a dospelých, a to v roku 1986 pod názvom *Skúšobná cesta / Próbaút / Probaľindo drom,* v roku 1993 pod názvom *Ohnivý kvet / Tűzpalota / Jagaľi luluďi,* v roku 2001 v Budapešti pod názvom *Vtáci na zlatých krídlach / Madarak aranyhedűn / Čirikle pro somnakune phaka.* Vlastnú básnickú tvorbu pre mládež i dospelých publikoval v trojjazyčnej verzii (slovensko-rómsko-maďarská), a to v roku 1990 pod názvom *Cudzí remeselník / Idegen kézműves / O buťikerdo avral,* v roku 2004 pod názvom *Fakt / Čačikamiben / Tény* (do rómskeho jazyka ju preložil D. Banga, do slovenského jazyka Jitka Rožňová) a pod názvom *Túžba / Vágy / Kamiben.* Podľa D. Bangu[82] je J. Ravasz „*básnikom úprimného srdca. Jeho poézia je plná výpovedí o rómskom živote. Je to však poézia s hlbokým ponorením do univerzálneho bytia. Jeho neopakovateľné básnické videnie približuje čitateľovi hĺbky ľudskej bytosti v jej nekonečnej rozpornosti a nekonečnej premenlivosti. Jeho pohľad na rómsku dušu je čistý, zbavený klišé a povrchnosti. Citlivý zmysel pre básnickú elipsu robí z Ravasza básnika, ktorého poéziu stojí za to si prečítať.*"

Ďalším rómskym autorom je **Ján Šándor,** ktorý v roku 2004 vydal knižnú prvotinu pre mladých i dospelých čitateľov pod názvom *Rómsky sen.* V roku 2006 mu vyšla zbierka poviedok, povestí a rozprávok pod názvom *Ciglianka* podľa jednej z povestí, ktorá rozpráva o začiatkoch ťažby uhlia na hornej Nitre. V ďalších poviedkach vychádza zo života Rómov, ale aj Nerómov. Píše v nej o láske, nenávisti, ľudskej zlobe a zákernosti. Ako dodáva autor, lásky je tam však najviac. V roku 2007 mu vyšla tretia kniha pod názvom *Anjel baníkov,* ktorá je o ľuďoch s ťažkými životnými osudmi a ich anjeloch strážnych. Na pohľad útla kniha obsahuje 16 poviedok o histórii Rómov, ktorí museli odísť zo svojej pravlasti (Indie), putovali po svete a hľadali si nové miesto na zemi, kde by mohli slobodne žiť. Týmito poviedkami autor vyjadruje vlastnú túžbu po tom, aby aj Rómovia konečne žili usadlým spôsobom života. V jednou z posledných poviedok *Ježiš Kristus a kováč* autor spracoval legendu o pôvode Rómov – o rómskom kováčovi, ktorý ukoval klince na ukrižovanie Ježiša Krista. J. Šándor je aj autorom rozprávky pre deti *Statočný Dežko,* ktorá sa stala predlohou k inscenácii pre deti pod názvom *Princezná*

---

[82] BANGA, D.: *O autoroch.* In: *Verše z vrbiny.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992a, s. 231.

Jolanka a smelý Dežko/E krajaskiňa Jolanka the tromado Dežko pre divadlo Romathan v Košiciach v roku (2005). Spomínanú rozprávku *Statočný Dežko* autor publikoval v novej knihe rozprávok pod názvom *Čierna ruža/E kaľi ruža s podtitulom Rómske rozprávky/Romane paramisa* (2008) – ide o autorovu prvú knihu pre deti v slovensko-rómskej jazykovej mutácii. V roku 2009 publikoval ďalšiu knihu rómskych rozprávok pod názvom *Paramisi/Príbeh.* Knihu ilustrovala Helena Breveníková; do rómskeho jazyka ju preložil Viliam Zeman. Podľa D. Kumanovej[83] je „*Ján Šándor náš, rómsky autor a jeho tvorba je blízka deťom i dospelým.*"

K rómskym prozaikom neintencionálnej tvorby patrí **Karol Seman,** autor prvej rómskej novely *Rómsky učiteľ,* ktorá vyšla v antológii Rómska matka (1991). Rómska autorka B. Vargová vyzdvihla fabulovanosť prózy a výrazný rozprávačský talent K. Semana ako literárny základ „*pre hlboko filozofickú, psychologickú a sociologickú výpoveď o vnútre Róma intelektuála, ktorý stojí na rozhraní medzi svetom Bielych a Rómov. Základný dramatizujúci moment diela, rovina konflliktnosti a jej riešenia, spočíva vo vzťahu Róm – Neróm, Róm intelektuál – prírodný, nekultivovaný Róm.*"[84] Š. Knotek zaraďuje novelu do kmeňového fondu slovenskej rómskej literatúry a jeho autora považuje za „*autentický tvorivý subjekt, ktorého intelektuálny fenotyp ani v najmenšom náznaku neopúšťa a už tobôž nezrádza identitu a integritu rómskeho archetypu vidieckeho učiteľa. Preto je len prirodzené, že aj hlavný hrdina Kamil Lastomirský je jadrný, rýdzi rómsky fenotyp.*"[85] V rámci intencionálnej dramatickej tvorby pre deti autor K. Seman spolu s B. Vargovou-Hábovčíkovou napísali rozhlasovú reláciu pre rómskych žiakov pod názvom *Veselá slovenčina* (1993). Autor publikuje časopisecky i v zborníkoch. Svoju tvorbu, ktorá je charakterizovaná hlbokými ponormi do psychológie a životnej filozofie rómskeho spoločenstva, orientuje na pomoc pri výchove a vzdelávaniu rómskych detí a mládeže.

Ďalším rómskym predstaviteľom neintencionálnej prozaickej tvorby je aj **Ľudovít Didi,** autor autobiografickej knihy Príbehy svätené vetrom

---

[83] KUMANOVÁ, D.: Otvorenie cesty... In: *Romano nevo ľil,* 599 – 603, 13. ročník, 30. 6. – 3. 8. 2003, s. 9.

[84] VARGOVÁ, B.: Rómstvo Karola Semana. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 88.

[85] KNOTEK, Š.: Semiotický aspekt rómskej kultúry. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V., tamtiež, s. 48 – 49.

(2004), ktorú podľa O. Sliackeho[86] môžeme vnímať ako *„prvý rómsky román v slovenskej literatúre.“* Rozprávačom je malý rómsky chlapec, nemanželský syn, vyrastajúci v rozvetvenej rómskej rodine. Sugestívne rozprávanie, pestrá paleta charakterov a množstvo postáv prezrádza, že autora pri písaní inšpirovali vlastné zážitky. Podľa O. Sliackeho[87] v slovenskej literatúre jestvuje *„niekoľko rómskych spisovateľov, ktorí vytvorili kultivované básnické i prozaické texty, najmä pre deti a mládež. Ak sa však tieto texty nestali čímsi viac než len „kultivovanými“ dielami, je to preto, že okrem témy sa títo spisovatelia prispôsobili majoritnej literatúre, jej poetike i optike. Román Ľudovíta Didiho Príbehy svätené vetrom je v tomto zmysle zvrchovaným tvorivým činom, ktorý jedinečným spôsobom vypovedá o autentickom svete rómskeho etnika, o jeho biede a utrpení, o láske a smrti, o cigánskej duši.“* Druhou knihou Ľ. Didiho je generačný román *Cigánkina veštba* (1998), v ktorom sa autor sústredil na zachytenie rómskej identity prostredníctvom osudov rómskej kováčskej rodiny v rokoch 1900 – 1915. Stredobodom autorovho záujmu je nielen historický čas, ale aj autenticita mladého Róma Silvestra, jeho ľudský osud a duchovný svet, ktorý sa prepletá s tradíciou rómskej paramisi – rozprávania démonického charakteru.

Do rómskej literatúry pre deti a mládež vstúpil aj významný rómsky husľový virtuóz **Ján Berky-Mrenica** so zbierkami najznámejších rómskych piesní *Náne odá lavutari* (1993), *Veselo s husličkami po svete* (2001) a knihou o slovesnej a hudobnej kultúre rómskeho etnika na Slovensku *Rómske piesne a múdre slová. Notové záznamy a príslovia* (2006), ktorú zostavil v spoluautorstve s dcérou **Aninou Batošovou.** M. Hübschmannová[88] o zbierke *Veselo s husličkami* napísala, že ide o *„milé vyprávění jednoho z nejslavnějších hudebníků na Slovensku, ... otcovo vyprávění zaznamenala jeho dcera Anna Batošová. ... Krásnych, neobyčejných, humorných i stísňujících situací zažili hudobníci v neznámých zemích dost a dost a čtenář se při jejich prostém líčení baví. Všude, kam přišli, okouzlil posluchače jejich hudební projev. ... Romský hudebník Jan Berky-Mrenica je nepochybně interpretem, kterému je třeba se uklonit.“*

---

[86] SLIACKY, O.: Príbehy svätené vetrom alebo O cigánskej duši. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* XII, č. 1, 2005, s. 44 – 45.

[87] Ľudovít DIDI. Dostupné na internete: www.litcentrum.sk/50240.

[88] HÜBSCHMANNOVÁ, M.: Veselo s husličkami po svete. In: *Romano nevo ľil*, 518 – 525, 12. ročník, 17. 12. – 10. 2. 2002, s. 13.

V tomto vývinovom období sme zaznamenali aj troch menej známych rómskych autorov intencionálnej a neintencionálnej tvorby z radov staršej generácie: **Zdenu Vicianovú,** ktorá je autorkou básní pre mládež *Deti vetra, Starý Róm, Cigánsky sen, Spomienka na Júliu, Zaľúbeným, Cigánsky plač, Malý huslista* (vyšli v antológii Verše z vrbiny, 1992), zberateľkou rómskych ľudových piesní pre deti *So žiaľom sa slnko dolu nahýna, Zažni mi ohníček dievčatko cigánske,* autorkou rómskych rozprávok pre deti a mládež *Cigánovo zlato, Kam zmizla zlatá krajina Rómov, Majster Zoro, Slnko a mesiac/O čhon the o khan, O čhon the o kham/Slnko a mesiac* (vyšli v knihe Paramisa. Antológia rómskej rozprávky, 1992); **Helenu Demeterovú,** ktorá je autorkou rómskej rozprávky *Prečo je deň a noc, Soske hin ďives the rat* (vyšla v antológii Paramisa. Antológia rómskej rozprávky, 1992); **Helenu Červeňákovú,** ktorá vydala jednu knihu zozbieraných príbehov o Rómoch *Tŕnisté kroky* (1997).

V neintencionálnej rómskej literatúre pre deti a mládež v tomto vývinovom období identifikujeme problém socializácie Rómov, a to v zmysle tézy, že „*tzv. rómsky problém nie je len problémom Rómov, ale celej spoločnosti.*“[89] Tento proces zobrazil napr. K. Seman v novele *Rómsky učiteľ,* v ktorej si protagonista, rómsky učiteľ Karol Lastomirský, uvedomuje, že každodenne musí bojovať o to, aby bol sám sebou, ale aj proti tomu, čo chcú z neho urobiť vlastní Rómovia i Nerómovia. Súčasne si uvedomuje, že sám nemôže prelomiť bariéry medzi Rómami a Nerómami, a preto svoju budúcnosť vidí v zaradení sa do majoritnej spoločnosti manželstvom s Nerómkou, aby mohol do budúceho riešenia rómskeho problému zapojiť Rómov aj Nerómov. Podľa V. Zemana autor v tejto postave zobrazil Róma, ktorý „*trpí dvakrát, bolestne sa začleňuje nielen do svojej etnicity, ale aj do majority spoločnosti.*“[90] Podľa K. Semana rómskych autorov literatúry pre deti a mládež spája to, že vykresľujú Róma ako človeka s dobrými ľudskými vlastnosťami, „*citlivého, prudko reagujúceho na nespravodlivosť, schopného sa jej postaviť tvárou v tvár, ale aj ľsťou či morálne nevyhnutným klamstvom, ak si to vyžaduje zachovanie života či sledovanie životne dôležitých záujmov.*“[91]

---

[89] VARGOVÁ, B.: Keď sa spojí filozof a literát... In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 34.

[90] ZEMAN, V. – KUSIN, V.: Róm trpí dvakrát. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V., tamtiež, s. 83.

[91] SEMAN, K.: Rómska tematika v literárnej reflexii. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V., tamtiež, s. 19.

1. 4. 1. 2 Predstavitelia novej generácie rómskych autorov

K súčasným predstaviteľom **novej rómskej autorskej generácie** patrí **Katarína Patočková-Mrázová,** ktorá je považovaná za jednu z najlepších poetiek na Slovensku (je dcérou nerómskej autorky B. Vargovej-Hábovčíkovej). Jej neintencionálnu básnickú tvorbu v tomto vývinovom období zastupujú: preddebut *Tak ži, Cigán* (1991), ktorý vyšiel v učebných textoch Katedry rómskej kultúry VŠP v Nitre pod názvom *Rómska matka;* prvá básnická zbierka vyšla pod názvom *Som Cigánka* (1992), za ktorú získala ocenenie Literárneho fondu Slovenska v roku 1992 – v nej autorka hľadá cesty, ako zlepšiť postavenie Rómov, pričom sa obracia na majoritnú časť spoločnosti a na samotných Rómov. V zápätí autorka publikovala ďalšie dve básnické zbierky *Som Cigánka II.* (1993) a *Najradšej ťa mám v posteli/ Jekhefeder tut dykchav andro vondro* (1994), ktoré adresovala mladým a dospelým čitateľom. Aj ďalšie autorkine básnické zbierky pod názvom *Posledné dni* (2001), *Údel poriadneho človeka* (2004) sú vhodné skôr pre dospelého čitateľa, v ktorých poetka podáva svoj pohľad na súčasný svet. K. Patočková sa venovala aj intencionálnej prozaickej tvorbe pre deti, ktorú reprezentujú tri minirozprávky *Strapačka, Muchotrávka, Prečo nemá had nohy*? vyšli pod názvom *Pre vás, deti* (1993). Ďalšiu zbierku rozprávok pod názvom *Dedko Krkoška a kocúr Cézar* (1993) a satirickú poviedku *Cigáni idú do volieb alebo neblahý osud jednej politickej strany* (1993) autorka adresovala mladým i dospelým čitateľom. Podľa literárnych kritikov úspešnosť Patočkovej tvorby je ovplyvnená tým, že sa odmalička pohybovala medzi „*pozoruhodnými osobnosťami vo filozoficko-básnickom prostredí. Systematicky ju formoval popredný slovenský filozof a psychiater MUDR. PhDr. Juraj Ciger, DrSc., poeti Vojtech Kondrót, Daniela Hivešová, poetike sa učila v autorsko-literárnych krúžkoch.*“[92] Autorka je známa aj ako ilustrátorka básní pre deti od B. Vargovej *Rómčatá a Rómčence* (1991). Jej kresbičky sú osviežujúce, vhodne dopĺňajú texty básní, čím napomáhajú rómskym deťom v procese učenia sa hravou a invenčnou formou. Podľa P. Plutka[93] predstavitelia literárnej kritiky

---

[92] SEMAN, K.: Romani daj a jej autori. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 44.

[93] In: PATOČKOVÁ, K.: *Údel poriadneho človeka.* Doslov. Nitra: Kultúrne združenie národností a etník Slovenskej republiky, 2004, s. 69 – 70.

sa zhodne vyjadrujú o vysokej básnickej profesionalite K. Patočkovej, ktorá od začiatku vniesla do stvárnenia rómskej problematiky nový básnický pohľad: „*Patočková moderne a tvorivo syntetizuje rómske špecifikum s básnickými prúdmi celonárodnej poézie posledných desaťročí. Táto integrácia, ako sa nazdávame, je vo vzťahu k súčasnej rómskej poézii perspektívna. Jej najväčšou prednosťou je zachovanie identity aj v životnom kontexte s celonárodnou lyrikou. Ide o proces, v ktorom sa kryštalizuje časť súčasnej rómskej poézie stojacej na trochu iných východiskových pozíciách, ako povedzme Bangova, je vecnejšia, artistnejšia a intelektuálnejšia.*"

Ďalšou výraznejšou rómskou predstaviteľkou je **Edita Rihariová,** autorka dvoch rozprávkových knižiek s biblickou tematikou *O Ježiškovi a jeho priateľoch* (2003) a *Malý tučniak. Ako Pán Boh stvoril zvieratká* (2008). Podľa T. Vráblovej[94] autorka v prvej knihe „*zostala v drobných príbehoch pri tematike jemných odtieňov vzťahu medzi nebeským a pozemským svetom. V hlavnom zábere jej príhod sú zvieratká – zamerala sa na sledovanie stvoriteľského princípu. ... Charakter zvierat nie je totiž Bohom nemenne daný, ale dotvára sa v životnom procese v reakciách zvierat na životné výzvy a situácie. Medzi zvieratkami a Stvoriteľom prebieha preto neprestajná interakcia a vzájomne dôverný dialóg...*" a v druhej knihe „*tematizuje stvoriteľský princíp neobvyklým spôsobom. Poukazuje na to, ako stvoriteľský zámer ďalej pokračuje. ... Rozprávky sú zamyslením nad poslaním živých tvorov, predstavujú deťom proces dozrievania charakteru i získavania múdrosti. ... Štýl jej výpovede často zaostáva za myšlienkovým bohatstvom príbehu. Nie vždy sa jej podarí autorský zámer, vtipnú a prenikavú myšlienku či prekvapivý postreh brilantne sformulovať. Čitateľa však môže presvedčiť priamočiarosť a autenticita. Pripomína dávne mytologické príbehy, needitované, neprikrášlené, naivne rozprávkové a práve v tom aj hlboké.*"

K ďalším rómskym autorom súčasnej generácie s intencionálnou a neintencionálnou tvorbou patria: **Jozef Breza** – autor dvoch básní pre deti *O čom sa kapry rozprávali / So o mače vakernahi* (vyšla v učebnici Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ, 1993) a *Kas hi buter kereki / Čo má viac kolies* (vyšla v Rómskom šlabikári/Romano hangoro, 1993); **Eugen Brindzák, ml.** – autor populárno-náučnej knihy pre deti a mládež s názvom *Starý rómsky muzikant / Phuro lavutaris* (2000), ktorou chcel sprostredkovať najmä

[94] Edita RIHÁRIOVÁ. Dostupné na internete: www.litcentrum.sk/50779, www.litcentrum.sk/42151.

učiteľom podnetný materiál na multikultúrnu výchovu mladej generácie. Podľa D. Hivešovej-Šilanovej[95] *„už názvy jednotlivých dvanástich kapitol odkrývajú hlbší zámer autora... teda nielen poskytnúť prehľad o rómskych hudobných osobnostiach, ale viesť líniu kontextu dejín a vývinu hudby Rómov od indickej pravlasti až po súčasnosť, pochopiť súvislosti postavenia hudby alebo hudobníka v živote Rómov a miesto rómskej hudby v ostatnej spoločnosti, vplyv rómskych hudobných interpretov na vývoj autentickej rómskej ľudovej hudby v jednotlivých krajinách;“* **Rudolf Mirga** – autor básne o narodení Ježiška *Šunen, Romale, so pes ačhiľas!/ Čujte, Rómovia, čo sa stalo!* (vyšla v Romano nevo ľil, 2003); **Braňo Oláh** – autor poviedky *Taký krásny deň* (2005), k jej napísaniu ho inšpirovali skutočné udalosti v lokalite Kamenná spojené s rómskym holokaustom, ktoré sa odohrali počas druhej svetovej vojny po potlačení Slovenského národného povstania, poviedky *Vianočná premena* (2007), ilustroval ju Ivan Berky-Dušík, ale aj jednej rozprávky pre deti i dospelých *O dievčatku a jeho čarovnej paličke* (2008), ktoré uverejnil v časopise Romano nevo ľil v rubrike Nová próza rómskych autorov; **Jozef Harvan** – autor rómskych rozprávok *O múdrej Aranke; Sedliak a Bieda, O Huslistovi a Pastierke* (2007), *O rómskom drotárovi* (2008), ktoré autor publikoval v detskom rómskom časopise *ĽUĽUĎI/Kvietok*.

Súčasnú generáciu **začínajúcich rómskych prozaikov** intencionálnej tvorby pre deti a mládež zastupujú autori rozprávok, ktorí vydali spoločnú knihu pod názvom *„Paramisi“ AMARO JILO. Rómske rozprávky* (2003), a to **Adéla Čurejová** (*Neláskavá mama Lama/Najileskri daj Lama; Ako Rada pre svoju pýchu ostala sama/Sar e Rada vaščal peskro baripen ačľa korkori*); **Lucia Čurejová** (*Muršoro a kráľ/O Muršoro he o kralis; Boh na nás zabudol/ O Del pre amende bisterdža*); **Naďa Husárová** (*Agnesa a Šukar/E Agnesa he e Šukar*); **Gabriela Patkáňová** (*Bachtaľi a jej poslanie/E Bachtaľi he lakro poslanie; Džavo a jeho príbeh lásky/O Džavo he pal leskro kamiben*) a **Pavol Koky** (*Ako Bango našiel svoje šťastie/Sar o Bango rakhľa peskri bach*). K súčasným rómskym autorom rozprávok patrí aj **Michal Pitko,** ktorý vydal knihu pre deti pod názvom *12 rómskych rozprávok* (2004).

---

[95] HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D.: Svetadiel rómskej hudby. Muzikantská tradícia – motivácia pre vzdelávanie potomkov. In: *Romano nevo ľil*, 503 – 508, 11. ročník, 3. 9. – 14. 10. 2001, s. 12.

K **začínajúcim rómskym básnikom** v neintencionálnej tvorbe pre mládež, ktorí začali publikovať svoje básne v časopise Romano nevo ľil v rubrike Nová poézia rómskych autorov, patria: **Denisa Havrľová** – prvé básne pod názvom *Šumenie detstva* uverejnila v roku 1997, básne *Láska; Odpustenie* v roku 1998, dva súbory krátkych básní pod názvom *Autoportrét (Nedorozumenie)* a *Sveter zo slov* publikovala v roku 2005; **Pavla Cicková** – autorka krátkej príležitostnej básne v slovenčine *Báseň Rómom* (*K Medzinárodnému dňu Rómov*), ktorú publikovala v roku 2002; **Miroslav Gergeľ** – svoje prvé básne pod názvom *Aj taký býva Róm, Nespútaný sen* publikoval v roku 2002, ďalšie básne pod názvom *Dlhá cesta/Lungo drom; Zrnká/Ďivora; Black and White/Parno the Kalo; Horké sliny/Kirke čhungarda; Prízrak spod Michalskej brány/Voď tele o Michalsko vudara; Aj taký býva Róm/Taj aso hi o Rom* pod spoločným názvom *Horké sliny* v roku 2005, dve básne pod názvom *Sov, mri babo.../Spi, moja starká* a *Slatinský Slon* z roku 2008 venoval Ivanovi Berkymu-Dusíkovi i ostatným mladým a dospelým čitateľom; **Maroš Balog** – publikoval svoju prvú báseň *V osade len nárek ostáva/ Andro taboris ča roviben ačhel* zatiaľ v roku 2002, druhú báseň *Svojho blata na nohách stras sa teraz a nie zajtra/Hazde pes andral-i peskeri dukhaďi čik* v roku 2007; **Mária Hušová** – publikovala básnický cyklus *Poézia života* v roku 2005; **Karol Lazár** – publikoval výber zo svojej básnickej tvorby pre mládež pod názvom *Ži s láskou a v láske nechaj žiť* v roku 2005; **Alena Pustajová** – svoje prvé básne *Mamine ruky/La mamskére vasta; Prosba/O mangaviben; Volanie/O vičiňiben; Pieseň/I giľi; Rómske srdce/O romano jilo* publikovala v roku 2005; **Milan Berko** – publikoval svoje prvé básne *Ráno; Jubox túžob/Jubox pro kamibena; Nerozhodnosť/Na džanav so; Zabudnúť/Te bisterel; Flegmatik/ Flegmatikos; Pravda/O Čačipen; Poznanie/O prindžaripen; Možno raz/ Šaj jekhvar; Rozlúštenie/Phundraviben; Osud je šálka; Nechápavosť/O na achaľuviben; Plynutie/Te džal; Obyčajný deň* v roku 2006; **Jozef Červeňák** – publikoval svoje prvé básne *Stuha; Na tejto peknej zemi spolu; Nezabudni na mňa* v roku 2006; **Renáta Berkyová** – jej básne vyšli pod názvom *Phares mange/Ťažko mi je; O apsa/Slza; O Roma/ Rómovia; Mira dajorake/ Mojej mamke; Imar na rušav pre tute/Už sa na Teba nehnevám; Chocko maškar amende/ Ktokoľvek z nás* v roku 2007; **Ladislav Kállay** – publikoval svoje prvé básne pod názvom *Všade sa ozýva hudba; Keď čítam tvoje pery...; Až to prebolí...; Aká si...; Čo je krása ženy* v roku 2007; **Ivan Mirga** – publikoval svoje básne *Beštie/E beštiji; Nahý/Nango; Nevedomie; Ponuré jazvy; Slobodná klietka; Plačúce nechty; Zúrivé dotyky; Sloboda/E sloboda* v roku 2007; **Ingrid**

Rácová – z pripravovanej zbierky básní *Modlitba osudu* publikovala báseň *Cigánsky sen* v roku 2007; **Petra Šarköziová** – svoje básne publikovala pod názvom *Geológia/E geologija; Dvere/Vudar; Samota/Korkoripen; Bezmocnosť/Bizorakro; Ľudia? Svet?/Manuša? Luma?; Láska?/Okampľipen* v roku 2008.

Dvaja začínajúci rómski autori už vydali svoju knižnú básnickú prvotinu, a to **Adriana Sulczányiová-Kováčová** – útlu zbierku veršov pod názvom *Spoveď duše* (2003) a **Dušan Onody** – básnickú zbierku pod názvom *Venované Tebe, len Tebe* (2007), ktorú autor venoval *„každému, kto si ju vezme do rúk a prečíta si ju. V básňach sa preplieta láska, nenávisť a bolesť.*“ Niektoré z básní boli uverejnené v Romane nevo ľil v roku 2008; do rómčiny ich preložil F. Godla.

V básnickej tvorbe začínajúcich rómskych autorov sa objavujú väčšinou smutné motívy z každodenného života Rómov v majoritnej spoločnosti, motívy nielen o láske a priateľstve, ale najmä o nenaplnených túžbach a snoch, o bolestiach, žiaľoch, utrpeniach a bezvýchodiskovej situácie Rómov. Leitmotívom básní sú najmä negatívne pocity a emócie ako odraz subjektívneho prežívania reality, čo sa odráža aj v ich názvoch, z pozitívnych motívov prevažuje láska, priateľstvo a viera v lepšiu budúcnosť.

K začínajúcim **rómskym prozaikom** v neintencionálnej tvorbe pre mládež, ktorí začínali publikovať v časopise Romano nevo ľil v rubrike Nová próza rómskych autorov, patria: **Jana Ferdinandová** – autorka životopisnej prózy *Preskočené detstvo* (2004), poviedok *Vaska* (2005) a *Matkina spoveď* (2006); **Marta Vlačuhová** – autorka poviedky pod názvom *Ako voľakedy žili naši starí rodičia/Sar varekana dživenas amare phure Roma* (2009).

Ďalší rómski autori publikovali svoju prozaickú tvorbu knižne. K najvýznamnejším patrí **Ladislav Tavali** – v prvej knihe krátkych próz pod názvom *Nemenná krv/O rat pe naparuďol* (2007) autor opisuje svoje detstvo a detstvo rómskych chlapcov a dievčat v Sládkovičove. Autor sa vo svojich spomienkach vracia na posledné prázdniny po ukončení ZDŠ. Kniha vyšla v slovenskom a rómskom jazyku, ilustroval ju Juraj Varga. L. Tavali vydal ďalšie dve knihy – spomienkovú prózu pre mládež pod názvom *Život rómskych detí/Romane čhavórengero* (2009), ilustroval ju Juraj Varga, a prozaickú knižku pre mládež *Šúko a Apolka/O Šúko taj i Apolka* (2009), v ktorej spracúva motív priateľstva a lásky medzi rómskymi a nerómskymi protagonistami. V roku 2010 autor vydal prvý diel románu *Kone za lásku/O grasta, vaš o kamiben.*

K ďalším známym rómskym autorom prozaických kníh pre mládež patria: **Rastislav Pivoň** a **Peter Stojka** – spoluautori knihy *Náš život/ Amáro Trajo* (2003), v ktorej odkrývajú „tajomstvá" zo života olašských Rómov; **František Čureja** – v spoluautorstve s Petrom Ružbarským vydal knihu pod názvom *Duchovný svet Rómov* (2004). Prvá kapitola knihy *História Rómov* približuje neľahký život Rómov počas putovania rôznymi územiami v dávnej minulosti až do roku 1989; v druhej kapitole *Rómovia a viera v Boha* autori odhaľujú veľké tajomstvo Rómov, vyjadrujú sa k spôsobu prežívania chvíľ šťastia, smútku i utrpenia v ich najhlbšom vnútri; tretia kapitola *Fenomén povier* vypovedá o náboženských predstavách Rómov, ktoré sa odrážajú v rôznych životných situáciách od narodenia po smrť; štvrtá kapitola *Rómovia a katolícka Cirkev* vysvetľuje príčiny primknutia sa Rómov k náboženstvu tej majoritnej spoločnosti, v ktorej žijú; **Jožo Titus Schön** – publikoval svoje humoristické a satirické poviedky najprv v časopise Roháč. Neskôr Združenie Jekhetane/Spolu v Prešove vydalo autorovu knihu krátkych poviedok pod názvom *Poviedky* (2008).

V prozaickej tvorbe začínajúcich rómskych autorov sa tiež objavujú smutné a vážne motívy z každodenného života Rómov v majoritnej spoločnosti, ale v porovnaní s básnickou tvorbou sa autori častejšie sa vracajú do svojej dávnej minulosti, akoby chceli zvýrazniť svoj neľahký osud a dlhú cestu za šťastným a spokojným životom, ktorý ešte stále nenašli. Príbehy zo života Rómov autori ozvláštňujú motívmi lásky a priateľstva, obrazmi odvážnych hrdinských činov a dobrodružných zážitkov, ako aj vierou v lepšiu a spravodlivejšiu budúcnosť.

K predstaviteľom **novej generácie rómskych autorov** popolárno-náučnej literatúry pre mládež patria: **Anna Koptová** – vstúpila do literatúry pre mládež knihou *Rómčina do vrecka* (1995). Spolu so Stephanie Smith je autorkou knihy *Pravda o Rómoch?/The Truth about Roma?* (2001), v ktorej približujú nielen históriu Rómov, ale aj ich dnešnú spoločenskú, politickú a ekonomickú situáciu na Slovensku. **Stanislav Cina** – spoluautor slovníka *Slovensko-rómsky a rómsko-slovenský slovník* (1996). Vo svojej ďalšej tvorbe sa zameriaval najmä na rómsky jazyk a jeho využitie v praxi. Pre školskú mládež zostavil dve publikácie: *Gramatika a cvičenia z rómskeho jazyka* (2001) a *História a osobnosti romistiky* (2002). V roku 2006 vydal pre učiteľov metodickú príručku pod názvom *Rómsky jazyk. Rómsko – slovenský a slovensko – rómsky slovník pre učiteľov rómskych žiakov*, ktorá vyšla aj na CD. V knihe

okrem rómskej gramatiky a slovníka približuje aj krátku históriu Rómov a portréty niektorých rómskych autorov pre deti a mládež. V spoluautorstve s E. Samkom vydal odbornú publikáciu *Gramatika a dejiny rómskeho jazyka* (2007), v spoluautorstve s E. Cinovou metodickú príručku pod názvom *Využitie rómskeho jazyka na I. stupni ZŠ* (2010), v ktorej zužitkoval svoje doterajšie pedagogické skúsenosti. **Viliam Zeman** – spočiatku publikoval odborné články z dejín a zo života Rómov v zahraničí v rómskych časopisoch a novinách (Roma, Amaro lav, Romano nevo ľil, Romano kurko). V roku 1993 založil odborný štvrťročník Rómske revue a stal sa jeho šéfredaktorom (pre finančné problémy vyšli len jeho dve čísla). Spolupracoval na básnickej prvotine Kataríny Patočkovej *Som Cigánka,* na publikácii Jána Berkyho-Mrenicu *Rómske piesne,* Michala Bársonya *Rómske remeslá.* Prekladal odborné texty pre Slovenskú televíziu, bol zodpovedným redaktorom prvého rómskeho *Šlabikára* a *Čítanky,* participoval na príprave učebnice *Ľudia z rodiny Rómov* od Jána Cangára. Ďalej spolupracoval s Ústredným metodickým centrom v Bratislave, je spoluautorom projektu vzdelávania rómskych detí (financovaný holandskou vládou). V roku 2007 vydal knižnú publikáciu pre školskú mládež pod názvom *Antológia rómskych spisovateľov.*

Umelecké zobrazovanie Rómov v rómskej literatúre pre deti a mládež od rómskych autorov vo vývinovom období od roku 1989 po súčasnosť je spojené nielen s procesom postupnej adaptácie rómskeho etnika na majoritnú spoločnosť, ale aj s uvedomovaním si vlastnej etnickej príslušnosti, čo tematicky spája predstaviteľov staršej a novšej autorskej rómskej generácie v básnickej a prozaickej tvorbe. Literárnu sebaidentifikáciu Rómov podľa B. Vargovej-Hábovčíkovej charakterizuje „*výrazný moment uprednostňovania špecifík etnicity vo viac-menej pozitívnom, zružovelom vyznení, spätých s humanistickou podstatou ľudského rodu; negatívne momenty bývajú prezentované skôr ako okrajové, ilustratívne, často s dobráckym humorom.*“[96] V rámci konštituovania rómskej literatúry na Slovensku sme sa stretli s názorom, že „*rómska literatúra* (*oproti slovenskej*) *akosi viac povinná plniť aj mimoliterárne funkcie – etnouvedomovaciu, obrodzovaciu, etnovzdelávaciu – a súčasne sa identifikovať s tendenciami súčasnej slovenskej, českej a svetovej*

[96] VARGOVÁ, B.: Keď sa spojí filozof a literát... In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 33.

literatúry,"[97] čo súvisí aj s novodobou situáciou rómskeho etnika, väčšinou žijúceho v izolácii v rómskych osadách, ale aj v psychologickej izolácii integrovaných Rómov, ktorí neustále narážajú na predsudky, netoleranciu a prejavy rasizmu zo strany majoritnej spoločnosti.

Prekladovú básnickú tvorbu v tomto období zastupujú dvaja rómski autori z českej literatúry, ktorých básne pre deti vyšli v slovensko-rómskom jazyku. Ide o básne pre deti pod názvom *Kali ruža/Čierna ruža; Romipen/Rómovia* (1992) od **Jána Horvátha** a báseň *Troje dvier/Trin Udara* (vyšla v učebnici Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ, 2003) od **Margity Reiznerovej**. Do slovenčiny, prípadne do slovenského a rómskeho jazyka boli preložené aj niektoré intencionálne básne **Bronislavy Weisovej (Papusza)**, poetky rómskeho pôvodu z poľskej literatúry, ako napr. *Cigánska pieseň stvorená v Papuszinej hlave; Pesnička; Lesná pieseň/Vešeskri gili; Gili romani Papušakre šerestir uthodi/Pieseň rómska v Papušinej hlave stvorená, Giroli* (vyšli v antológii Verše z vrbiny, 1992; tiež v učebnici Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ, 2003).

V rámci **prekladovej prozaickej tvorby** sme zaznamenali tri rómske autorky z českej literatúry: **Ilonu Ferkovú** – autorku poviedok pre mládež *Mosaľila miro dživipen/ Pokazila som si život* (1991); *Čhorde čhave/Ukradnuté deti* (1995), v ktorej píše o rómskych deťoch v detských domovoch, pričom vychádza zo skutočných udalostí, sama sa totiž venovala rómskym deťom v Materskej škole v Rokycanoch; **Margitu Reiznerovú** – autorku rozprávky pod názvom *Kaľi* venovanej patrónke Rómov – svätej Kaľi (vyšla v knihe Paramisa. Antológia rómskej rozprávky, 1992) a **Janu Horváthovú** – autorku hlavného textu v umelecko-náučnej knihe *Devleskere čhave – svedectvo starých pohľadníc* (2006, v preklade *Božie deti*), ktorá vyšla s prekladom do rómskeho, anglického a maďarského jazyka; spoluautorom knihy je Július Cmorej, ktorý zostavil výber z fotografií a pohľadníc. Predstaviteľkou švédskej literatúry je rómska prozaička **Katarína Taikonová**, ktorá v 13-dielnej autobiografii *Katici* (2001) sleduje dospievanie dievčatka Katici v rómskej osade a prežívanie konfliktov so švédskou majoritnou spoločnosťou; knihu do slovenčiny preložila Margaréta Karlssonová. Predstaviteľom americkej literatúry je rómsky autor

[97] ZEMAN, V. – KUSIN, V.: Róm trpí dvakrát. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V., tamtiež, s. 38.

Ian Hancock – slovensko-rómsky preklad autorovej knihy *We are the Romani people* (2002) vyšiel pod názvom *My, rómsky národ / Amen sam e Romane džene* v roku 2005. Autor v nej približuje nielen históriu Rómov, ale dotýka sa aj ich problémov v súčasnosti. V prvej časti knihy približuje rómsku kultúru, zvyky a rituály, ilustruje spoločné aj rozdielne črty Rómov v spôsobe ich života. Ďalšia kapitola obsahuje charakteristiky rómskeho stravovania a rómske predstavy o zdraví a chorobe. V záverečnej kapitole sa autor prejavuje ako znalec rómskeho jazyka, na ilustráciu uvádza výber z rómskych prísloví a porekadiel. Hancock v knihe poukazuje aj na temnú stránku rómskych dejín v období druhej svetovej vojny. Kniha je adresovaná mladým i dospelým čitateľom.

1. 4. 2 Literárna tvorba nerómskych autorov

Básnickú tvorbu v literatúre pre deti a mládež v treťom vývinovom období reprezentujú dve výrazné slovenské poetky. Prvou z nich je **Daniela Hivešová-Šilanová** a jej neintencionálna básnická zbierka *Cigánske leto* (1989), v ktorej podľa P. Plutka zachytila „*rómsku tematiku ako aktuálny spoločenský problém v opozičnom vzťahu Róm – Biely, ktorý chápe ako protikladný, až antagonistický,*“ ale iba málokedy ide „*pod povrch tohto protikladu, iba ho panoramaticky dokladá a rozmnožuje príkladmi a komentármi. Jej pohľadu chýba vertikálny prieskum problému v základných historických a kultúrnych súvislostiach. Zodpovedá tomu aj vecný, miestami až suchý intelektuálny tón výpovede, ktorý na mnohých miestach nadobúda polohu vecnej reportáže.*“ P. Plutko pozitívne hodnotí úsilie autorky „*vyriešiť svoju krízovú situáciu vcítením sa do rómskej problematiky, prisvojiť si ju a reflektovať ju dokonca až tak, že sa v zbierke prelínajú slovenské texty s textami v rómskom jazyku.*“[98] Podobnú tematiku D. Hivešová-Šialnová využila v básňach *Správa z festivalu; Som iná?; Pachy; Ponuka; Dobre; Brucho; Ich sny;* (*Otvorená noc...*); vyšli aj v antológii Verše z vrbiny (1992). Druhou významnou autorkou intencionálnej básnickej tvorby je **Bohuslava Vargová-Hábovčíková,** ktorá aj v tomto období pokračovala v didakticky zameranej básnickej tvorbe pre deti pod názvom *Rómčatá a Rómčence* (1992). Tvorivosť a fantáziu detí podnecuje aj

[98] PLUTKO, P.: Súčasná rómska poézia na Slovensku. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 28.

tým, že do veršov o prírode a zvieratkách vsúva rozličné kreslené a grafické rébusy. Druhá časť knihy *Ako sa stať dievčaťom* (1992) pozostáva z poviedok, v ktorých autorka sleduje vývoj rómskej protagonistky v interakcii s rodinným, školským a iným prostredím. Kniha sa vyznačuje svojským humorom, ale aj hlbokými psychologickými ponormi do myslenia rómskeho dieťaťa v období jeho dospievania. Podľa K. Semana *„ide skutočne o viacgeneračnú prózu, ktorá má čo povedať dieťaťu, mládeži, rodičovi i starému rodičovi.“*[99] Súbory básní pre deti *Keď na veži sneží...* (1993) a *Veselá slovenčina* (1993) autorka zamerala na výchovu a vzdelávanie rómskych bilingválnych detí od 5 – 9 rokov s akcentom na učivo 1. a 2. ročníka ZŠ. Do intencionálnej básnickej tvorby B. Vargovej patria aj dve najnovšie ilustrované knižky poézie pre najmenšie deti, a to *Mačka v skrýši tíši myši* (2007), ktorá vyšla v slovenskom jazyku a s ilustráciami jej talentovanej dcéry Kataríny Patočkovej; autorka v nej publikovala svoju novú básnickú tvorbu pre deti i niektoré staršie verše; druhé vydanie knižky v rómsko-slovenskej jazykovej mutácii vyšlo pod názvom *Mačka andro garudo than čitkinel mišosen/Mačka v skrýši tíši myši* (2008); do rómčiny ju preložil Viliam Zeman. Podľa E. Kopúnkovej sa v knihách *„nenápadne vinie environmentálna výchova, láskavý vzťah človeka k prírode i k ľuďom, vytrvalá pečať tvrdohlavo presvedčenej ľudskosti, dobra a krásy... Výstavbovým prvkom je tu nevyhnutný vtip, humor, jemná irónia, ozvláštnenosť vzťahov, kde paradox naruby vlastne vypovedá o potrebe harmonických vzťahov, neustále vystupujúcich z protirečení.“*[100] Do neintencionálnej básnickej tvorby patrí autorkina zbierka básní *Gadžovka volá Róma* (1991) a útla knižka básní a krátkych próz *Ponášky na rómske ľudové piesne* (2008), ktorú adresovala školskej mládeži i dospelým čitateľom.

K ďalším predstaviteľom básnickej tvorby patrí **Jana Belišová** ako zberateľka rómskeho folklóru, ktorý publikovala v knihách *Súčasné podoby rómskeho folklóru* (1998), *Phurikane giľa, starodávne rómske piesne* (2002), *Karačoňa* (2004), ale aj na CD či v ďalšej zbierke rómskych tanečných piesní *Hoj na nej na. Phurikane giľa 2. Tanečné rómske piesne. Dance Roma Songs*

---

[99] PLUTKO, P. – SEMAN, K. – ZEMAN, V.: Rómčence a Rómčatá a Ako sa stať dievčaťom. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 86.

[100] KOPÚNKOVÁ, E.: Doslov. In: VARGOVÁ, B.: *Mačka andro garudo than čitkinel mišosen/Mačka v skrýši tíši myši.* Bratislava: Kultúrne združenie národností a etník Slovenskej republiky v spolupráci s HKPS, 2008, s. 83.

(2006) a **Cyril Gomba** ako autor básní *Chlapec,* (*Velebný súmrak...*), (*Už ho má...*), (*Ach, čierne čierne oči*), (*Krajina jarná...*), (*Kde sa vzala?...*); básne vyšli v antológii Verše z vrbiny (1992).

Dominantné postavenie v intencionálnej prozaickej tvorbe s rómskymi postavami od nerómskych autorov majú rozprávky. Motívmi rómskej ľudovej rozprávky sa inšpiroval slovenský spisovateľ **Ondrej Sliacky** k tvorbe baladického príbehu *Tri ohnivé kone* (1990), v ktorom v spoluautorstve s J. Berkym-Ľuboreckým spracoval motív lásky rómskeho chlapca Láča k otcovi. Autormi moderných autorských rómskych rozprávok pre deti sú aj nerómski autori **Milan Húževka** s knihou rozprávok *Čarokrásna Ruca, Cigánske rozprávky* (1979) a **Daniela Hivešová-Šilanová** s knihou rozprávok Vtáčatko Koráločka/Čirikloro Mirikloro (1996) s podtitulom *Autorské rozprávky na motívy rómskych piesní,* v ktorých vyniká autentické rozprávanie o pôvode Rómov, ich sociálnom postavení, spôsobe života a osobitostiach ich hodnotovej hierarchie. Autorka vytvára obrazy Rómov v tom zmysle, že Róm je taký istý človek ako Neróm. D. Hivešová-Šilanová je v tomto období jedinou nerómskou predstaviteľkou sympatizujúcou s príslušníkmi rómskeho etnika v literatúre i v reálnom živote, na ich stranu sa stavia otvorene, obhajuje a uprednostňuje utláčaných Rómov pred Nerómami, ktorých upozorňuje na ich nehumánnosť, predsudky a prejavy rasizmu voči Rómom. Podľa V. Žemberovej[101] autorka *„hovorí o genéze svojej rozprávky o Rómoch tak, že pozýva na „dobrodružnú“ hru na vymýšľanie, na ponáranie sa „kamsi“, kde počiatok všetkého určuje pesnička, hudba, pohyb, voľnosť. ... V jej rozprávkach sa všetko stane iba pre deti a s rómskymi detskými postavičkami, ktoré majú rómske mená, ale aj v slovenskom origináli tak, aby sa prejavila sugestívnosť rómskeho jazyka. D. Hivešová-Šilanová neskrýva pred čitateľom svoju kompozičnú metódu: „Poďte sa s nami pozrieť do niektorých pesničiek. Poďte s nami vymýšľať príbehy z pesničiek. Možno, že to bolo tak, možno inak...“ Pritom však neukrýva ani svoju autorskú stratégiu, svoj rozprávačský postoj: abstrahovať priestor ľudovej čarodejnej rozprávky tak, aby sa prispôsobil kánonu humanity a citovo kultivovanej norme autorkinej harmónie. Pointa nerómskej rozprávačky – aj graficky odčlenená od textu rozprávky – vyznieva ako autorkino dopovedanie a prepojenie príbehu rozprávky do čitateľom verifikovateľnej reality, teda do „jeho“ intímnej literárnej a spoločenskej skutočnosti a skúsenosti.*“

[101] ŽEMBEROVÁ, V.: Romane paramisa. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* 7, 2000, č. 1 – 2, s. 71.

Biblické motívy sa vyskytli v rozprávkových knihách od slovenskej spisovateľky **Kristíny Royovej** pod názvom *Bez Boha na svete / Bi o Dél po világo* (1997) a *Ako kvapôčka putovala / Sar e kvapkica phirelas lumaha* (2001); obidve vyšli v slovensko-rómskej jazykovej mutácii. Podľa M. Germuškovej[102] autorka *„kreovala svoje príbehy nábožensky intenčne, nie však esteticky invenčne. Príbeh Martinka modelovala na základe selekcie toho, čo konkrétne chcela „spropagovať" zo Svätého písma. Preto jej novela Bez Boha na svete má v jadrovej časti hatenú dejovosť a zvýraznenú úvahovosť o Bohu, pričom ide o úvahovosť, pre ktorú je príznačná detská naivita, medzerovité poznanie a detský modus videnia a vnímania sveta a života. Autorka pri koncipovaní novely vytvára priestor pre detskú naivitu prostredníctvom fenoménu sociálnej „redukovanosti." Martinko bol sirotou, ktorej nemal kto povedať o existencii Boha, a navyše aj analfabetom. Napriek estetickým slabinám novely ... patrí K. Royová k veľmi čítaným a obľúbeným autorkám vo svete* (*hlavne v Nemecku*)."

Obrazy dospelých rómskych postáv nachádzame aj v intencionálnej prozaickej tvorbe iných nerómskych autorov, a to v povestiach *Cinka Panna* z knihy *Tisícnásobný dukát* (1989) od **Vladimíra Ferka;** *Žigo; Dža, more, dža!; Ako chodia Cigáni na popravu* z knihy *Nové povesti slovenské* (1994) od **Milana Ferka**; *Legenda o pravnučke Cinka-Panny, Zbojník Lúčka a divá Jolana, Buno a Andro* z knihy *Mara Medvedia. Povesti a legendy z Novohradu* (2007) od **Hany Koškovej**; *Zbojník Lomihrach a Cigán Jožko, Potrestaný pokladník, Začarovaný kováč* z knihy *Kliatba kožušníkovej vdovy. Staré povesti zo Žiliny a okolia* (2007) od **Zuzany Kuglerovej;** ale aj v reportáži *Zabudnuté deti Indie* od **Dušana Troppa** a v reportáži *Rómske Vianoce roku 1944* od **Arne. B. Manna** (obidve vyšli v učebnici Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ, 2003). Knihu o Rómoch, ich zvykoch, obyčajoch a tradíciách pod názvom *Antológia rómskych tradícií a remesiel* (2007) zostavila nerómska autorka **Irena Adamová.**

S osudmi dospelých rómskych postáv sme sa stretli aj v neintencionálnej prozaickej tvorbe pre mládež od **Júliusa Balca**, ktorý v roku 1979 vydal prvú lyrickú baladickú prózu s tematikou rómskych hudobníkov pod názvom *Husle s labutím krkom*. Autor v nej citlivo rozohráva drámu hudby i lásky, túžby a hľadania, voľného cigánskeho života a tragickej smrti. Zázračné husle s neobyčajným zvukom sú pre mladého Cigána Melichara zdrojom veľkej

---

[102] GERMUŠKOVÁ, M.: Asymetria etického a estetického v próze Kristíny Royovej Bez Boha na svete. In: GERMUŠKOVÁ, M.: *Tvorba slovenských duchovne orientovaných spisovateľov.* Praha: Verbum, 2010, s. 30.

radosti i šťastia, ale aj príčinou konfliktu, v ktorom príde o život. I keď príbeh, ako to už v baladách býva, zdanlivo nie je pevne zakotvený v konkrétnej dobovej či sociálnej skutočnosti, autorovi sa podarilo hlboko preniknúť do psychológie svojich hrdinov, presvedčivo ukázať svet ich túžob, večného nepokoja, vášnivej lásky ku kráse v živote, prírode i umení. Podľa K. Rosenbauma[103] autor v knihe *„siahol za príbehom z cigánskeho prostredia. ... Tu v širšie komponovanej baladickej próze zobrazil niekoľko tragicky sa odvíjajúcich osudov cigánskych hudobníkov v bližšie neurčenom čase a priestore. Jednotlivé postavy nemajú realistický charakter. Sú to skôr kreácie, do ktorých autor vložil typické znaky cigánskej society: bytostný vzťah k hudbe, túžbu po slobodnom živote, náruživosť lásky, nepokoj, ženúci jej predstaviteľov z miesta na miesto. Napriek tomu, že v charakteristikách postáv chýba individuálny psychologický moment a v deji zasa konkrétny, spoločenský kontext, je baladický príbeh presvedčivý, pretože v ňom prozaik citlivo, s porozumením a poznaním zachytil autentickú atmosféru cigánskeho života.*“ J. Balco v roku 1986 vydal zbierku siedmich poviedok *Ležoviská,* v ktorej zobrazil životné pocity a situácie mladých ľudí, ktorí sa ocitli na okraji spoločnosti, teda aj rómskych postáv, napr. v štvrtej poviedke pod názvom *Cigánska poviedka* (s. 60 – 87). V roku 1988 vydal prozaickú knihu *Cestujúci tam a späť,* ktorá vyšla v edícii Nová próza. Je to príbeh básnika, ktorý zablúdi v spleti medziľudských vzťahov, kde sa objavuje aj postava „ľahkej“ Cigánky, je znechutený všetkým a všetkými, dokonca sám sebou. V roku 2006 vydal knihu 14 poviedok *Diablova trofej* s autobiografickými motívmi, v ktorej sa stretávame s postavou bielej Cigánky.

Druhým autorom neintencionálnej prozaickej tvorby pre mládež z literatúry pre dospelých je **Ladislav Ťažký**, ktorý v tomto vývinovom období vydal román s detektívnou zápletkou *Kto zabil Ábela?* (1991) a román *Dvanásť zlatých monarchov* (1992), v ktorom sa do života vysťahovalca Mateja Medveďa zaplietol rómsky manželský pár. Rómske postavy – Dezider Biali alias Dzivi a jeho žena Carmen Etela sú podľa L. Ťažkého pre čitateľa najzaujímavejšie a najpútavejšie. L. Ťažký[104] o svojej literárnej tvorbe povedal, že nie náhodou sa v každom jeho literárnom diele *„objavujú postavy Rómov. ... Rómovia a Rómky vystupujú ako súčasť regiónu i spoločného osudu obyvateľov.*“

---

[103] ROSENBAUM, K. a kol.: *Encyklopédia slovenských spisovateľov. 1. zväzok: A – O.* Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, n. p., 1984, s. 25 – 26.

[104] ŤAŽKÝ, L.: Oči, oči, čierne oči, čo mám s vami robiť. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992b, s. 69.

K súčasným nerómskym básnikom v intencionálnej tvorbe pre deti patria traja slovenskí autori, ktorých básne vyšli v slovensko-rómskom jazyku v detskom časopise Luluďi/Kvietok – báseň *Rozprávkové varechy/ Paramisakere bare roja* (1995) od **Tomáša Janovica,** báseň *Javorina/O javori* (1995) od **Jána Navrátila,** báseň *Snehuliacka riekanka/Le jiveskere manušoreskero vakeriben* (1996) od **Jána Uličianskeho,** báseň *Kamaráti z lesa/O parnave andar o veš* (1997) a rozprávka pod názvom *Fujavica/Šudri balval* (1995) od **Ondreja Nagaja.**

K súčasným nerómskym básnikom v neintencionálnej tvorbe pre mládež patria dvaja autori: **Tatiana Lehenová** – autorka básnickej knihy s graficky experimentálnym charakterom pod názvom *Cigánsky tábor* (1991), v jej veršoch sú konotácie necivilizovaného, rustikálneho spôsobu života, vitality a voľnosti Rómov. Niektoré z básní (*Predstavy I.; Polnočný spev; Predstavy III.; A noc nemá konca; Vytie; Druhá strana noci; Cvičenie č. 4; Niekto rozpráva, keď počúvam*) vyšli aj v antológii Verše z vrbiny (Banga, D., 1992); **Jozef Junas** – autor básní pre mládež i dospelých *Cigáni, Odpoveď, Samota,* ktoré vyšli v antológii Verše z vrbiny (Banga, D., 1992); autor je bilingválny básnik, verše píše po slovensky i česky, pravidelne prispieva do českých i slovenských novín a časopisov (Československý vojak, Kmen, Květy, Tvorba, Učiteľské noviny, Večerník, Nová cesta, Roma, Romboid, Slovenské pohľady).

K súčasným nerómskym prozaikom v intencionálnej tvorbe pre deti patrí **Jozef Sabol** – publikoval kapitolu pod názvom *Zvyky a obyčaje Rómov*, ktorá vyšla v knihe českej autorky Lubomíry Oláhovej pod názvom *Nejen romská kuchařka* (2000). V roku 2005 autor publikoval zbierku zozbieraných rómskych prísloví pod názvom *Múdre slová starých Rómov*. V roku 2009 v spoluautorstve s M. Sabolovou zostavil pre školskú mládež súbor otázok a odpovedí zo života Rómov, ich pôvodu, histórie, vzdelania, kultúry a jazyka na vedomostné súťaže v škole a školskom zariadení pod názvom *Čo vieme o našich rómskych spoluobčanoch?*

K súčasným nerómskym prozaikom v neintencionálnej tvorbe pre mládež patria: **Peter Juščák** – v roku 1989 vydal humoristicky ladenú románovú novelu pre mládež pod názvom *V očiach soľ* o životnom príbehu mladého Róma, ktorý sa chce vymaniť z vidieckeho prostredia a prevýšiť svojich rovesníkov; **Agda Bavi Pain** (autor tureckého pôvodu) – v roku 2006 vydal knihu dvoch noviel *A čo keď sa na mňa niekto díva; Jesoskero Nilaj/Babie* leto pod spoločným názvom *Koniec sveta!* Autor v nej otvorene hovorí o košickom podsvetí a zákutiach rómskeho života na sídlisku Luník IX

v Košiciach; **Víťo Staviarsky** – v roku 2007 vydal útlu knižku 17 krátkych čŕt pod názvom *Kivader* (vo vlastnom vydavateľstve), ktorá vyšla súčasne aj v Českej republike. Dej knihy sa odohráva v netradičnom prostredí v rómskej osade. Kivader mal byť pôvodne jednou epizódou z poviedkového filmu, ktorého scenár Staviarsky pripravoval. Motívom bola správa o tom, ako rodičia nechali na námestí malého Róma s ceduľou, nech sa oňho niekto postará.

V tomto vývinovom období sme zaznamenali viaceré dramatizácie rozprávok, ale aj **pôvodnú dramatickú tvorbu** v spolupráci **rómskych i nerómskych autorov** na Slovensku pre profesionálne divadlo Romathan v Košiciach. Pestré dramatické formy (činoherné, hudobné a pohybové rozprávky, rozprávky s pesničkami, hudobno-dramatické fresky) pre detského i dospelého diváka naštudovali rómski herci najčastejšie na motívy rómskych rozprávok pod vedením J. A. Gerlachovského, D. Hivešovej-Šilanovej, J. Šilana, E. Lackovej, Š. Rajka, M. Kokyovej, A. Nemogovej-Kolárovej, J. Violu a iných. Vynikajú napr.: hudobno-dramatická freska z histórie a súčasnosti Rómov *Than perdal o Roma/Miesto pre Rómov* (1992, 1997, 2004) a pásmo scénok rómskeho humoru, porekadiel, tancov i piesní *Lačhes hin, te o Rom asal/Dobre je, keď Róm sa smeje* (1996) od **D. Hivešovej-Šilanovej**; pôvodná hra v ôsmich obrazoch *Sar uľiľa lavuta/Ako sa narodili husle* (1993) od **A. Nemogovej-Kolárovej**; pôvodná hra v dvoch dejstvách *Romani apsaj/Rómska slza* (1994, 1997) od **J. Violu** a hudobná komédia *Čierna mačka/Kaľi mačkica* (2005) od **J. A. Gerlachovského**. V dramatických úpravách pre deti a mládež často účinkoval aj detský divadelný súbor Romatharano pri divadle Romathan.

V rámci tretieho vývinového obdobia literatúry pre deti a mládež s rómskymi postavami od roku 1989 po súčasnosť môžeme konštatovať, že v tvorbe nerómskych autorov v spoločenskej próze, povestiach a rozprávkach dominujú obrazy typických rómskych postáv s ich tradičnou kultúrou a históriou, ale aj s autorskou tendenciou porozumieť im. Rómsku kultúru, tradície a rómsku identitu samotných Rómov nerómski autori vnímajú ako niečo exotické, čo spájajú s dobrodružstvom, ktorým ozvláštňujú svoje príbehy. Realistické a autentické obrazy Rómov s ich každodenným zápasom o holú existenciu využíva len niekoľko nerómskych autorov intencionálnej prozaickej tvorby; osobitnú skupinu tvoria nerómski zberatelia rómskeho folklóru a rómskych tradícií. Títo autori zobrazujú rómsku problematiku na základe poznatkov o histórii Rómov i osobných kontaktov s nimi, pričom poukazujú na

isté predsudky Nerómov voči príslušníkom rómskeho etnika.

V obrazoch detských i dospelých rómskych postáv či kolektívneho hrdinu dospelých Rómov v slovenskej literatúre pre deti a mládež od nerómskych autorov sme identifikovali na jednej strane autentické zobrazovanie rómskeho naturelu, prevažne s tendenciou jeho akceptovania. Na druhej strane sme opäť zaznamenali zjednodušené zobrazovanie myslenia, cítenia a spôsobu života Rómov, súvisiace s idealizovanými predstavami Nerómov o ich bezproblémovej socializácii do nových spoločensko-ekonomických a kultúrnych podmienok. Spozorovali sme, že nerómski autori sa problematike spolužitia Rómov a Nerómov v prozaickej tvorbe pre deti a mládež po roku 1989 venujú len sporadicky a hoci využívajú žánre spoločenskej prózy, životné situácie, napr. problém priateľstva medzi rómskymi a nerómskymi deťmi, nezobrazujú reálne, čím skresľujú každodenné problémy v ich spolužití a kontaktoch.

Do **prekladovej literatúry z tvorby nerómskych autorov** intencionálnej českej literatúry pre deti s rómskou tematikou patrí **Milena Hübschmannová**, ktorá písala aj po rómsky. Pre rómske deti na Slovensku zostavila šlabikár v rómsko-slovenskom jazyku pod názvom *Amari abeceda/Naša abeceda* (1995). Autorka tiež napísala rómsku rozprávku v slovensko-rómskom jazyku *Ako Rómovia prišli o svoje Zlaté listiny/Sar o Roma našade Somnakune ľila* (1992), na Slovensku zozbierala rómsku ľudovú múdrosť a vydala ju v rómsko-slovenskom jazyku pod názvom *Múdre slová starých Rómov/Goďarev lava phure Romendar* (1993); *Hin man ajsi čhaj, so.../Rómske hádanky* (2003).

Predstaviteľom španielskej literatúry je básnik **Lorca Federico Garcia** – slovenský preklad jeho básnickej knihy (*Romancero gitano,* 1928) vyšiel pod názvom *Cigánske romance* (2005); zo španielskeho originálu ju preložil Ján Zambor a knihu ilustroval Ján Chmel. Ide o jedno z najdôležitejších Lorcových diel, v ktorom autor naznačuje morálnu odlišnosť cigánskeho a meštianskeho sveta. Tradičné motívy lásky a smrti podáva práve z rómskeho pohľadu.

Predstaviteľom poľskej literatúry je etnograf a historik **Adam Bartosz** – jeho záujem o históriu a kultúru Rómov vyústil v roku 1990 do knihy *História a kultúra Cigánov/Rómov,* ktorá sa stala základom expozície v prvom rómskom Oblastnom múzeu v Tarnove v Poľsku. Autorova druhá kniha *Niebój sie Cygana/Ma dara Romestar* (Fundacija Pogranicze, Sejny, 2004) vyšla aj v slovenskom preklade v roku 2004 pod názvom *Neboj sa*

Cigána. Knihu z poľského originálu preložil rómsky rímsko-katolícky kňaz Peter Horváth; knihu vydalo občianske združenie Romaňi vodži.

Predstaviteľom americkej literatúry je prozaik **Kenneth N. Taylor** – autorovu rozprávkovú knihu *Moja prvá Biblia v obrázkoch/Miri jekhto Biblija andro obrazki* (1998) preložila do slovenčiny Ruth Erdélyiová a do rómčiny František Godla.

Predstaviteľkou švajčiarskej literatúry je prozaička **Regina Schindlerová,** ktorá napísala rozprávkovú knihu *S Bohom na ceste/Le Devleha po drom* s podtitulom *Biblia pre deti a dospelých vyrozprávaná po novom/Biblia vašo chavóre te vašo báre manuša avri vakerdži palo névo* (2001); do slovenčiny ju preložil Tomáš Gáll, do rómčiny Jana Lalíková-Boldyová.

Predstaviteľkou anglickej literatúry je prozaička **Isabel Fonsec**, ktorej slovenský preklad knihy (*Burry Me Standing. The Gypsies and Their Journey*) vyšiel pod názvom *Pochovajte ma postojačky. Rómovia a ich cesty* vyšiel (2005) vo vydavateľstve Slovart v Bratislave. V knihe autorka približuje bájami ozvláštnenú históriu Rómov, ktorá ukrýva mnoho záhad a neobjasnených stránok z ich života. Autorka napísala knihu na základe štúdia Rómov i vlastných skúseností, od roku 1989 cestovala po východnej Európe a bývala u Rómov – zdieľala s nimi každodenný život, zapisovala si ich životné príbehy. Kniha sleduje Rómov od ich exodu z Indie cez obdobie zotročenia v Rumunsku, masakrovanie nacistami, nútenú asimiláciu pod komunistickým režimom až po súčasnosť. Knihu z anglického originálu preložila Martina Masárová.

Záver

V súvislosti s prezentovaným prehľadom rómskej literatúry (tvorba rómskych autorov) a slovenskej literatúry pre deti a mládež s rómskymi postavami (tvorba nerómskych autorov) v rámci troch vývinových období môžeme konštatovať nielen jej postupný kvantitatívny nárast, ale aj kvalitatívnu žánrovú pestrosť pri zobrazovaní špecifického naturelu rómskeho etnika. Literárnohistorickým výskumom sme dospeli k záveru, že rómska literatúra má v slovenskej literatúre pre deti a mládež už svoje pevné miesto (jej začiatky siahajú do obdobia od 60. rokov 20. storočia, rozmach nastal po roku 1989), reprezentujú ju pestré literárne žánre (leporelá, zbierky básní a piesní, zbierky rómskeho folklóru, antológie rómskych rozprávok, zbierky moderných autorských rozprávok, poviedky, novely, romány, žánre literatúry faktu či šlabikáre a učebnice pre rómske deti), pričom najdominantnejším literárnym útvarom sa stala **rozprávka**, ktorou akoby autori potvrdzovali, že „*bohatstvom rómskeho ľudu je jedinečný svet: svet rozprávky... Rómom sa rozprávka stala chlebom a soľou, priezračným prameňom vody, z ktorého pili celé generácie, aj keď cez osady tiekla pričasto voda čierna a kalná.*“[105]

Na literárnohistorický prehľad rómskej literatúry pre deti a mládež a slovenskej literatúry s rómskymi postavami voľne nadväzuje ***Slovník autorov rómskej literatúry pre deti a mládež na Slovensku*** (Hlebová, B., 2011), v ktorom prezentujeme portréty zistených rómskych a nerómskych autorov literatúry pre deti a mládež na Slovensku. Ich súčasťou je krátka biografia, chronologický prehľad intencionálnej a neintencionálnej tvorby v rámci poézie, prózy a drámy, literárna kritika o autorovej tvorbe, bibliografia autorovej tvorby a literatúra o autorovi. Súčasťou slovníka sú aj portréty rómskych a nerómskych autorov zo svetovej literatúry, ktorých knihy pre deti a mládež vyšli v slovenskom alebo slovensko-rómskom preklade na Slovensku. V Slovníku prezentujeme portréty identifikovaných **59 rómskych autorov**, z nich je 52 autorov zo slovenskej literatúry (M. Balog, D. Banga, A. Batošová, M. Berko, R. Berkyová, J. Berky-Luborecký, J. Berky-Mrenica, J. Breza, E. Brindzák, ml., P. Cicková, S. Cina, J. Červeňák, H. Červeňáková, F. Čureja, A. Čurejová, L. Čurejová, H. Demeterová, Ľ. Didi, J. Ferdinandová, M. Gergeľ, J. Harvan, D. Havrľová, M. Husárová, M. Hušová, L. Kállay, P. Koky, A. Koptová, E. Lacková, K. Lazár, I. Mirga, R. Mirga, B. Oláh, D. Onody,

[105] ANDRUŠKA, P.: Cigánske motívy a prvé pokusy o literárnu tvorbu. In: *Literárna tvorba národnostných menšín.* Nitra: FF UKF, 2000, s. 166.

G. Patkáňová, K. Patočková-Mrázová, M. Pitko, R. Pivoň, A. Pustajová, J. Ravasz, I. Rácová, M. Reiznerová, E. Rihariová, K. Seman, J. T. Schön, P. Stojka, A. Sulczányiová-Kováčová, P. Šarköziová, J. Šándor, K. Taikonová, L. Tavali, Z. Vicianová, M. Vlačuhová, B. Weisová, V. Zeman) a 7 autorov zo svetovej literatúry (I. Ferková, I. Hancock, J. Horváth, J. Horváthová, M. Lakatos, K. Taikonová, B. Weisová), a **61 nerómskych autorov**, z nich je 44 autorov zo slovenskej literatúry (I. Adamová, J. Balco, J. Belišová, B. Bobáková, M. Čeretková-Gállová, M. Dzvoník, M. Ferko, V. Ferko, I. Gallo, C. Gomba, J. Gregor Tajovský, J. Heroldová, D. Hivešová-Šilanová, M. Húževka, A. Chudoba, T. Janovic, J. Junas, P. Juščák, S. Kalný, H. Košková, P. Kováčik, D. Kraus, M. Krno, Z. Kuglerová, J. F. Kunik, T. Lehenová, A. B. Mann, V. Mihálik, R. Moric, O. Nagaj, J. Navrátil, Ľ. Ondrejov, A. B. Pain, K. Palkovič, K. Royová, J. Sabol, O. Sliacky, V. Staviarsky, J. Štiavnický, D. Tropp, L. Ťažký, J. Uličiansky, B. Vargová-Hábovčíková H. Zelinová) a 17 autorov zo svetovej literatúry (J. Balázs, A. Bartosz, I. V. Blasco, M. de Cervantes y Saavedra, I. Fonsec, L. F. Garcia, M. Gorkij, M. Halasi, V. M. Hugo, M. Hűbschmannová, I. Kříž, V. Podgorec, A. S. Puškin, J. Sekera, R. Schindlerová, Z. Stancu, K. N. Taylor).

LITERATÚRA

ANDRIČÍKOVÁ, M.: BANGA, Dezider. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 21. ISBN 80-88878-97-7; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 25 – 26. ISBN 978-80-89222-64-3.

ANDRUŠKA, P.: *Literárna tvorba národnostných menšín.* Nitra: FF UKF, 2000. 220 s. ISBN 80-88986-09-5.

BAČINSKÝ, L. – BELIŠOVÁ, J. – PASTOROVÁ, A.: *Súčasné podoby rómskeho folklóru.* Bratislava: Národné osvetové centrum, 1998, 33 s. ISBN 80-7121-150-8.

BAČOVÁ, V.: Vzťahy obyvateľov Slovenska k Rómom (Sociálnopsychologická analýza). In: MANN, Arne B.: *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku.* Bratislava: ISTER SCIENCE PRESS, 1992, s. 29 – 38.

BENČIČ, S.: Pôvod psychických príčin pre konanie zla. In: *Zlo v kontexte súčasných socio-kultúrnych premien.* Prešov: Pedagogická fakulta PU, 2007, s. 24 – 28.

BENEŠ, J.: Rómové v době císařství. In: *Romano Džaniben,* 2000, č. 3, s. 5 – 15.

BERNASOVSKÝ, I. – BERNASOVSKÁ, J.: *Antropology of Romanies* (*Gypsies*)*: Auxological and anthropogenetical study.* Brno: NAUMA a Masarykova univerzita, 1999.

BERRY, J. et al.: *Cross-cultural Psychology. Research and Applications.* Cambridge: Cambridge U. P., 2002. 2. vydanie.

BERKY, J. – PROKOP, J. – STOJKA, M.: Slovensko-rómsky, rómsko-slovenský slovník. Bratislava: Štúdio -dd-, 2006. 1. vyd. ISBN 80-967263-9-0.

BRUKKER, G. – OPATÍKOVÁ, J.: *Veľký slovník cudzích slov.* Bratislava: Robinson, s. r. o., 2006. 450 s.

CANGÁR, J.: *Ľudia z rodiny Rómov/Manuša andar e familiaRoma.* Nové Zámky: CROCUS, 2003. 238 s. ISBN 80-88992-42-7.

CANGÁR, J.: Mýty a stereotypy o Rómoch v slovenskej verejnosti. Dostupné na internete: www.statpedu.sk.

CINA, S.: *Rómsky jazyk. Rómsko-slovenský a slovensko-rómsky slovník pre učiteľov rómskych žiakov.* Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove, 2006. 167 s.

CSABA, G.: *O národe, etniku a štáte.* Bratislava: Kaligram, s.r.o.,2000. 228 s. ISBN 80-7149-247-7.

DAVIDOVÁ, E.: K rómskemu folklóru. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 54 – 57.

DAVIDOVÁ, E.: *Romano drom. Cesty Romů 1945 – 1990.* 2. prepr. vyd. Olomouc: UP v Olomouci, 2004. ISBN 80-244-0524-5.

DEMETEROVÁ, H.: Jak byli stvořeni Romové. In: MANUŠ, E.: *Jdeme dlouhou cestou. Odkud jsme? Kdo jsme? Kam jdeme?* Praha: Arbor Vitae, 1998.

DLOUHÝ, O.: Úspešná bilancia desaťročnice V repertoári divadla Romathan dve nové inscenácie. In: *Romano nevo ľil,* 599 – 603, 13. ročník, 30. 6. – 3. 8. 2003. Dostupné na internete: www.rnl.sk.

ELIÁŠOVÁ, K. – NAGYOVÁ, Z.: *Dezider Banga. Výberová personálna bibliografia.* Lučenec: Novohradská knižnica v Lučenci, 2004. 26 s. ISBN 80-85142-33-3.

FARAH, V.: *Rómovia v literatúre* (*1945 – 1999*). *Výberová bibliografia.* Košice: Krajská štátna knižnica v Košiciach, 2000a. 128 s. ISBN 80-85328-42-9.

FARAH, V.: *Súpis publikácii vydaných KŠK v Košiciach v roku 1989.* Košice: Krajská štátna knižnica v Košiciach, 2000b. 33 s.

FELDEK, L.: Bude reč o literatúre pre deti. In: *Mladá tvorba*, 3, 1958a, č. 4, s. 9 – 10.
FELDEK, L.: Jedno cez druhé. In: *Zlatý máj,* 2, 1958b, s. 40 – 44.
FRASER, A.: *Cikáni.* Praha: NLN, 1998.
HÁBOVČÍKOVÁ, B. a kol.: *Čhavore Romane/Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: PF VŠP, 1993, s. 19 – 22.
HÁBOVČÍKOVÁ, B.: Doslov. Básnický svet možností Kataríny Patočkovej-Mrázovej. In: PATOČKOVÁ, K.: *Posledné dni.* Nitra: Kultúrne združenie národností a etník Slovenskej republiky, 2001, s. 57 – 68.
HANCOCK, I.: *Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů.* Praha: Signeta, 2001.
HANCOCK, I.: *My, rómsky národ/Amen sam e Rromane džene.* Bratislava: Petrus, 2005. 258 s.
HIVEŠOVÁ – ŠILANOVÁ, D.: Kultúrne aktivity Rómov. In: VAŠEČKA, M. (ed): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. ISBN 80-88935-41-5.
HIVEŠOVÁ – ŠILANOVÁ, D.: Životopis Eleny Lackovej, charakteristika jej tvorby a súpis diela. In: *Romano nevo ľil,* 707 – 711, 15. ročník, 25. – 28. 8. 2005; tiež dostupné na internete: www.rnl.sk.
HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D.: Osobitosti rómskej literatúry na Slovensku. In: *Verejné knižnice v novej Európe.* Bratislava: Tympanon, 2000, s. 50 – 60.
HLEBOVÁ, B.: O autoroch a rómskom fenoméne. In: *Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity.* Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, roč. 13, 2007a, s. 70 – 75. ISBN 978-80-8068-646-8.
HLEBOVÁ, B.: Priestor ako prostriedok modelovania zla (Július Balco: Husle s labutím krkom). In: *Prostor v jazyce a v literatuře. Sborník z mezinárodní konference.* Ústí nad Labem: PF UJEP, 2007b, s. 332 – 334. ISBN 978-80-7044-863-2.
HLEBOVÁ, B.: The phenomenon of evil in the purpose „The swan-neckied violin" by Július Balco. Fenomén zla v próze Husle s labutím krkom od Júliusa Balca. In: *Annales Paedagogicae.* Nova Sandes – Presoves I. Nowy Sacz: Państwowa Wyzsza Szkola Zawodowa w Nowym Saczu, 2007c, s. 91 – 97. ISBN 978-83-60822-27-2.
HLEBOVÁ, B.: *Ludo Ondrejov v literárnohistorickej recepcii.* Prešov: Pedagogická fakulta PU, 2007d. ISBN 978-80-8068-600-0 (multimediálne CD).
HLEBOVÁ, B.: *Ludo Ondrejov v literárnohistorickej recepcii.* Prešov: Pedagogická fakulta PU, 2007e. 215 s. ISBN 978-80-8068-561-1. Dostupné na internete: www.pulib.sk/elpub/Hlebova2/1a.pdf.
HLEBOVÁ, B.: *ĽUDO ONDREJOV. Antológia z tvorby pre deti a mládež.* Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, 2008a. 162 s. ISBN 978-80-8068-716-8.
HLEBOVÁ, B.: Fenomén zla v románe Príbehy svätené vetrom. In: *Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity.* Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, roč. 14, 2008b, s. 240 – 244. ISBN 978-80-8068-752-6.
HLEBOVÁ, B.: O čase a priestore v Rómskych rozprávkach Eleny Lackovej. In: *Ianua ad linguas hominesque reserata. Brána jazykov k ľuďom otvorená.* Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie zo 6. júna 2007. Paríž: INALCO a Trnava: FF Univerzity sv. Cyrila Metoda, 2008c, s. 46 – 51. ISBN 978-2-915255-85-0.
HLEBOVÁ, B.: Podoby agresie v rómskych rozprávkach. In: *Fenomén zla v súčasnom umení pre deti a mládež.* Prešov: PU, PF, Kabinet výskumu detskej reči a kultúry, 2008d, s. 84 – 107. ISBN 978-80-8068-918-6.

HLEBOVÁ, B.: *Rómska literatúra v multikultúrnej a emocionálnej edukácii elementaristov.* Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009a. 162 s. ISBN 978-80-8068-955-1.

HLEBOVÁ, B.: O básnickej a prozaickej tvorbe rómskych autorov pre deti a mládež na Slovensku. In: *Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity.* Prešov: KKLV PF PU, 2009b, roč. 15, s. 109 – 119. ISBN 978-80-8068-972-8.

HLEBOVÁ, B.: Rómska literatúra pre deti a mládež v literárnohistorickom prehľade. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež*, XVI, č. 1, 2009c, s. 20 – 27. ISBN 1335-7263

HLEBOVÁ, B.: *Rómska literatúra a jej využitie v multikultúrnej a emocionálnej edukácii elementaristov.* Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010a. 220 s. (Habilitačná práca). Dostupné na internete: www.pulib.sk.

HLEBOVÁ, B.: *Slovník autorov rómskej literatúry pre deti a mládež.* Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, 2011. 190 s. ISBN 978-80-555-0316-5.

HORVÁTHOVÁ, E.: K otázke etnokultúrneho vývoja a etnickej klasifikácie Cigánov. In: *Slovenský národopis,* 22, 1974, č. 1, s. 3 – 14.

HÜBSCHMANNOVÁ, M.: Slovesná tvorba slovenských Romů. Přehled jednotlivých žánrů. In: *Slovenský národopis,* 36, 1988, č. 1, s. 80 – 91.

JACKO, P.: Doslov. Už iba radosť a smiech... In: KALNÝ, S.: *Cigánsky plač a smiech.* Bratislava: Osveta, 1960, s. 169 – 175.

JURČO, M.: *Dotyky a prieniky nad textami diel literatúry pre deti a mládež.* Banská Bystrica: FHV UMB a vydavateľstvo Skalná ruža, 1997. ISBN 80-967526-1-8.

JURÍČEK, J. a kol: *Malá encyklopédia spisovateľov sveta.* Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1978.

JUROVÁ, A.: Riešenie rómskej problematiky na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: *Neznámi Rómovia.* Ed. A. B. Mann. Bratislava: Ister Science Press, 1992, s. 91 – 101.

JUROVÁ, A.: K otázkam pôvodu a pomenovania Rómov. Zdroj: Spoločenský ústav SAV, Košice. Dostupné na internete: www.saske.sk.

JUROVÁ, A.: Rómovia v období od roku 1945 po november 1989. In: *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002, s. 66.

KJUČUKOV, CH. – HÁBOVČÍKOVÁ, B. – SEMAN, K. – GRENG KUCK, G.: *Rómovia a gramotnosť.* Nitra: Pedagogická fakulta Vysokej školy pedagogickej v Nitre, 1993. 124 s. ISBN 80-88738-15-6.

KLÁTIK, Z.: *Krajina plná detstva. Hronského tvorba pre mládež.* Bratislava: Mladé letá, 1971. 169 s.

KLÁTIK, Z.: *Slovo, kľúč k detstvu.* Bratislava: Mladé letá, 1975. 324 s.

Kolektív autorov: *Malá encyklopédia spisovateľov sveta.* Zostavil Ján Juríček. Bratislava: Obzor, n. p., 1978. 644 s.

Kolektív autorov: *Romové – reflexe problému.* Praha: Arbor Vitae, 1997, s. 75.

KOLIVOŠKOVÁ, E.: *Život Rómov v krásnej literatúre.* Košice: Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, 1995. 13 s.

KOPÁL, J.: Typológia opozície detského a dospelého v modelovaní umeleckej reality. In: *Slovenská literatúra,* 30, 1983, č. 3, s. 201 – 217.

KOPÁL, J.: *Literatúra pre deti v procese.* Bratislava: Mladé letá, 1984. 207 s.

KOPÁL, J.: *Próza a poézia pre mládež. Teória poetológia.* Nitra: Enigma, 1997. 316 s. ISBN 80-85471-48-5.

KORIM, V.: *Dejiny Rómov* (*Vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa*). Banská Bystrica: UMB, PF, 2006. 118 s. ISBN 80-8083-226-9.

KŘÍŽENECKÁ, P.: Irena Adamová: Antológia rómskych tradícií a remesiel. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2007. 180 s. ISBN 80-89225-14-4.
KULKA, J.: Agresivita v životě a umění. In: *Drastickosť a brutalita výrazu – prologomena.* Nitra: ÚLUK FHV VŠP, 1994, s. 14 – 39.
LACKOVÁ, E.: Rómčina je jazyk, ktorým sa dá všetko vyjadriť. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992a, s. 94 – 95.
LAKATOŠOVÁ, M.: Některé zvyklosti olašských Romů. In: *Romano Džaniben,* 1994, č. 3, s. 2 – 13.
LIBA, P.: *Literatúra a folklór* (*Príspevok k literárnemu folklorizmu*). *Štúdie 7.* Nitra: Ústav jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre, 1991. 194 s. ISBN 80-85183-35-8.
LIBA, P.: Úvod. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 5 – 6.
LIÉGEOIS, J. P.: *Rómovia. Cigáni. Kočovníci.* Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, 1995. 271 s. ISBN 80-967380-4-6.
LUŽICA, R.: Historický pohľad na problematiku migrácie Rómov. In: *Migrácia a Rómovia. Historické, sociálne a politické súvislosti.* Eds.: A. Kotvanová – A. Szép. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 2002, s. 29 – 49. ISBN 80-89106-03-X.
MANN, Arne B.: *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku.* Bratislava: ISTER SCIENCE PRESS, 1992. 209 s. ISBN 80-900486-2-3.
MAŤOVČÍK, A. – CABADAJ, P. – ĎUROVČÍKOVÁ, M. – PARENIČKA, P. – WINKLER, T.: *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia.* Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Slovenská národná knižnica, 2001. 527 s. ISBN 80-8061-122-X.
MARUŠIAK, O.: Môj rómsky problém. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 77.
MIHRÍKOVÁ, O.: Hana Zelinová: Jakubko. In: VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane /Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993, s. 128.
MIKO, F.: Aspekt výrazu. Výrazové zvláštnosti súčasnej prózy pre mládež. In: *Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl.* Bratislava: SPN, 1969, s. 229 – 252.
MIKO, F.: *Hra a poznanie v detskej próze.* Bratislava: Mladé letá, 1980. 278 s.
MIKO, F.: Brutalita ako fenomén umenia (Výskumné predpoklady). In: *Drastickosť a brutalita výrazu – prologomena.* Nitra: ÚLUK FHV VŠP, 1994, s. 147 – 151.
MORAVČÍK, Š.: Doslov. In: BANGA, D.: *Lyrika.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992d. 230 s. ISBN 80-85584-00-X.
NAKONEČNÝ, M.: *Encyklopedie obecné psychológie.* Praha: Academia, 1997.
NAKONEČNÝ, M.: *Motivace lidského chování.* Praha: Academia, 2004. 270 s.
NEČAS, C.: *Romové v České republice včera a dnes.* Olomouc: UP v Olomouci, 1993.
NOGE, J.: *Literatúra v literatúre.* Bratislava: Mladé letá, 1988. 393 s.
OBERT, V.: SLIACKY, Ondrej. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 302 – 305. ISBN 80-88878-97-7; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 340 – 344. ISBN 978-80-89222-64-3.

OBERT, V.: ZELINOVÁ, Hana. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 384 – 386. ISBN 80-88878-97-7; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 436 – 438. ISBN 978-80-89222-64-3.

PAYNE, Jan: *Odkud zlo? O nezkrotnosti čili slabosti lidské vůle.* Praha: Triton, s. r. o., 2005. 319 s.

PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J. et al.: *Slovník cudzích slov.* Bratislava: Media Trade, spol. s r. o. – SPN, 1997. 991 s. ISBN 80-08-02054-7.

PINTEROVÁ, J.: Rómske rozprávky. In: VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane/Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993, s. 129.

PIŠÚT, M. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry.* Bratislava: Obzor, n. p., 1984. 904 s.

PIVOŇ, R.: Helena Hübschmannová: Goďaver lava phure Romendar. Praha 1991. In: VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane/Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993, s. 133 – 134.

PLUTKO, P.: Hivešová versus Patočková? In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 81 – 82.

PLUTKO, P. – SEMAN, K. – ZEMAN, V.: Rómčence a Rómčatá a Ako sa stať dievčaťom. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 85 – 87.

PLUTKO, P.: Súčasná rómska poézia na Slovensku. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 21 – 32.

PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992.

RANSCHBURG, J.: *Strach, hnev a agresivita.* Bratislava: SPN, 1982.

RÁC, V.: Malý tučniak – rozprávky. Novinka z pera spisovateľky Edity Rihariovej z Veľkých Bielic. In: *Romano nevo ľil,* 881-884, 18. ročník, 26. 11. – 28. 12. 2008. Dostupné na internete: www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=14564.

RÁC, I.: Zmes pesimizmu a optimizmu, dobra a zla, fantázie a reality. In: *Romano nevo ľil,* 830 – 834, 17. – 18. ročník, 3. 12. 2007 – 6. 1. 2008. Dostupné na internete: ww.rnl.sk.

Red. RNĽ: Ján Berky Mrenica – husľový virtuóz, skladateľ. In: *Romano nevo ľil,* 873 –876, 18. ročník, 1. 10. – 27. 10. 2008. Dostupné na internete: www.rnl.sk.

REMIŠOVÁ, A. a kol.: *Filozofia.* Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2008. 2. vyd. 170 s. ISBN 978-80-225-2480-3.

ROSENBAUM, K. et al.: *Dejiny slovenskej literatúry V.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984a. 851 s.

ROSENBAUM, K. a kol.: *Encyklopédia slovenských spisovateľov. 1. zväzok: A – O.* Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, n. p., 1984b. 484 s.

ROSENBAUM, K. a kol.: *Encyklopédia slovenských spisovateľov. 2. zväzok: P – Ž.* Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, n. p., 1984c. 536 s.

RUSŇÁK, R.: Podoby zla. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* XIV, 1/2007, s. 2 – 3.

ŘÍČAN, P.: *S Rómy žít budeme – jde o to jak.* Praha: Portál, s. r. o., 1998.

SAMKO, E. – SAMKO, M.: *Atlas rómskeho jazyka. 1. časť od A – O. Dialektologicko-frekvenčný slovník na území SR*). Nitra: UKF, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, 2006a. 110 s. ISBN 80-8094-003-7.

SAMKO, E. – SAMKO, M.: *Atlas rómskeho jazyka. 2. časť od P – Z.* (*Dialektologicko-frekvenčný slovník na území SR*). Nitra: UKF, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, 2006b. 110 s. ISBN 80-8094-004-5.

SEKYT, V.: Odlišnosti mentality Romů a původ těchto odlišností. In: ŠIŠKOVÁ, T.: *Výchova k toleranci a proti rasizmu.* Praha: Portál, s. r. o., 1998, s. 69 – 74.

SELICKÁ, D.: Rómska literatúra. In: VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane / Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993, s. 130.

SEMAN, K.: Romani daj a jej autori. In: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 42 – 45.

SEMAN, K.: Rómska tematika v literárnej reflexii. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii.* Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 11 – 20.

SEMAN, K. – VARGOVÁ, B.: „Rómsky problém hovorí slovenským jazykom.“ In: *K otázkam výchovy a vzdelávania rómskej mládeže.* Nitra: PF UKF, 1991, s. 3 – 7.

SIVÁKOVÁ, D.: Antropologické výskumy Cigánov (Rómov) na Slovensku. In: MANN, Arne B.: *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku.* Bratislava: ISTER SCIENCE PRESS, 1992, s. 99 – 49.

SLIACKY, O. et al: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Mladé letá, 1979, s. 197 – 200.

SLIACKY, O.: Súčasná literatúra pre deti a mládež a jej literárna mladosť. In: *Zlatý máj,* 29, 1985, s. 67 – 73.

SLIACKY, O.: *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1945.* Bratislava: Mladé letá, 1990. 274 s. ISBN 80-06-00150-2.

SLIACKY, O.: Kontúry periodizačného procesu slovenskej literatúry pre deti a mládež. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* V, 1997, č. 2, s. 1 – 7.

SLIACKY, O.: Menušeske nakampel šakmaro de the paťiv (Rozhovor s vysokoškolským pedagógom Jánom Berkym). In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež*, 6, 1999, č. 3 – 4, s. 32 – 37.

SLIACKY, O.: Príbehy svätené vetrom alebo O cigánskej duši. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* XII, č. 1, 2005a, s. 44 – 45.

SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b. 430 s. ISBN 80-88878-97-7.

SLIACKY, O.: BERKY-ĽUBORECKÝ, Ján. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 34; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 39. ISBN 978-80-89222-64-3.

SLIACKY, O.: FERKO, Vladimír. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 80 – 82; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 95 – 97. ISBN 978-80-89222-64-3.

SLIACKY, O.: GREGOR TAJOVSKÝ, Jozef. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 100 – 101; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 119 – 120. ISBN 978-80-89222-64-3.

SLIACKY, O.: KUNIK, Jozef František. In: SLIACKY, O. et al: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 192 – 193; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 217 – 218. ISBN 978-80-89222-64-3.

SLIACKY, O.: KOVÁČIK, Peter. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 172 – 173; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 197 – 198. ISBN 978-80-89222-64-3.

SLIACKY, O.: MORIC, Rudo. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 227 – 230; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 256 – 258. ISBN 978-80-89222-64-3.

SLIACKY, O.: ONDREJOV, Ľudo. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 243 – 246; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 274 – 277. ISBN 978-80-89222-64-3.

SLIACKY, O. et al.: *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2007. 271 s. ISBN 978-80-98222-32-2.

SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009. Druhé, opravené a doplnené vydanie. 486 s. ISBN 978-80-89222-64-3.

STANISLAVOVÁ, Z.: *Kontexty modernej slovenskej literatúry pre deti a mládež.* Prešov: Náuka, 1998. 183 s.

STANISLAVOVÁ, Z.: Šťastná hviezda Rómov. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* 10, 2003, č. 1, s. 13.

STANISLAVOVÁ, Z.: ČERETKOVÁ-GÁLLOVÁ, M.: In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 52 – 53, tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 62 – 63. ISBN 978-80-89222-64-3.

STANISLAVOVÁ, Z.: FERKO, Milan. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 78 – 80; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 92 – 94. ISBN 978-80-89222-64-3.

STANISLAVOVÁ, Z.: HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, Daniela. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 117 – 118; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 137 – 138. ISBN 978-80-89222-64-3.

STANISLAVOVÁ, Z.: HÚŽEVKA, Milan. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 130, tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 151 – 152. ISBN 978-80-89222-64-3.

STANISLAVOVÁ, Z.: LACKOVÁ, Elena. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 196 – 197; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Druhé, opravené a doplnené vydanie. Literárne informačné centrum, 2009, s. 222. ISBN 978-80-89222-64-3.

STANISLAVOVÁ, Z.: LEHENOVÁ, Taťjana. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 198; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 223 – 224. ISBN 978-80-89222-64-3.

STEWART, M.: *Čas Cikánu.* Brno: nakladatelství Barrister and Principal, 2005. 275 s. ISBN 80-7364-017-1.

SULÍK, I.: Peter KOVÁČIK. In: PIŠÚT, M. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry.* Bratislava: Obzor, n. p., 1984, s. 790 – 791.

SUCHÝ, A.: *Mediální zlo – mýty a realita. Souvislosti mezi sledováním televize a agresivitou u dětí.* Praha: TRTON, s. r. o., 2007.

ŠABÍK, V.: Zlo ako estetická kategória. In: *Drastickosť a brutalita výrazu – prologomena.* Nitra: ÚLUK FHV VŠP, 1994, s. 63 – 86.

ŠEBKOVÁ, H.: Romská humorná vyprávění. In: *Romano Džaniben,* 1994, č. 1 – 2, s. 41 – 60.

ŠEBKOVÁ, H.: Střípky romské tradice v osadě v Hermanovicích. In: *Romano Džaniben,* 2001, č. 3 – 4, s. 42 – 77.

ŠMATLÁK, S.: *Básnik a dieťa. Reflexie o detskej poézii.* Bratislava: Mladé letá, 1976. 210 s.

ŠMATLÁK, S.: Socialistická koncepcia literatúry pre deti a mládež 1945 – 1975. In: *Tridsať rokov slovenskej socialistickej literatúry pre deti a mládež 1945 – 1975. Zborník referátov z pracovnej konferencie.* Bratislava: Mladé letá, 1977, s. 9.

ŠMATLÁK, S. et al.: *Dejiny slovenskej literatúry II* (*19. storočie a prvá polovica 20. storočia*). 2. vyd. Bratislava: Národné literárne centrum, 1999.

TEMKOVITZOVÁ, Ž.: Z rúk Jej Veličenstva kráľovnej Silvie... Posolstvo švédsko-rómskej autorky Kataríny Taikonovej. In: *Romano nevo ľil,* 12. ročník, č. 533 – 541, 1. 4. – 2. 6. 2002, s. 16.

TUČNÁ, E.: Láska padá do Hrona. In: *Zlatý máj,* 28, 1984, č. 2, s. 118.

TURAN, J.: GALLO, Igor. In: SLIACKY, O. et al.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005b, s. 92; tiež In: SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež.* Druhé, opravené a doplnené vydanie. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2009, s. 108 – 109. ISBN 978-80-89222-64-3.

URBANOVÁ, S.: *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století.* Olomouc: Votobia, s. r. o., 2004.

VALO, P.: Paramisi Jána Berkyho. In: BERKY, J.: *Sny o šťastí.* Bratislava: Štúdio -dd-, 1994, s. 75 – 76.

VARGOVÁ, B.: Rómstvo Karola Semana. In: *Rómska matka.* Nitra: PF UKF, 1991, s. 82 – 83; tiež In: SEMAN, K. – VARGOVÁ, B. – BERKY, J. – PATOČKOVÁ, K.: *Rómska matka.* Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 1991, s. 82 – 83.

VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Róm a literatúra. Róm ako subjekt a objekt literatúry* (*Didaktický dokumentárno-publicistický film*). Nitra – Bratislava 1992. In: VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane / Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993, s. 41 – 69.

VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane / Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993. 182 s. ISBN 80-88738-18-0.

VÁGNEROVÁ, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese. Variabilita a patologie lidské psychiky.* 3. vyd. Praha: Portál, s. r. o., 1999. 444 s. ISBN 80-7178-678-0.

VÁGNEROVÁ, M. – KLÍMA, P. – ŠTURMA, J.: *Patopsychologie dítěte pro speciální pedagógy*. Praha: KU, 1988.
ZAJAC, P.: *Pulzovanie literatúry* (*Tvorivosť literatúry II.*). Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993. 155 s. ISBN 80-220-0493-6.
ZELINA, M.: Psychoanalýza zla. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* XIII, 1/2006, s. 33 – 40.
ZEMAN, V. – ONDRUŠKA, K.: Rómsky svet Kataríny Patočkovej. In: PLUTKO, P. – VARGOVÁ, B. – ZEMAN, V.: *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii*. Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 83 – 84.
ZEMAN, V.: *Antológia rómskych spisovateľov*. Bratislava: ŠPÚ, 2007.
ZUPKOVÁ, I.: Rudo Moric: Trikrát som ušiel. In: VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane/Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre*. Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993, s. 126 – 127.
ŽEMBEROVÁ, V.: Ona a jej človek. Rozhovor s dramaturgičkou divadla Romathan Danielou Hivešovou-Šilanovou. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* 2, 1994a, č. 3, s. 19 – 25.
ŽEMBEROVÁ, V.: Rómske rozprávky (rec.). In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* 2, 1994b, č. 3, s. 45 – 46.
ŽEMBEROVÁ, V.: Elena Lacková, Rómske rozprávky/Romane paramisa. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* 2, 1994c, č. 3, s. 45 – 46.
ŽEMBEROVÁ, V.: Romane paramisa. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* 7, 2000, č. 1 – 2, s. 69 – 72.
ŽILKA, T.: Národnostná a etnická literatúra na Slovensku. In: *Ianua ad linguas hominesque reserata. Brána jazykov k ľuďom otvorená. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie zo 6. júna 2007*. Trnava: FF Univerzity sv. Cyrila a Metoda, 2008, s. 71 – 77. ISBN 978-2-915255-85-0.
ŽILKOVÁ, M.: Zlo ako etická kategória. In: *Drastickosť a brutalita výrazu – prologomena*. Nitra: ÚLUK FHV VŠP, 1994, s. 53 – 62.
ŽILKOVÁ, M.: Mnohotvárnosť zla. In: *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež,* XIV, 1/2007, s. 1 – 5.
ZIMÁNIOVÁ, T.: Predstavujeme novú knihu od rómskej spisovateľky: O Ježiškovi a jeho priateľoch. In: *Romano nevo ľil,* 608 – 610, 13. ročník, 1. 9. – 21. 9. 2003. Dostupné na internete: www.rnl.sk.

PRAMENE

ADAMOVÁ, I.: *Antológia rómskych tradícií a remesiel*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2007. 180 s. ISBN 80-89225-14-4.
BALÁZS, J.: *Cmiterná*. Bratislava: Tatran, 1979. 278 s.
BALCO, J.: *Husle s labutím krkom*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979. 123 s.
BALCO, J.: *Ležoviská*. Bratislava: Smena, vydavateľstvo SÚV SZM, 1986. 122 s.
BALCO, J.: *Cestujúci tam a späť*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1988. 102 s.
BALCO, J.: *Diablova trofej*. Bratislava: Regent, spol. s r. o., 2006. 139 s. ISBN 80-88904-51-X.
BALOG, M.: Andro taboris ča roviben ačhel/V osade len nárek ostáva. In: *Romano nevo ľil,* 526 – 532, 12. ročník, 11.2. – 31.3. 2002, s. 13.
BALOG, M.: Hazde pes andral-i peskeri dukhaďi čik/Svojho blata na nohách stras sa teraz a nie zajtra. In: *Romano nevo ľil,* 777 – 783, 16. – 17. ročník, 1. 12. 2006 – 17. 1. 2007, s. 1.
BÁBIKOVÁ, M.: Z teba kňaz nebude. Ľudovít Didi a jeho prvý rómsky román. Dostupné na internete: www.darius.cz/ag_nikola/l_didi.doc.

BANGA, D.: *Pieseň nad vetrom*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1964.
BANGA, D.: *Záružlie a lekno*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1967.
BANGA, D.: *Čierny vlas. Cigánske rozprávky*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1969. 152 s.
BANGA, D.: *Rozhovory s nocou*. Bratislava: Smena, 1970.
BANGA, D.: *Modrá búrka*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1970.
BANGA, D.: *Horiaca višňa*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1982.
BANGA, D.: *Magnólie zhasínajú*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1989.
BANGA, D.: *Lyrika*. Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992a. 230 s. ISBN 80-85584-00-X.
BANGA, D.: *Verše z vrbiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992b. 238 s. ISBN 80-85584-05-0.
BANGA, D.: O autoroch. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992b, s. 227 – 232. ISBN 80-85584-05-0.
BANGA, D.: *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992c. 261 s. ISBN 80-85584-04-2.
BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993a. 92 s. ISBN 80-85584-10-7.
BANGA, D.: *Rómsky šlabikár/Romano hangoro*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993b. 93 s. ISBN 80-85584-09-3.
BANGA, D.: Oči detí, Rómsky básnik, Tuláci, Cesta do maše, Lúčenie s ohňom, Tulák, Krajina piatich potokov. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993a, s. 9, 10 – 15, 34, 35, 68.
BANGA, D.: Paparuga/Motýľ, Maľari/Pastierik. In: BANGA, D.: *Rómsky šlabikár/Romano hangoro*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993b, s. 66, 83.
BANGA, D.: *Maľovaná rómčina/Farbindi romani čhib*. Bratislava: Romani kultura, kultúrna organizácia v Bratislave, 1997. 46 s. ISBN 80-967719-4-9.
BANGA, D.: *Slnečný vánok*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., 1999, 37 s. ISBN 80- 8061-035-5.
BARTOSZ, A.: *Neboj sa Cigána*. Bratislava: Občianske združenie Romaňi vodži, 2004.
BELIŠOVÁ, J.: *Súčasné podoby rómskeho folklóru*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 1998. 34 s. ISBN 80-7121-150-8
BELIŠOVÁ, J.: *Phurikane giľa, starodávne rómske piesne*. Bratislava: Občianske združenie Žudro v spolupráci s Občianskym združením Media 3, 2002. 150 s. ISBN 80-968855-5-3.
BELIŠOVÁ, J.: *Hoj na nej na. Phurikane giľa 2. Tanečné rómske piesne. Dance Roma Songs*. Bratislava: Žudro, 2006. 201 s. ISBN 80-969462-6-9.
BERKO, M.: Ráno; Jubox túžob/Jubox pro kamibena; Nerozhodnosť/Na džanav so; Zabudnúť/Te bisterel;Flegmatik/Flegmatikos; Pravda/O Čačipen; Poznanie/O prindžaripen; Možno raz/Šaj jekhvar; Rozlúštenie/Phundraviben; Osud je šálka;
Nechápavosť/O na achaľuviben; Plynutie/Te džal; Obyčajný deň. In: *Romano nevo ľil,* 755 – 758, 16. ročník, 26. 6. – 23. 7. 2006, s. 11.
BERKY, J.: Básne a rozprávky. In: SEMAN, K. – VARGOVÁ, B. – BERKY, J. – PATOČKOVÁ, K.: *Rómska matka*. Nitra: Pedagogická fakulta U K F , 1991, s. 141 – 147. ISBN 80-85183-60-9.
BERKY, J.: Čary a láska, Rašani, Punči a Samko. In: BANGA, D.: *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 89 – 113.
BERKY, J.: *Básne a rozprávky*. In: SEMAN, K. – VARGOVÁ, B. – BERKY, J. – PATOČKOVÁ, K.: *Rómska matka*. Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 1991, s. 141 – 147.

BERKY, J.: *Čary a láska, Rašani, Punči a Samko.* In: BANGA, D.: *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 89 – 113.
BERKY-ĽUBORECKÝ, J.: *Sny o šťastí.* Bratislava: Štúdio -dd-, 1994. 76 s. ISBN 80-967263-0-7.
BERKY-ĽUBORECKÝ, J.: *Dežoviny. Smiechoty zo života Rómov.* Bratislava: Štúdio -dd-, 1995.
BERKY, J. – PROKOP, J. – STOJKA, M.: *Slovensko-rómsky – rómsko-slovenský slovník.* Bratislava: Štúdio -dd-, 1996. 634 s. ISBN 80-967263-9-0.
BERKY-MRENICA, J.: *Veselo s husličkami po svete.* Bratislava: Vydavateľstvo Iris, 2001. 101 s.
BERKY-MRENICA, J. – BATOŠOVÁ, A.: *Rómske piesne a múdre slová (Notové záznamy a príslovia).* Bratislava: Komprint, 2006. 91 s. ISBN8096863150.
BERKYOVÁ, R.: Phares mange/Ťažko mi je; O apsa/Slza; O Roma/Rómovia; Mira dajorake/Mojej Mamke; Imar na rušav pre tute/Už sa na Teba nehnevám; Chocko maškar amende/Ktokoľvek z nás. In: *Romano nevo ľil,* 777 – 783, 16. – 17. ročník, 1. 12. 2006 – 17. 1. 2007, s. 13.
BLASCO, I. V.: *Víno z Jerezu.* Bratislava: SVKL, 1963. 232 s.
BOBÁKOVÁ, B.: *Biela dcéra.* Martin: Osveta, 1973. 118 s.
BREZA, J.: O čom sa kapry rozprávali/So o mače vakernahi. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ.* Bratislava: Goldpress Publishers, 1993a, s. 89.
BREZA, J.: Kas hi buter kereki/Čo má viac kolies. In: BANGA, D.: *Rómsky šlabikár. Romano hangoro.* Bratislava: Goldpress Publishers, 1993b, s. 61.
BRINDZÁK, E. ml.: *Starý rómsky muzikant/Phuro lavutaris.* Trenčín: T-štúdio, s. r. o., 2000. 72 s.
CERVANTES, S. M.: *Príkladné novely.* Bratislava: Tatran, 1972. 504 s.
CICKOVÁ, P.: Báseň Rómom (K Medzinárodnému dňu Rómov). In: *Romano nevo ľil,* 526 – 532, 12. ročník, 11. 2. – 31. 3. 2002, s. 13.
CINA, S. – BERKY, J. – PROKOP, J. – STOJKA, M. – ADAM, M.: *Slovensko-rómsky a rómsko-slovenský slovník.* Bratislava: Štúdio -dd-, 1996. ISBN 80-967263-9-0.
CINA, S.: *Gramatika a cvičenia z rómskeho jazyka.* Nitra: UKF, 2001. ISBN 80-8432-210-2.
CINA, S.: *História a osobnosti romistiky.* Nitra: UKF, 2002. ISBN 80-8624-310-2.
CINA, S.: *Rómsky jazyk. Rómsko-slovenský a slovensko-rómsky slovník pre učiteľov rómskych žiakov.* Prešov: Rokus, s. r. o., 2006. 164 s. ISBN 80-80-8045-430-2.
CINA, S. – SAMKO, E.: *Gramatika a dejiny rómskeho jazyka.* Stropkov: OZ Dromos, 2007. ISBN 978-80-969665-7-8.
CINA, S. – CINOVÁ, E.: *Využitie rómskeho jazyka na I. stupni ZŠ.* Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2010. ISBN 978-80-8052-350-3.
ČERETKOVÁ-GÁLLOVÁ, M.: *Koňak pre Amáliu.* Bratislava: Smena, vydavateľstvo SÚV ČSM, 1967. 112 s.
ČERETKOVÁ-GÁLLOVÁ, M.: *Cudzie deti.* Bratislava: Smena, vydavateľstvo SÚV SZM, 1983.
ČERVEŇÁK, J.: Stuha; Na tejto peknej zemi spolu; Nezabudni na mňa. In: *Romano nevo ľil,* 742 – 746, 16. ročník, 27. 3. – 30. 4. 2006, s. 8.
ČERVEŇÁKOVÁ, H.: *Tŕnisté kroky.* Rožňava: KVO Roma Gemer, 1997. 40 s. ISBN80-967684-2-5.
ČUREJA, F. – RUŽBARSKÝ, P.: *Duchovný svet Rómov.* Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. 87 s. ISBN 80-7165-451-5.
ČUREJOVÁ, A.: Neláskavá mama Lama/Najileskri daj Lama. In: Kol.:„*Paramisi*“ *AMARO JILO. Rómske rozprávky.* Toporec: Občianske združenie Romintegra 7777, 2003, s. 43 – 48.

ČUREJOVÁ, A.: Ako Rada pre svoju pýchu ostala sama/Sar e Rada vaščal peskro baripen ačľa korkori. In: *„Paramisi“ AMARO JILO. Rómske rozprávky*. Toporec: Občianske združenie Romintegra 7777, 2003, s. 49 – 54.
ČUREJOVÁ, L.: Muršoro a kráľ/O Muršoro he o kralis. In: *„Paramisi“ AMARO JILO. Rómske rozprávky*. Toporec: Občianske združenie Romintegra 7777, 2003, s. 5 – 16.
ČUREJOVÁ, L.: Boh na nás zabudol/O Del pre amende bisterdža. In: *„Paramisi“ AMARO JILO. Rómske rozprávky*. Toporec: Občianske združenie Romintegra 7777, 2003, s. 37 – 42.
DEMETEROVÁ, H.: Prečo je deň a noc/Soske hin ďives the rat. In: BANGA, D.: *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 117 – 119.
-dhš-: Kto je Ján Šándor, prezývaný „básnik“? In: *Romano nevo ľil,* 730 – 733, 16. ročník, 1. 1. – 29. 1. 2006. Dostupné na internete: www.rnl.sk.
DIDI, Ľ.: *Príbehy svätené vetrom*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart, spol. s. r. o., 2004. 277 s. ISBN 80-7145-979-8.
DIDI, Ľ.: *Cigánkina veštba*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart, spol. s r. o., 2008. 158 s. ISBN 978-80-8085-742-4.
DZVONÍK, E.: *Slepá jaskyňa*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1977. 349 s.
FERDINANDOVÁ, J.: Preskočené detstvo. In: *Romano nevo ľil,* 672 – 676, 14. ročník, 22. 11. – 26. 12. 2004, s. 17 – 18.
FERDINANDOVÁ, J.: Vaska. In: *Romano nevo ľil,* 725 – 729, 15. ročník, 28. 11. – 31. 12. 2005, s. 11, 16.
FERDINANDOVÁ, J.: Matkina spoveď. In: *Romano nevo ľil,* 759 – 763, 16. ročník, 24. 7. – 27. 8. 2006, s. 12 – 13.
FERKO, M.: *Nové povesti slovenské*. Bratislava: Mladé letá, 1994, s. 79 – 82, 170 – 172, 221 – 226, 226 – 230. ISBN 80-06-00485-4.
FERKO, V.: *Tisícnásobný dukát*. Bratislava: Mladé letá, 1989, s. 99 – 105.
FERKOVÁ, I.: *Čhorde čhave/Ukradnuté deti*. Brno: Spoločenství Romů na Moravě, 1995.
FONSECOVÁ, I.: *Pochovajte ma postojačky. Rómovia a ich cesty*. Bratislava: Slovart, 2005. 296 s. ISBN 807145303X.
GALLO, I.: *Láska padá do Hrona*. Bratislava: Mladé letá, 1983. 98 s.
GARCIA, L. F.: *Cigánske romance*. Praha: Státní nakladatelství krásne literatury, hudby a umění, 1956. 97 s.
GARCIA, L. F.: *Cigánske romance*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2005. 117 s. ISBN 80-220-1343-9.
GERGEĽ, M.: Aj taký býva Róm; Nespútaný sen. In: *Romano nevo ľil,* 533 – 541, 12. ročník, 1. 4. – 2. 6. 2002, s. 10.
GERGEĽ, M.: Nová poézia rómskych autorov v Romano nevo ľil: Miroslav Gergeľ. Horké sliny. In: *Romano nevo ľil,* 699 – 701, 15. ročník, 30. 5. – 19. 6. 2005, s. 8.
GERGEĽ, M. (Jerro): Z nových básní. Sov, mri babo.../Spi, moja starká; Slatinský Slon. In: *Romano nevo ľil,* 830 – 834, 17. – 18. ročník, 3. 12. 2007 – 6. 1. 2008, s. 11.
GOMBA, C.: Chlapec, (Velebný súmrak...), (Už ho má...), (Ach, čierne čierne oči), (Krajina jarná...), (Kde sa vzala?...). In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 67 – 74.
GORKIJ, M.: *Makar Čudra*. Bratislava: Tatran, 1973. 359 s.
GREGOR-TAJOVSKÝ, J.: Cigánik. In: *Jozef Gregor Tajovský 1*. Bratislava: Tatran, 1974, s. 213 – 215.
GREGOR-TAJOVSKÝ, J.: Ondrej. In: *Jozef Gregor Tajovský 1*. Bratislava: Tatran, 1974, s. 513 – 519.
HALASI, M.: *Katka z poslednej lavice*. Bratislava: Mladé letá, 1979. 158 s.

HANCOCK, I.: *My, rómsky národ/Amen sam e Rromane džene.* Bratislava: Petrus, 2005. 258 s. ISBN 80-88939-97-6.
HARVAN, J.: O múdrej Aranke. In: *Luluďi,* február 2007a. Dostupné na internete: www.rnl.sk.
HARVAN, J.: Sedliak a Bieda. In: *Luluďi,,* máj 2007b. Dostupné na internete: www.rnl.sk.
HARVAN, J.: O Huslistovi a Pastierke. In: *Luluďi,* júl 2007c. Dostupné na internete: www.rnl..sk
HARVAN, J.: O rómskom drotárovi. In: *Luluďi,* december 2008. Dostupné na internete: www.rnl.sk.
HAVRĽOVÁ, D.: Šumenie detstva; Láska; Odpustenie; Autoportrét – Niekde; Prichádzam; Ja?; Tvár; Zrkadlo/oči; Autoportrét (Nedorozumenie); Sveter zo slov; Samota. In: *Romano nevo ľil,* 688 – 694, 15. ročník, 14. 4. – 1. 5. 2005, s. 12.
HEROLDOVÁ, J.: *Žoldnierska ulica.* Bratislava: Pravda, 1978. 160 s.
HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D.: *Vtáčatko Koráločka/Čirikloro Mirikloro. Autorské rozprávky na motívy rómskych piesní.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress Publishers, s. r. o., 1966. 166 s.
HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D.: *Cigánske leto.* Bratislava: Smena, 1989.
HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D.: Cigánske pohľady, Cigánsky plač, Správa z festivalu, Som iná?, Pachy, O klamaní... (A o cti), Ponuka a, Dobre, Brucho, Osamotenosť, Cigánske leto, Išiel som dlhou cestou, Hymna, Ich sny, (Otvorená noc...). In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 93–113.
HORVÁTH, J.: Soske?, Kali ruža/Čierna ruža, Romipen/Rómovia. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 115 – 121.
HORVÁTH, J.: Rómovia/Romipen, Kali ruža/Čierna ruža. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ.* Bratislava: Goldpress Publishers, 1993, s. 63–64.
HORVÁTHOVÁ, H.: Ačhen! Ačhen!, Miro bijav, Ma maren man! In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 123 – 127.
HORVÁTHOVÁ, J. – CMOREJ, J.: *Devleskere čhave – svedectvo starých pohľadníc.* Poprad: Vydavateľstvo Region Poprad s. r. o., 2006. ISBN 80-969344-0-6. Dostupné na internete: www.rnl.sk.
HUGO, V.: *Chrám Matky Božej v Paríži.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1965. 515 s.
HUSÁROVÁ, N.: Agnesa a Šukar/E Agnesa he e Šukar. In: „*Paramisi*“ *AMARO JILO. Rómske rozprávky.* Toporec: Občianske združenie Romintegra 7777, 2003, s. 17 – 22.
HUŠOVÁ, M.: Milénium duše, Padlá ruža, Rázcestie/Mladá, Ja – pohár, Zblíženie. In: *Romano nevo ľil*, 684 – 687, 15. ročník, 14. 2. 2005 – 13. 3. 2005, s. 11.
HÚŽEVKA, M.: *Čarokrásna Ruca. Cigánske rozprávky.* Bratislava: Mladé letá, 1979. 147 s.
HÜBSCHMANNOVÁ, M.: Z poesie slovenských cikánů. In: *Nový Orient,* 10, 1955, č. 7, s. 98.
HÜBSCHMANNOVÁ, M.: *Cikánske písně.* Praha: Mladá fronta, 1960.
HÜBSCHMANNOVÁ, M.: *Romské pohádky.* Praha: Odeon, 1973.
HÜBSCHMANNOVÁ, M.: Ako Rómovia prišli o svoje Zlaté listiny/Sar o Roma našade Somnakune ľila. In: BANGA, D.: *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky.* Bratislava: Vydavateľstvo GOLDPRESS, 1992, s. 123 – 129; tiež In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ.* Bratislava: Goldpress Publishers, 1993, s. 20 – 22.
HÜBSCHMANNOVÁ, M.: Múdre slová starých Rómov/Goďarev lava phure Romendar. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ.* Bratislava: Goldpress Publishers, 1993, s. 18, s. 57 – 58.

HÜBSCHMANNOVÁ, M.: Veselo s husličkami po svete. In: *Romano nevo ľil,* 12. ročník, č. 518 – 525, 17. 12. – 10. 2. 2002, s. 13.
HÜBSCHMANNOVÁ, M.: *Hin man ajsi čhaj, so... Rómske hádanky.* Praha: Nakladatelství: Fortuna, 2003, 142 s.
CHUDOBA, A.: Ohnivý kút. Ako Cigánsky bosorovali. In: CHUDOBA, A.: *Sedemdesiatsedem povestí spod Slovenskej brány.* Bratislava: Mladé letá, 1974, s. 10 – 13, 76.
Inscenácie/premiéry divadla Romathan od vzniku (1992) – po súčasnosť. Dostupné na internete: www.romathan.sk/premiery1.htm.
JANOVIC, T.: Rozprávkové varechy/Paramisakere bare roja. In: *Luluďi – časopis pre najmenšie rómske deti,* 4. ročník, 1995, č. 11 – 12, s. 5 – 6.
JUNAS, J.: Cigáni, Odpoveď, Samota. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 129 – 133.
JUŠČÁK, P.: *V očiach soľ.* Bratislava: Smena, vydavateľstvo SÚV SZM, 1989. 189 s.
KALNÝ, S.: *Cigánsky plač a smiech.* Bratislava: Osveta, 1960. 168 s.
KALNÝ, S.: *Odpísaní....* Bratislava: Fortuna Print, 2006.
KÁLLAY, L.: Všade sa ozýva hudba; Keď čítam tvoje pery...; Až to prebolí...; Aká si...; Čo je krása ženy, In: *Romano nevo ľil,* 807 – 812, 17. ročník, 25. 6. – 5. 8. 2007, s. 13.
KOKY, P.: Ako Bango našiel svoje šťastie/Sar o Bango rakhľa peskri bach. In: Kol.: *„Paramisi“ AMARO JILO. Rómske rozprávky.* Toporec: Občianske združenie Romintegra 7777, 2003, s. 23 – 28.
KOLIVOŠKOVÁ, E.: *Život Rómov v krásnej literatúre.* Košice: Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, 1995. 13 s.
KOPTOVÁ, A.: *Rómčina do vrecka.* Košice: Pezolt, 1995.
KOPTOVÁ, A. – SCHMIDT, S.: *Pravda o Rómoch?/The Truth about Roma?* Košice: Nadácia Dobrá rómska víla Kesaj, 2001. 88 s. (41 farebných fotografií, 32 farebných reprodukcií detských kresieb).
KOŠKOVÁ, H.: *Mara Medvedia. Povesti a legendy z Novohradu.* Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, s.r.o., 2007. 100 s. ISBN 978-80-89208-71-5.
KOVÁČIK, P.: *Jablká nášho detstva.* Bratislava: Mladé letá, 1977. 168 s.
KRAUS, D.: *Petrov mlyn.* Bratislava: Mladé letá, 1988. 118 s.
KRNO, M.: *Hra so smrťou.* Bratislava: Obzor, 1971. 156 s.
KŘÍŽ, I.: *Dievčenské pole.* Bratislava: SVKL, 1961. 496 s.
KUGLEROVÁ, Zuzana: *Kliatba kožušníkovej vdovy. Staré povesti zo Žiliny a okolia.* Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, s. r. o., 2007. 216 s. ISBN 978-80-89208-73-9.
KUNIK, J. F.: *Šukar Čajori.* Bratislava: Mladé letá, 1973. 223 s.
KUNIK, J. F.: Kocúr na slanine. In: KUNIK, J. F.: *Vrchári – beťári.* Martin: Osveta, 1974, s. 97 – 102.
LACKOVÁ, E.: *Cigánsky tábor. Divadelná hra.* (scenár) 1952.
LACKOVÁ, E.: *Žužika.* Rozhlasová hra. Praha: Československý rozhlas, HRLDV, 1987. 47 s.
LACKOVÁ, E.: *Rómske rozprávky/Romane paramisa.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1992. 91 s. ISBN 80-0049-5.
LACKOVÁ, E.: O primášovi Barovi/O Baris baro primášis, Melalo a smrť/O Melalo the šmertka, Thulov sen, Sillona a Žarko, Husle s tromi srdcami. In: BANGA, D.: *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992c, s. 133 – 179.
LACKOVÁ, E.: O primášovi Barovi/O Baris baro primašis. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ.* Bratislava: Goldpress Publishers, 1993a, s. 44 – 50.

LACKOVÁ, E.: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou.* Praha: Triáda, 1997. 280 s. (8 strán prílohy).
LACKOVÁ, E.: *Mŕtvi sa nevracajú / O mule na aven pale.* Prešov: Združenie Jekhetane/ Spolu, 2005.
LAKATOS, M.: *Začadené obrazy.* Bratislava: Smena, 1986. 400 s.
LAZÁR, K.: Ži s láskou a v láske nechaj žiť. In: *Romano nevo ľil,* 712 – 715, 15. očník, 29. 8. – 25. 9. 2005, s. 16.
LEHENOVÁ, T.: *Cigánsky tábor.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1991. 112 s.
LEHENOVÁ, T.: Predstavy I.: Polnočný spev, Predstavy III.: A noc nemá konca, Vytie, Druhá strana noci, Cvičenie: č. 4, Niekto rozpráva, keď počúvam. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 149 – 156.
MANN, A. B.: Rómske Vianoce roku 1944. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ.* Bratislava: Goldpress Publishers, 1993, s. 86 – 88.
MANN, A. B. – KOVÁČ, M.: *Boh všetko vidí / O Del sa dikhel.* Bratislava: Chronos, 2003. 346 s.
MIHÁLIK, V.: *Cigánske piesne.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1980. 96 s.
MIRGA, I.: Beštie/E beštiji; Nahý/Nango; Nevedomie; Ponuré jazvy; Slobodná klietka; Plačúce nechty; Zúrivé dotyky; Sloboda/E sloboda. In: *Romano nevo ľil,* 830 – 834, 17. – 18. ročník, 3. 12. 2007 – 6. 1. 2008, s. 12 – 13.
MIRGA, R.: Šunen, Romale, so pes ačhiľas!/Čujte, Rómovia, čo sa stalo! In: *Romano nevo ľil,* č. 455 – 467, 10. ročník, 1. október – 31. december 2000, s. 1.
MORIC, R.: *Trikrát som ušiel.* Bratislava: Mladé letá, 1976. 2. vyd. 151 s.
NAGAJ, O.: Fujavica/Šudri balval. In: *Luluďi – časopis pre najmenšie rómske deti,* 4. ročník, 1995, č. 11 – 12, s. 9 – 10.
NAGAJ, O.: Kamaráti z lesa/O parnave andar o veš. In: *Luluďi – časopis pre najmenšie rómske deti,* 6. ročník, 1997, č. 1 – 2, s. 19 – 20.
NAVRÁTIL, J.: Javorina/O javori. In: *Luluďi – časopis pre najmenšie rómske deti*, 4. ročník, 1995, č. 11 – 12, s. 11 – 12.
OLÁH, B.: Taký krásny deň. In: *Romano nevo ľil,* 695 – 698, 15. ročník, 2. 5. – 29. 5. 2005. Dostupné na internete: http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=2708.
OLÁH, B.: Vianočná premena. In: *Romano nevo ľil,* 777 – 783, 16. – 17. ročník, 1. 12. 2006 –17. 1. 2007. Dostupné na internete: http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=5522.
OLÁH, B.: O dievčatku a jeho čarovnej paličke. In: *Romano nevo ľil,* 877 – 880, 18. ročník, 28. 10. – 25. 11. 2008. Dostupné na internete: www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=14274.
OLÁHOVÁ, L.: *Nejen romská kuchařka.* Brno: Fortuna, 2000. 80 s. ISBN 80-7168-741-3.
ONDREJOV, Ľ.: Medveď spod Pavelcova. In: *Rozprávky z hôr.* Bratislava: Mladé letá, 1972, s. 31 – 49.
ONDREJOV, Ľ.: *Rozprávky z hôr.* Bratislava: Mladé letá, 1972. 79 s.
ONODY, D.: *Venované Tebe, len Tebe.* Prešov: Vydavateľstvo L. Cuper, 2007. 35 s. ISBN 978-80-88890-44-7.
PAIN, A. B.: *Koniec sveta!* Bratislava: Koloman Kertéz Bagala – L. C. A. Publishers Group, 2006. 177 s. ISBN 80-89129-80-3.
PALKOVIČ, K.: Lacik a kráľ Obervus. Cigán veštec. Cigán biskupom. Hruda zlata. Tri pohárikyy pálenky. Ako uhliar kúpil svojho vlastného koňa. In: PALKOVIČ, K.: *Nešťastné peniaze. Spišské rozprávky.* Bratislava: Tatran, 1988, s. 117 – 122, 174 – 176, 176, 177, 198 – 200, 201.
„*Paramisi*“ (*Klub mladých rómskych autorov*) *AMARO JILO. Rómske rozprávky.* Toporec: Občianske združenie Romintegra 7777, 2003. 59 s.

PATKÁŇOVÁ, G.: Bachtaľi a jej poslanie/E Bachtaľi he lakro poslanie. In: „*Paramisi*“ *AMARO JILO. Rómske rozprávky*. Toporec: Občianske združenie Romintegra 7777, 2003, s. 29 – 36.
PATKÁŇOVÁ, G.: Džavo a jeho príbeh lásky/O Džavo he pal leskro kamiben. In: „*Paramisi*“ *AMARO JILO. Rómske rozprávky*. Toporec: Občianske združenie Romintegra 7777, 2003, s. 55 – 59.
PATOČKOVÁ, K.: Cigán, čo neplakal; Tak ži, Cigán. In: SEMAN, K. –VARGOVÁ, B. – BERKY, J. – PATOČKOVÁ, K.: *Rómska matka*. Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 1991, s. 5, 89 – 99.
PATOČKOVÁ, K.: Cigán, čo neplakal, Žije, ako vie, Vstaň a kráčaj, Pre túto chvíľu, Cigán nie je nikde doma, Tvoje slzy, Slnko, Šťastie, Odsúdený na utrpenie, Je mi horšie. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 157 – 168.
PATOČKOVÁ, K.: *Som Cigánka*. Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992. 79 s.
PATOČKOVÁ, K.: *Som Cigánka II*. Bratislava: Odkaz, 1993. 80 s.
PATOČKOVÁ, K.: Pre vás, deti. In: KJUČUKOV, CH. – HÁBOVČÍKOVÁ, B. – SEMAN, K. – GRENG KUCK, G.: *Rómovia a gramotnosť*. Nitra: Pedagogická fakulta Vysokej školy pedagogickej v Nitre, 1993, s. 75 – 78.
PATOČKOVÁ, K.: Dedko Krkoška a kocúr Cézar. In: VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane/Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre*. Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993, s. 73 – 125.
PATOČKOVÁ, K.: *Najradšej ťa mám v posteli/Jekhfeder tut dykchav andro vodo*. Bratislava: Štúdio -dd-, 1994. 93 s.
PATOČKOVÁ, K.: *Posledné dni*. Nitra: Kultúrne združenie národností a etník Slovenskej republiky, 2001. 69 s.
PATOČKOVÁ, K.: *Údel poriadneho človeka*. Nitra: Kultúrne združenie národností a etník Slovenskej republiky, 2004. 77 s.
PITKO, M.: *12 rómskych rozprávok*. Prešov: Tlačiareň Victória, 2004. 32 s.
PODGOREC, V.: *Biely Cigánik*. Bratislava: Nový Sad, Mladé letá, Obzor, 1970. 165 s.
PUSTAJOVÁ, A.: Mamine ruky/La mamskére vasta; Prosba/O mangaviben; Volanie/O vičiňiben; Pieseň/I giľi; Rómske srdce/O romano jilo. In: *Romano nevo ľil,* 721 – 724, 15. ročník, 31. 10. – 27. 11. 2005, s 10.
PUŠKIN, A. S.: *Lyrika, poémy a rozprávky*. Bratislava: Tatran, 1982, s. 299 – 318.
RAVASZ, J.: *Domček v srdci/Jileskero kheroro/Szívházikó*. Bratislava:Vydavateľstvo Mikromex, 1992. 39 s.
RAVASZ, J.: Dvojhlas duše, Uctievači ohňa, Tvoje pery na mojich..., Nedeľná modlitba, Tabletkový azyl, Denník, Vzdialenosť, Báseň je priznanie..., Stereošum, áseň pre teba, Rómske mamy. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992b, s. 175 – 187.
RAVASZ, J.: Cigánsky richtár, O mujalo, E hilpa haj o Rom, Na úteku, Ando nasaľipe, Neobyčajný sen, Suno, Rajo a motýľ/Rajo haj Phabol paparuga malaďipe, Kálo a Margaréta/Kálo haj Margaréta, Straka a Cigánove oči/E kekeraška haj romane manušeske jakha. In: BANGA, D.: *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992c, s. 183 – 205.
RAVASZ, J.: Straka a Cigánove oči/E kekeraška haj le romane manušeske jakha, Cvrček Tobiáš a rómsky primáš/O romano lavutari haj o Tobiaš o grila. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993, s. 70, 72 – 73; tiež In: RAVASZ, J.: *Domček v srdci/ Jileskero kheroro/Szívházikó*. Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992.
RAVASZ, J.: *Rómsko/Cigányország/Romano Them*. Dunajská Streda: Spolok rómskych spisovateľov a umelcov na Slovensku, 2004a.

RAVASZ, J.: *Túžba/Vágy/Kamiben.* Dunajská Streda: Spolok rómskych spisovateľov a umelcov na Slovensku, 2004b.
RAVASZ, J.: *Identita Rómov na Žitnom ostrove/A csalló romák identitástudata / Identita le Romengri pro Žitno ostrov.* Dunajská Streda: Spolok rómskych spisovateľov a umelcov na Slovensku, 2005.
RAVASZ, J.: Rómsko. Úryvok. In: *Romano nevo ľil,* 734 – 737, 16. ročník, 30. 1. – 26. 2. 2006, s. 13.
RAVASZ, J.: *Galéria rozprávok/Galeria paramisen/Mesegaléria.* Dunajská Streda: Spolok rómskych umelcov na Slovensku, 2007. ISBN 978-80-969649-I-8.
RAVASZ, J.: *Rómovia v literatúre. Metodická pomôcka pre žiakov základných a stredných škôl.* Dunajská Streda: Spolok rómskych spisovateľov a umelcov na Slovensku, 2009. 51 s. ISBN 978-80-969649-3-2.
RÁCOVÁ, I.: Modlitba osudu (Cigánsky sen). In: *Romano nevo ľil,* 819 – 823, 17. ročník, 17. 9. – 21. 10. 2007, s. 9.
REIZNEROVÁ, M.: Troje dvier/Trin Udara, (Šunav ča nalačho...), Kale ruži. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992b, s. 189 – 194.
REIZNEROVÁ, M.: Sune geľom, e Kaľi le Devleskeri..., É Kaľi preačhila mange te vakerel, bo o apsa, Iake andal o jakha čuľanas. In: BANGA, D.: *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992c, s. 209 – 221.
REIZNEROVÁ, M.: Troje dvier/Trin Udara. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ.* Bratislava: Goldpress Publishers, 1993a, s. 77 – 78.
RIHARIOVÁ, E.: Čo prezradila o sebe čitateľom Romano nevo ľil. In: *Romano nevo ľil,* 608 – 610, 13. ročník, 1. 9. – 21. 9. 2003a. Dostupné na internete: www.rnl.sk.
RIHARIOVÁ, E.: *O Ježiškovi a jeho priateľoch.* Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2003b. 40 s.
RIHARIOVÁ, E.: *Malý tučniak. Ako Pán Boh stvoril zvieratká.* Bratislava: Don Bosco, 2008. 60 s.
Romano nevo ľil. Rómsky nový list – nezávislé kultúrno-spoločenské noviny Rómov na Slovensku, 2002 – 2009. Dostupné na internete: www.rnl.sk.
Romathan poteší deti pesničkovou rozprávkou. In: *Košický Korzár,* 9. 12. 2006.
ROYOVÁ, K.: *Bez Boha na svete. Bi o Dél po világo.* Bratislava: Slovenské evanjelizačné stredisko pre masmédiá, 1997. 121 s. ISBN 80-88863-03-1.
ROYOVÁ, K.: *Ako kvapôčka putovala/Sar e kvapkica phirelas lumaha.* Bratislava: Slovenské evanjelizačné stredisko pre masmédiá, 2001. 24 s. ISBN 80-88863-24-4.
SABOL, J.: Zvyky a obyčaje Rómov. In: OLÁHOVÁ, L.: *Nejen romská kuchařka.* Brno: Fortuna, 2000, s. 4 – 14. ISBN 80-7168-741-3.
SABOL, J.: *Múdre slová starých Rómov.* Zvolen: Gymnázium, Môťovská cesta 5, 2005. 23 s.
SEKERA, J.: *Deti z hlinenej osady.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1961. 540 s.
SEMAN, K. – VARGOVÁ, B. – BERKY, J. – PATOČKOVÁ, K.: *Rómska matka.* Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 1991. 154 s. ISBN 80-85183-60-9.
SEMAN, K.: *Rómsky učiteľ.* In: SEMAN, K. – VARGOVÁ, B. – BERKY, J. – PATOČKOVÁ, K.: *Rómska matka.* Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 1991, s. 7 – 80.
SCHINDLEROVÁ, R.: *S Bohom na ceste/Le Devleha po drom.* Liptovský Mikuláš: Tranoscius, so súhlasom BOHEM Press, Zürich, 2001. ISBN 80-7140-108-0.
SCHÖN, J. T.: *Poviedky.* Prešov: Združenie Jekhetane/Spolu, 2008.
SCHÖN, J. T.: Dvor mŕtvych vtákov/Mule čiriklengi dvora. Úryvok z knihy *Poviedky.* In: *Romano nevo ľil,* 897 – 901, 19. ročník, 16. 3. – 15. 4. 2009, s. 13.

SCHÖN, J. T.: Na jar/pre patraďi. Úryvok z knihy *Poviedky*. In: *Romano nevo ľil,* 892 – 896, 19. ročník, 16. 2. – 15. 3. 2009. s. 13.
SLIACKY, O. – BERKY-LUBORECKÝ, J.: *Tri ohnivé kone.* Bratislava: Mladé letá, 1990. 12 s.
STANCU, Z.: *Kočovníci.*. Bratislava: Tatran, 1972. 383 s.
STANCU, Z.: *Hra so smrťou.* Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1989. 208 s.
STAVIARSKY, V.: *Kivader.* Prešov: VISTA – Víťo Staviarsky a nakladatelství Pavel Mervart, 2007. 76 s. ISBN 978-80-969757-2-3 (VISTA, SK); ISBN 978-80-86818-52-8 (Pavel Mervart, CZ).
STOJKA, P. – PIVOŇ, R.: *Náš život/Amáro Trajo.* Bratislava: Slavomír Drozd, studio pre Nadáciu Inforoma, 2003. ISBN 80-969055-0-3.
ŠARKÖZIOVÁ, P.: Geológia/E geologija; Dvere/Vudar; Samota/Korkoripen; Bezmocnosť/Bizorakro; Ľudia? Svet?/Manuša? Luma?; Láska?/Okampľipen. In: *Romano nevo ľil,* 844 – 847, 18. ročník, 10. 3. – 6. 4. 2008, s. 8.
ŠÁNDOR, J.: *Rómsky sen.* Trnava: Hnutie kresťanských pedagógov Slovenska, 2004. 100 s. ISBN 80-969170-8-0.
ŠÁNDOR, J.: *Ciglianka.* Trnava: Hnutie kresťanských pedagógov Slovenska, 2006.
ŠÁNDOR, J.: *Ježiš Kristus a kováč.* In: *Romano džanibenn, časopis romistických studií/* ňilaj 2007a, s. 152 – 158. ISSN 1210-8545.
ŠÁNDOR, J.: *Anjel baníkov.* Trnava: HKPS, 2007b. 78 s. ISBN 978-80-89214-30-3.
ŠÁNDOR, J.: *Čierna ruža/Kaľi ruža.* Bratislava: Združenie Jekhetane/Spolu, 2008.
ŠÁNDOR, J.: *Paramisi/Príbeh.* Bratislava: Kultúrne združenie národností a etník Slovenskej republiky, 2009. 66 s. ISBN 978-80-89397-09-9.
ŠTIAVNICKÝ, J.: *Cena priateľstva.* Bratislava: Mladé letá, 1977. 155 s.
TAIKON, N. – MANNERFELT, K.: *Tjejen fran Tanto /E šei anda o Tanto /Dievča s Tanta.* LL-forlaget-Box 4035-10261. Stockholm Tryck BTJ Tryck AB, 2003.
TAIKONOVÁ, K.: *Katici.* Bratislava: MEDIA TRADE, spol. s r. o., SPN, 2001. 125 s.
TAVALI, L.: *Nemenná krv/O rat pe naparuďol.* Bratislava: Občianske združenie Luluďi, 2007. 121 s.
TAVALI, L.: *Život rómskych detí/Romane čhavórengero.* Sládkovičovo: Mesto Sládkovičovo, 2009. 237 s. ISBN 978-80-970040-9-5.
TAVALI, L.: *Šúko a Apolka/O Šúko taj i Apolka.* Sládkovičovo: Sýrius Cybernetics, 2009. 239 s. ISBN 978-80-970195-1-8.
TAVALI, L.: *Kone za lásku/O grasta, vaš o kamiben.* Sládkovičovo: Sírius Cybernetics, 2010. ISBN 978-80-970467-0-5.
TAYLOR, K. N.: *Miri jekhto Biblija andro obrazki/Moja prvá Biblia v obrázkoch vo východoslovenskej rómčine.* Bratislava: Medzinárodná biblická spoločnosť – Slovensko, 1998. ISBN 80-7131-035-2.
TROPP, D.: *Zabudnuté deti Indie.* In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ.* Bratislava: Goldpress Publishers, 1993, s. 59 – 61.
ŤAŽKÝ, L.: *Vojenský zbeh.* Bratislava: Smena, 1962. 200 s.
ŤAŽKÝ, L.: *Amenmária.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1967. 624 s.
ŤAŽKÝ, L.: *Pivnica plná vlkov.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1969. 608 s.
ŤAŽKÝ, L.: *Evanjelium čatára Matúša I.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979. 448 s.
ŤAŽKÝ, L.: *Evanjelium čatára Matúša II.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979. 504 s.
ŤAŽKÝ, L.: *Márie a Magdalény.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1983. 444 s.
ŤAŽKÝ, L.: *Pred potopou.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1988. 424 s.
ŤAŽKÝ, L.: *Kto zabil Ábela.* Martin: Osveta, 1991. 224 s.
ŤAŽKÝ, L.: *Dvanásť zlatých monarchov.* Bratislava: Práca, vydavateľstvo a nakladateľstvo odborov na Slovensku, 1992a. 184 s.
ŤAŽKÝ, L.: *Amenmária. Samí dobrí vojaci.* Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., 2004. 3. vyd. 517 s.

ULIČIANSKY, J.: Snehuliacka riekanka/Le jiveskere manušoreskero vakeriben. In: *Luluďi – časopis pre najmenšie rómske deti,* 5. ročník, 1996, č. 11 – 12, s. 11 – 12.
VARGOVÁ, B.: *Je to tak, a či tak?* (*Je to tak anebo tak?*). Bratislava: Mladé letá, 1978, 1978, 1980.
VARGOVÁ, B.: *Žartovanky* (*Žertovánky*). Bratislava: Mladé letá, 1983.
VARGOVÁ, B.: *Anjel stratil perie.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1989.
VARGOVÁ, B.: *Gadžovka volá Róma.* In: SEMAN, K. – VARGOVÁ, B. – BERKY, J. – PATOČKOVÁ, K.: *Rómska matka.* Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 1991, s. 133 – 138.
VARGOVÁ, B.: Rómčatá a Rómčence a Ako sa stať dievčaťom. In: SEMAN, K. – VARGOVÁ, B. – BERKY, J. – PATOČKOVÁ, K.: *Rómska matka.* Nitra: Pedagogická fakulta UKF, 1991, s. 101 – 131.
VARGOVÁ, B.: *Rómčatá a Rómčence a Ako sa stať dievčaťom.* Nitra: Katedra rómskej kultúry Vysokej školy pedagogickej, vydavateľstvo ODKAZ, 1992, s. 7 – 67, 69 – 147. ISBN 80-85193-18-3.
VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: Plač patrí Cigánom, Sonet o čiernom a bielej, gadžovka volá Róma, Rispet, Obrázok z cigánskej osady, Tak smutno. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992b, s. 195 – 203.
VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane/Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993. 182 s. ISBN 80-88738-18-0.
VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: Ako sa stať ženou. In: VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: *Čhavore romane. Obraz rómskych detí a mládeže v literatúre.* Nitra: VŠP, Pedagogická fakulta, 1993, s. 135 – 171.
VARGOVÁ-HABOVČÍKOVÁ, B.: Keď na veži sneží... In: KJUČUKOV, CH. – HÁBOVČÍKOVÁ, B. – SEMAN, K. – GRENG KUCK, G.: *Rómovia a gramotnosť.* Nitra: Pedagogická fakulta Vysokej školy pedagogickej v Nitre, 1993, s. 33 – 38.
VARGOVÁ, B.: *Mačka v skrýši tíši myši.* Bratislava: Kultúrne združenie národností a etník Slovenskej republiky v spolupráci s HKPS, 2007. 43 s. ISBN 978-80-968995-5-5.
VARGOVÁ, B.: *Mačka andro garudo than čitkinel mišosen/Mačka v skrýši tíši myši.* Bratislava: Kultúrne združenie národností a etník Slovenskej republiky v spolupráci s HKPS, 2008a. 94 s. ISBN 978-80-968995-7-9.
VARGOVÁ, B.: *Ponášky na rómske ľudové piesne.* Bratislava: Kultúrne združenie národností a etník Slovenskej republiky v spolupráci s HKPS, 2008b. 43 s. ISBN 978-80-968995-6-2.
VARGOVÁ, K.: Psisko, psíča, pes. In: *Čo rozpráva zvonica.* Martin: Matica slovenská, 1980a.
VARGOVÁ, K.: Diktát. Modrovták. Vlak do Trnavy. In: *Modrovták.* Martin: Matica slovenská, 1980b.
VARGOVÁ, K.: Ako mal dáždik malý chvost. In: *Literárne práce detí.* Bratislava: ÚV SZŽ, 1981, s. 15.
VARGOVÁ, K.: Ranný bozk. In: *Krídelká.* Martin: Matica slovenská, 1982, s. 8.
VARGOVÁ, K.: Mama. In: *Takí sme.* Martin: Matica slovenská, 1983, s. 5.
VARGOVÁ, K.: Chcem počuť... In: *Ahoj, slnko.* Martin: Matica slovenská, 1984, s. 74.
VARGOVÁ, K.: Hladné oči. Ten, kto píše... Hra na rýmy. Z nemocnice. Modrovták. Keby som mohla... In: *Ahoj, svet.* Bratislava: Mladé letá, 1986, s. 12, 20, 42, 81, 99.
VICIANOVÁ, Z.: Cigánovo zlato, Kam zmizla zlatá krajina Rómov, Majster Zoro, Slnko a mesiac, O čhon the o khan. In: BANGA, D.: *Paramisa. Antológia rómskej rozprávky.* Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992c, s. 243 – 254.

VICIANOVÁ, Z.: Deti vetra, Starý Róm, Cigánsky sen, Spomienka na Júliu, Zaľúbeným, Cigánsky plač, Malý huslista. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 992b, s. 205 – 213.

VICIANOVÁ, Z.: K rómskej kultúre sa radí aj piesňová tvorba/Bešťa tele o khamoro brigaha. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993a, s. 64 – 65.

VICIANOVÁ, Z.: So žiaľom sa slnko dolu nahýna, Zažni mi ohníček dievčatko cigánske, Čo je to?/So hin oda? In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993a, s. 65, 75.

VICIANOVÁ, Z.: O čhon the o kham/Slnko a mesiac. In: BANGA, D.: *Rómsky šlabikár. Romano hangoro*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993b, s. 73 – 75.

VLAČUHOVÁ, M.: Ako voľakedy žili naši starí rodičia/Sar varekana dživenas amare phure Roma. In: *Romano nevo ľil,* 906 – 910, 19. ročník, 16. 5. – 15. 6. 2009, s. 9.

VOŘÍŠKOVÁ, M.: *Cikánske pohádky. pro dospívajíci mládež a dospělé*. Praha: Mladá fronta, 1959. 155 s.

WEISOVÁ, B.: Cigánska pieseň stvorená v Papuszinej hlave. Pesnička, Lesná pieseň, Vešeskri gili, Gili romani Papušakre šerestir uthodi/ Pieseňrómska v Papušinej hlave stvorená, Giroli. In: BANGA, D.: *Verše z vrbiny*. Bratislava: Vydavateľstvo Goldpress, 1992, s. 215 – 224.

WEISOVÁ, B.: Pesnička, Pieseň rómska v Papušinej hlave stvorená, Lesná pieseň. In: BANGA, D.: *Geni Barica. Doplnkové čítanie pre žiakov ZŠ*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993, s. 80 – 85.

ZEMAN, V.: *Antológia rómskych spisovateľov*. Bratislava: ŠPÚ, 2007. ISBN 80-89225-15-2.

ZELINOVÁ, H.: *Jakubko*. Bratislava: Mladé letá, 1978. 6. vydanie. 69 s.

2 RÓMOVIA V ŽÁNROCH SLOVENSKEJ LITERATÚRY PRE DETI A MLÁDEŽ

(Radoslav Rusňák, Zuzana Stanislavová, Eva Dolinská)

2.1 Skôr než sa povie rómska literatúra... (Radoslav Rusňák)

Z bruselskej pobočky Inštitútu pre štúdium dynamiky medzikultúrneho dialógu vyšla v roku 2006 správa, ktorá prvýkrát detailne popisuje koncept tzv. novej globálnej etiky (Peetersová, 2006). Nová etika, nazývaná aj postžidovsko-kresťanským systémom, vstúpila do životného priestoru a vzťahov Európanov potichu a sofistikovane, no už desaťročia sa nenápadne podieľa na implementácii „inovovanej" hierarchie hodnôt a postojov, a to tak na medzinárodnej, ako i národných úrovniach. Ako celok teda globálna etika nepôsobí manifestačne a transparentne, ale sústreďuje sa na skryté formy, ktoré svojou efektivitou už priniesli ovocie v podobe nového štýlu života sprevádzaného novým preferovaným kultúrnym modelom. Z viacerých výstižných charakteristík etiky nového tisícročia nás v súvislosti s naším príspevkom inšpirovalo výrazné a nekritické preferovanie slobody každého občana Európy, ktorému sa prisudzuje zvrchovanú moc a právo vybrať si; rovnako interesantným je postreh o neúmernosti významu, ktorý sa pripisuje individuálnej interpretácii javov, čo spôsobuje problém najmä pri hľadaní objektivity; a napokon i rozsah či miera slobody pri odpútavaní sa od všetkých niekdajších noriem, a to ako morálnych, tak aj tradičných, náboženských, hierarchických ap.

Výstižný náčrt konceptu globálnej etiky nemusíme hlbšie teoreticky zdôvodňovať – jeho potvrdením je každodenný realita v priereze všetkých oblastí kultúrneho a spoločenského života bežných ľudí. Nejde nám o tlmočenie záverov nesporne zaujímavej správy, dnes preloženej do siedmich jazykov. Skôr nás inšpiruje jej sumarizujúca optika budúceho smerovania kultúry, spoločnosti a civilizácie v súčasnom globálnom a globalizujúcom trende za posledné desaťročia. Je nám východiskom pre naše širšie uvažovanie o rómskej literatúre na Slovensku, resp. o Rómoch v literatúre pre deti a mládež v slovenskom kontexte, čo je vzhľadom na vymedzenie etnika v slovenských „úzkych i úzkostných" pomeroch vecou nanajvýš tenzívnou a vyvolávajúcou vždy isté potenciálne turbulencie. Zároveň si uvedomujeme, že sa v rámci uvažovania o primárne literárnej problematike nevyhneme ani iným vedným disciplínam a súvislostiam, a tak sa budeme chtiac-nechtiac pohybovať na

hrane v rovine literárnoteoretickej i spoločenskej.

Sonda do hlbín fenoménu globálnej etiky je pre nás príťažlivá aj preto, že sa neostýcha veľmi otvorene pomenovať to, čo sa na úrovni Európy a sveta už roky tušilo a sčasti aj reflektovalo, ale na principiálne vyslovenie aspoň čiastkových záverov nenabralo dostatok odvahy – paradoxne, aj pre už vytvorené (ne)slobodné ovzdušie globálnej etiky, ktorá prevrátila hierarchiu hodnôt, čím ich zrelativizovala. Máme na mysli najmä to, čo M. Peetersová nazýva nenápadným posunom vo význame slov v kľúčovej medzinárodnej terminológii, ktorý všetci pociťujú a registrujú, ale hlbšie sa príčinami tohto javu nezaoberajú. Nás zaujal najmä naznačený sémantický posun od pojmu kultúrnej identity k pojmu kultúrnej diverzity, ktorý sa objavuje aj vo Všeobecnej deklarácii UNESCO o kultúrnej rozmanitosti (2001). Pojem kultúrnej diverzity sa objavuje v konštatovaní potreby obrany rozmanitosti kultúr ako etickej nevyhnutnosti neoddeliteľnej od rešpektovania ľudskej dôstojnosti (čl. 4) a potreby venovať pozornosť všetkým kultúram tým spôsobom, aby mali možnosť sebavyjadrenia a aby mohli dať o sebe vedieť. Zárukou kultúrnej rozmanitosti je aj rovnaký prístup k prostriedkom vyjadrovania sa a šírenia myšlienok slovom i obrazom (čl. 6).

Skôr teda, než sa povie rómska literatúra, je korektné a zodpovedné naznačiť si kontext nasledujúceho uvažovania. Ak chceme v súčasne preferovanom holizme zodpovedne nazerať aj na problematiku Rómov a rómskej literatúry, nedá sa to inak, ako začať od neliterárnych súvislostí. Na druhej strane to nie je nič neobvyklé, pretože o literatúre, jej existencii a aj pôsobení na čitateľa neraz rozhodoval a stále rozhoduje (hoci v sekundárnom slede) aj pragmatický aspekt. Možno to naznačiť aj na problematike zaradenia literárnych diel do vyššej literárnej syntézy (termín D. Ďurišina, 1992) známym pod pojmom svetová literatúra, resp. literárna klasika. Zaradenie slovesného diela do živej štruktúry svetovej literatúry je totiž omnoho zložitejšie, než by sa na prvý pohľad mohlo zdať, pretože „zmedzinárodnenie“, resp. internacionalizácia nie je mechanickou samozrejmosťou, ale je skôr výsledkom viacerých procesov. O zaradení knihy do skladby svetovej literatúry pre deti a mládež teda rozhoduje viacero aspektov, z ktorých primárnym určujúcim kritériom je aspekt axiologický, chápaný ako súbor rozličných hodnôt etického, estetického, poznávacieho, vecného či iného charakteru prinášaný v literárnej podobe. Sekundárnym, no nemenej dôležitým kritériom, je reálny pragmatický aspekt, ktorý vychádza zo situácie historického procesu, ako aj prekladania literárnych diel vrátane mnohých iných faktorov, ktoré môžu spôsobiť presun

konkrétneho diela z národnej úrovne na nadnárodnú a následne až na svetovú. Ide najmä o exotickosť prostredia, aktuálnosť problematiky, originalitu autora, kultúrnu politiku krajiny, subjektívny vkus prekladateľa inej krajiny, ktorý si dielo vyberá, priebojnosť autora, zhluk náhodných okolností a pod. Samozrejme, posledné slovo neodmysliteľne (a úplne prirodzene) patrí detskému čitateľovi, ktorý je v reťazci internacionalizačných procesov najdôležitejším ohnivkom (Klátik, 1974, s. 15; Klátik, 1978, s. 18). Ako podotýka J. Brukner (1972, s. 290), detská kniha môže byť ovenčená najväčšími poctami, no aj tak bude dieťaťom bez akéhokoľvek ohľadu okamžite prekuknutá, hoci sotva dokáže rozprávať.

To, čo funguje na nadnárodnej a svetovej úrovni, musí mať najprv svoj prvopočiatok na národnej platforme, pretože svetovosť môže vyrásť len na základoch národných literatúr a ich procesov. V naznačenom literárnom vzorci si stačí koncept svetovej literatúry zameniť národnou literatúrou a dielo uchádzajúce sa o širší recepčný dosah na svetovej úrovni nahradiť dielom národnej literatúry pre deti a mládež s rómskou tematikou. Čo je v takto modifikovanom vzorci sekundárnym kritériom výberu, ak axiologický rozmer diela vnímame ako plnohodnotne naplnený? Je ním nielen kultúrna politika krajiny, ale aj to, čo by sme v našom prípade mohli po malej prešmyčke písmen nazvať zhlukom nie náhodných, ale národných okolností.

Niet totiž na Slovensku viac tolerovaných masiek zo strany majoritnej spoločnosti, ako sa jej objavuje v spätosti s Rómami – a to v ktorejkoľvek oblasti života a spolunažívania. To, že rómstvo sa v kontexte spoločnosti tak slovenskej, ako aj v širšom rozmere európskej, vníma ako niečo potenciálne problémové, primárne svedčí nielen empíria a pamäť ľudí, prichádzajúcich do kontaktu s rómskym etnikom či už v rámci inštitucionálnej, alebo bežnej medziľudskej komunikácie, ale sekundárne to možno vybadať aj z nespočetného množstva rôznych projektov, návrhov riešení, intervencií na národnej i európskej úrovni, grantov, podporných programov, diskusií, ankiet, ako aj zo samotného obsahu printových, rozhlasových a televíznych správ, nevynímajúc zábavné televízne formáty, prvoplánovo nazerajúce na rómsku problematiku s humorným a nadľahčeným pohľadom, hĺbkovo však nesúce závažnú informáciu o pretrvávajúcom vzájomnom nepochopení dvoch kultúr. Psychologická literatúra, ak si ňou vypomôžeme ako s hraničnou disciplínou literatúry, životný postoj rómskej menšiny charakterizuje pojmom naučenej bezmocnosti, ktorú vníma aj ako príčinu sociálneho postavenia Rómov na pokraji chudoby. Odôvodňuje to absenciou vytvorenia pocitu vlastnej identity,

resp. jej oneskoreného vytvorenia, čo má za následok nepripravenosť na to, že človek bude odkázaný postarať sa o seba sám a samostatne riešiť aj problémy, ktoré dovtedy riešil niekto iný – v slovenskom priestore bol dlhé desaťročia týmto mecenášom štát. V rovine hľadania zmyslu života sa životný postoj rómskeho etnika terminologicky zastrešuje pod pojem provizórnej existencie, ktorú vystihuje žitie riadené pudom a aktuálnym dňom, teda charakteristické sa stáva orientovanie iba na dnešok, na bezprostrednú potrebu a na život „tu a teraz". V tomto životnom postoji preto do istej miery dominuje forma detského prístupu k životu a absentuje tu hlavne zmysel konania s ohľadom na budúcnosť (Pelikán, 2007, s. 24, 38).

Po vstupe Slovenska do európskych politických štruktúr niet divu, že svojou neustálou aktualizáciou v rôznych oblastiach každodenného života sa rómstvo ako etnický fenomén na Slovensku začalo už v denotačnej rovine apriórne spájať s pojmom problém, disharmónia, averzia; a to aj napriek tomu, že úsilie nivelizovať rozdiely medzi majoritou a minoritou je zrejmá. Za všetky európske projekty možno spomenúť v súčasnosti rozbehnutý grant pod názvom *Vzdelávaním pedagogických zamestnancov k inklúzii marginalizovaných rómskych komunít* (riešený je pod záštitou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR z fondov EÚ – dotácia cca 27 miliónov EUR), na druhej strane sa však priamo úmerne spomínanému úsiliu prehlbuje a v rôznych radikálnych podobách aj denno-denne znásobuje negatívna skúsenosť majority so životným štýlom, hodnotami, tradíciou (a jej prejavmi) minoritnej rómskej populácie. Zdá sa, akoby napriek pretrvávajúcemu naznačovaniu vôle riešiť „problém" po neúspešných národných pokusoch európskou cestou, vychádzajúc z princípov rovnosti, globálnej príslušnosti a kultúrnej slobody, obojstranne priechodná a schodná cesta akoby neexistovala, resp. naznačenie jej smerovania naráža na rokmi petrifikovanú skepsu, opierajúcu sa o pamäť polovičatých a nedokončených riešení. O tom, že literárna veda ako oblasť literárnej kultúry neostáva a nemôže zostať v tomto reflektovaní bokom, svedčia aj odborné komentáre a reflexie na tému rómskej kultúry a jej zviditeľňovania v slovenskej literárnej tradícii (napr. Zlatý máj 8/1974, Literika 4/1997, Bibiana 3/2011). Je to prirodzené aj z toho dôvodu, že literatúra ako slovesné umenie vždy bolo a je modelom sveta v jazyku umenia (J. Lotman), víziou bezprostrednejšou než samotná realita (H. Bergson), hrou na život a zároveň jeho intenzívnym prežívaním v obraze – intenzívnym preto, lebo do hry vstupuje tzv. experimentálne uplatnenie ideálu (F. Miko), umením slova a myšlienky, a preto sa oproti iným druhom umenia zmocňuje života najširšie

(V. Obert), špecifickým druhom komunikácie, ktorý reflektuje život v jeho šírke, mnohosti a variabilite (J. Sladová), a modelom pravdy, ktorý nemôže byť nikdy spochybnený (U. Eco).

O vplyve a genetickej previazanosti pragmatiky života s umeleckými hodnotami, resp. spätný dosah a vplyv pragmatizmu na potlačenie pôvodne literárno-umeleckého vypovedá zrejme „najrukolapnejšie" náhodne zaznamenaná reakcia z vysokoškolských lavíc (študentka prvého ročníka odboru predškolskej a elementárnej pedagogiky), vynoriaca sa zo študentských prác v literárne orientovanom predmete. Perspektívna adeptka učiteľstva v reakcii na rozhovor o rómskych rozprávkach a literatúre v odbornom periodiku Bibiana pripojila v rámci osobnej reflexie emotívne ladený pohľad, vyvierajúci práve z naznačených mimoliterárnych spoločenských prameňov. V reflexii potvrdila petrifikovaný trend generalizovania negatívnej skúsenosti na celé etnikum, vidiac Rómov ako špinavých, neporiadnych a lenivých osadníkov (ktorých deti dostávajú v školách pomôcky zadarmo a obedy majú za jedno euro na mesiac), resp. obyvateľov bytov, ktoré im postavil štát na úkor početnejšej, zodpovednejšej a pracovitejšej väčšiny. Emocionálna reakcia, vyvierajúca z pocitu pozitívnej diskriminácie väčšiny menšinou, paradoxne iniciovaná primárne literárnou problematikou (rómskou literatúrou), je najsmutnejšou a zároveň najvýrečnejšou ukážkou toho, v akom kultúrnom priestore a cez akú spoločenskú perspektívu sa v slovenskom národnom i literárnom kontexte nazerá a realizuje tematika či problematika rómstva, a to nielen v edukačnom priestore. A pritom rómska literatúra nie je v slovenskej literatúre vôbec nová téma. V československej literárnej vede sa reflektovala a reflektuje už dlhé desaťročia – neprišla, ako sa môže zdať na prvý pohľad, s príchodom nežnej revolúcie. Tá jej len pomohla viac sa emancipovať a zviditeľniť – nie však do takých rozmerov, aby sa dostala natrvalo do povedomia ľudí, zodpovedných za vzdelávanie a výchovu v duchu multikultúrnosti a multietnickosti. A tu je kameň úrazu. Budúci pedagógovia ani dnes nemajú adekvátne literárne vedomosti, absentuje čitateľská skúsenosť s rómskou literatúrou, a ešte väčší problém nastáva pri menách autorov, ktorí sa v tejto oblasti tvorby realizujú, resp. realizovali. Ak by sme voľne nadviazali na uvažovanie M. Součkovej (1994, s. 49) o vývinovej a estetickej hodnote v literárnych textoch, mohli by sme sa aj my domnievať, že to nie je spôsobené tým, že by o rómskej literatúre adepti učiteľstva vôbec nepočuli (veď je súčasťou obsahu literárnych predmetov). Príčina nemusí tkvieť ani v neuznávaní vývinovej hodnoty, ktorá má podľa M. Součkovej globálnejšie parametre, ale jednoducho v tom, že si z týchto

textov z rýdzo osobných, spoločenských a neliterárnych dôvodov „nedokážu“ derivovať štruktúrne integrovanú estetickú hodnotu, a preto sa im texty nepáčia a neoslovujú ich. Sú len povinnou jazdou, iniciáciou bez pokračovania, na nutný čas nasadenou maskou bez následného presahu do vlastných praxí. Problém teda spočíva najmä v tom, že literatúra sa aj v rámci štúdia osvojuje viac tematicky, a nie problémovo (Součková, 1994, s. 52). Pritom umelecká a estetická univerzálnosť hodnôt dobrej literatúry sa odvíja od jedného pevného bodu, ktorým je hľadanie. Ak preto rozšírime pertraktovanú národnostnú dvojicu slovenský verzus rómsky do nadnárodných súvislostí, všetky národy a národnosti cez ich vydobyté štruktúry kultúry (termín P. Ricœura, 2004), do ktorých sa zaradzuje aj literatúra, spája práve onen fenomén hľadania.

Dospelí sú religiózni, deti sú ateisti. Toto konštatovanie svojho času vyslovil na stránkach Zlatého mája D. Radović (1971, s. 62). Deti podľa neho žijú slobodne, bez Boha, bez účelu a cieľa, a preto žijú podobne ako starci. Ako Radović podotýka, pred poznaním a po ňom je možné žiť pokojne a akoby bez nádeje. No práve v takejto situácii života náhle vzrastá cena každého okamžiku a každého stretnutia a zážitku s literatúrou, pretože keď nie sú veľké veci, potom sú všetky veci veľké.

Preto skôr, než sa vôbec povie rómska literatúra, je potrebné brať do úvahy, s čím môžeme u detského čitateľa ako recipienta tematicky „angažovanej“ oblasti detskej literatúry počítať a čo možno o ňom ako treťom účastníkovi literárnokomunikačného vzorca s istotou povedať. Dieťa ako čitateľ je v rámci recepcie vždy istým spôsobom neznáma veličina, lebo aj problém príjemcu, ako poznamenáva S. Rakús (1993, s. 29), patrí vo všeobecnosti k najzložitejším otázkam literatúry. Viacero konštatovaní však vo vzťahu k nemu – z pohľadu vývinovej psychológie – predsa len možno dedukovať a v kvalitatívnom výskume i overovať a potvrdzovať. Nikdy si však nemožno byť úplne načistom, či abstrahované výsledky možno bez výhrad uplatniť na recepciu celej vekovo vymedzenej populácie – a to obzvlášť v takej „chúlostivej“ oblasti, ktorá je priamo podmienená individuálnosťou v príjme literárneho textu.

Napriek tomu si u detského čitateľa môžeme byť v jednom načistom; ako čitateľa ho nikdy nezaujíma národnosť autora a ani to, kedy žil. Autor je pre deti vo veku ôsmich až deviatich rokov človekom, ktorý akoby žil mimo akýkoľvek čas a priestor (Moťjašov, 1975). Detský čitateľ ako irelevantný faktor okrem národnosti spisovateľa vníma aj dobu vzniku, pretože ešte nemá vyvinutý zmysel pre dejiny a históriu (Klátik, 1974, s. 16 – 20). Aj aktuálne

čítaný a v recepčnej optike lomený literárny text rómskej literatúry preto dieťa prirodzene vníma ako text jedine možný; nezáleží na tom, či si ho vybralo na základe vlastnej motivácie, alebo je to text predložený inštitucionálne – rodičmi či učiteľom literárnej výchovy. Pre detského čitateľa je teda vždy reálny jediný text, a to vytvorený autorom (Lotman, 1990, s. 41, 70). V tomto kontexte by sme mohli vnímať aj D. Radovićom predostretý koncept detského ateizmu, ktorý sa stáva v mnohom čarovným – a to pre všetkých tých, ktorí nemajú dôvod byť literárnymi fanatikmi alebo dogmatikmi. Nimi sa dospelí a inštitucionalizovaní usmerňovatelia stávajú v momentoch uplatňovania neliterárneho pragmatického prístupu pri kontakte s rómskou literatúrou, resp. pri neodôvodnenom a kauzálne nepodmienenom aktualizovaní životných skúsenostných stigiem ako bolestí prenášaných do osobného postoja k literárnym textom rómskej literatúry. A pritom práve prvotná detská nezaujatosť a „nepopísanosť" (v lockovskom význame tabula rasa) je vo vzťahu k multikultúrnej výchove a vzdelávaniu obrovskou potencialitou, ktorú však, aby ju človek mohol adekvátne využiť, musí najprv reflektovať. Znamená to, že fenomén dospelostného by sa nemal v žiadnej literatúre aktualizovať v rovine politických, etnických či náboženských predsudkov.

Medzi kritériá rozlíšenia dobrej a kvalitnej literatúry od brakovej a insitnej tvorby – najmä čo do rozpriestranenosti netextových priestorov (termín S. Rakúsa, 1993) – vždy patrilo popredné miesto aj tzv. inakosti, ktorá sa realizuje na rôznej úrovni štruktúry slovesného umeleckého artefaktu. Podstata dobrej literatúry teda nespočíva v členení literatúry na literatúru pre dospelých a tú pre deti a mládež, lebo toto delenie o jej zmysle veľa nenapovedá. Podstata literatúry ako nehmotného kultúrneho dedičstva sa skrýva omnoho hlbšie a keďže sama osebe musí byť objektívne pravdivá bez ohľadu na rôznosť prístupov k jej uchopovaniu, je platná univerzálne a pritom absolútne. Literárnovedné pramene v snahe zachytiť podstatu takej heterogénnej kultúrnej oblasti, akou literatúra je, sú vo svojich záveroch nejednoznačné. Pri pátraní po odpovedi možno dokonca naraziť aj na paradoxné konštatovanie, v ktorom sa literatúra stáva sama sebe subjektom i objektom vysvetlenia: Literatúra je literatúra (Compagnon, 2006, s. 46). Neznamená to však, že by nebolo možné v najzákladnejších kontúrach naznačiť to, čo ju vymedzuje a istým spôsobom určuje v objektívnych mierach. Ak totiž čítame kvalitnú literatúru, nečítame knihu. Podľa R. Rollanda vtedy čítame v knihách seba, a to z dvoch dôvodov – buď aby sme sa objavovali, alebo aby sme sa kontrolovali. W. Dilthey (podľa P. Ricœur, 2004, s. 13) to pomenováva interpretáciou seba

samého. Človek si podľa neho rozumie iba cez znaky, ktorými o svojom živote dáva vedieť navonok a ktoré sa k nemu prostredníctvom druhých vracajú späť. Preto je všetko poznanie seba samého sprostredkované cez znaky a diela, teda aj cez znakový systém literatúry. Dilthey tento proces nazýva objektiváciou vlastného života, pričom literatúru samu osebe chápe ako výrazivo života zachytené písmom.

V tomto kontexte sa realizuje aj inakosť a zároveň univerzálnosť rómskej literatúry, ktorá je utváraná na kultúrnej platforme rómskeho etnika. Či už hovoríme o zachytení jej ľudových podôb a sujetov (napr. M. Hübschmanová, E. Lacková), alebo autorsky rozvetvených rómskych motívov (napr. D. Hivešová-Šilanová), ide vždy o texty vytvorené v duchu etnicky angažovanej kultúry, ako aj jej potvrdzovaním a aktualizovaním. Vychádzajúc z uvažovania E. Višňovského (dostupné online) o ľudskej prirodzenosti a kultúrnej identite, rómska literatúra ako súčasť rómskej kultúry a tradície má vo svojej umeleckej existencii aj sebazáchovnú, sebapoznávaciu a adaptačnú funkciu. Rómska literatúra, obrazne povedané, prijíma rómsku identitu, čím ju zároveň, v synergii mnohých mimoliterárnych vplyvov, pomáha potvrdzovať a spoluvytvárať.

Literatúra je jedna obrovská sloboda, povedal na jednej zo svojich prednášok na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity spisovateľ D. Hevier (2004). Sloboda literatúry sa však nesmie stotožňovať s bezbrehou svojvôľou, ktorá by sa nám mohla vynárať v neliterárnej spätosti so súčasným európskym trendom pripisovania neúmerného významu slobode jedinca a jeho interpretáciám. Sloboda literatúry ako duchovného systému, principiálne „vymedzujúceho“ aj rómske literárne príbehy a motívy, je slobodná do toho momentu, kým sa nestretne s hraničnou čiarou slobody človeka bez ohľadu na etnickú a národnostnú príslušnosť. Sama existencia podsystému rómskej detskej literatúry v systéme národnej literatúry pre deti a mládež nijakých spôsobom neatakuje kultúrnu realizáciu človeka ako slobodnej bytosti, skôr naopak – horizonty človečenstva rozširuje o medzietnické porozumenie dvoch národností. Parafrázujúc a uplatniac Hevierove slová aj na oblasť rómskej literatúry, môžeme konštatovať, že jej nemusíme rozumieť. Stačí, že ona rozumie nám. Neporozumenie či nepochopenie ešte neznamená nerešpektovanie. Ak by to tak nebolo, potom by nemalo zmysel hovoriť o multikultúrnosti či globalizácii v spoločensko-kultúrnych súradniciach, ani nehovoriac o viere človeka v existenciu trojjediného kresťanského Boha (ktorého transcendentný koncept je mysľou nepostihnuteľný) v náboženskom rozmere.

Príbehy rómskej literatúry by sa nemali porovnávať s inými textami. H. Mirvaldová (1974) tento úkon (na pozadí tradičných ľudových rozprávok a rómskych ľudových rozprávok) obrazne – a pritom výstižne – prirovnáva ku komparácii majestátnej vitráže gotických okien v kostoloch so štruktúrou mozaiky farebných sklíčok v detskom kaleidoskope. Na porozumenie gotickej vitráži potrebujeme inú platformu než na pochopenie mozaiky kaleidoskopu. Ak sme ešte nepochopili rómsky svet s jeho naturelom a etnickými realizáciami, sme v ateistickej fáze detského vnímania, a to je potom začiatok poznávania. Pretože sme ešte nič z ich kultúry naozaj nespoznali ani nepochopili, ako uvažuje aj D. Radović, mali by sme sa bez mimoliterárnych predsudkov vrátiť na začiatok, teda k údivu. V tomto žriedle sa nachádza prameň možného pochopenia a porozumenia inej kultúrnej realizácie toho istého životného hľadania.

Ak chceme zodpovedne hovoriť a nazerať na rómsku literatúru, musíme predovšetkým vychádzať z toho, že stredoeurópsky priestor, v ktorom žije a rozvíja sa slovenská spoločnosť a kultúra, je, vždy bol a aj bude multietnický a multikultúrny (E. Višňovský, dostupné online). Ak by sme aj nesúhlasili s európskym posunom v terminológii od kultúrnej identity ku kultúrnej rôznorodosti, nemôžeme poprieť fakt, že konštruovanie jednoznačných identít v národnostne heterogénnom prostredí, akým je aj Slovensko, je zvlášť problematická. Ide o to, aby sa tá slovenská umelo nebudovala na literárnom poli dodnes nejasnej a neupevnenej rómskej identity.

Tak, ako sa nemá rómska literatúra využívať ako bojové pole pre mimoliterárne vyrovnávanie si imaginárnych účtov, rovnako jej netreba pripisovať neúmerný význam pre jej rozdielnosť a rozmanitosť. Literatúra potrebuje autoritu, nie autonómiu. Literatúra sa ako umenie nevyvíja, a preto ani medzi kvalitnými dielami pre deti a mládež nie je jedno lepšie ako druhé. Veď k umeniu patrí iba to, čo samo v sebe predstavuje vrchol. Literatúra ako súbor vysokých hodnôt má lineárnu podobu (Rakús, 1993, s. 16). Naozaj hodnotná literatúra – po vývinovej aj estetickej stránke – rodiaca sa z lona národnej (a národnostnej) identity konkrétnej spoločnosti či etnika (a v spätnej väzbe ju aj sama rozvíjajúca), je vždy v prvom rade univerzálna. Univerzálna v kultúrnych hodnotách, ktoré sú svojím spôsobom dokonalé (Fürstová – Trinks, 1996, s. 205).

LITERATÚRA

BRUKNER, J.: Dětská knížka. In: *Zlatý máj*, roč. XVI, 1972, č. 5, s. 290.

COMPAGNON, A.: *Démon teórie. Literatúra a bežné myslenie*. Bratislava: Kalligram, 2006.

ĎURIŠIN, D.: *Čo je svetová literatúra?* Bratislava: Obzor, 1992.

FÜRSTOVÁ, M. – TRINKS, J.: *Filozofia*. Bratislava: SPN, 1996.

KLÁTIK, Z.: O pojme a výskume svetovej literatúry pre deti a mládež 2. In: *Zlatý máj*, roč. XVIII, 1974, č. 1, s. 15 – 20.

KLÁTIK, Z.: *Svetová literatúra pre mládež (profily a prehľady)*. Bratislava: SPN, 1978.

LOTMAN, J.: *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava: Tatran, 1990.

MIRVALDOVÁ, H.: Romské variace na klasickou pohádku. In: *Zlatý máj*, roč. XVIII, 1974, č. 8, s. 569-573.

MOŤJAŠOV, I.: Šťastná duševní námaha 4. In: *Zlatý máj*, roč. XIX, 1975, č. 9, s. 614 – 616.

PEETERSOVÁ, M.: *The New Global Ethic: Challenges For The Church*. Dostupné na internete: http://www.laici.va/content/dam/laici/documentidonna/filosofia/The%20new%20global%20ethic%20challenges%20for%20the%20Church.pdf [9. 11. 2011].

PELIKÁN, J.: *Hledání těžiště výchovy*. Praha: Karolinum, 2007.

RADOVIĆ, D.: O literatuře pro děti... In: *Zlatý máj*, roč. XV, 1971, č. 1, s. 62.

RAKÚS, S.: *Medzi mnohoznačnosťou a presnosťou*. Levoča: Modrý Peter, 1993.

RICOEUR, P.: *Úkol hermeneutiky*. Praha: Filozofický ústav AV ČR, 2004.

SOUČKOVÁ, M.: K niektorým problémom estetickej a vývinovej hodnoty prozaického textu. In: *Realizácie textu 1*. Levoča: Modrý Peter, 1994, s. 44 – 52.

VIŠŇOVSKÝ, E.: *Ľudská prirodzenosť a kultúrna identita*. Dostupné na internete: http://www.kvsbk.sav.sk/10rokov/visnovsky.htm [9. 11. 2011].

VŠEOBECNÁ DEKLARÁCIA UNESCO O KULTÚRNEJ ROZMANITOSTI. Dostupné na internete: http://www.culture.gov.sk/files/layer1066.html [9. 11. 2011].

2. 2 Mentálny obraz Rómov v slovenskej próze pre deti a mládež (Zuzana Stanislavová)

Rómovia, sociálna pamäť, mentálny obraz objektu

Približne od 14. storočia tvoria Rómovia etnicky, jazykovo aj kultúrne živú súčasť nášho územia (Korim, 2006, s. 20). V sociálnej pamäti slovenskej majority v podstate fungujú ako špecifická národnostná menšina, s ktorou i spolužitie má svoje osobitosti. Tie sa zákonite zviditeľňujú v duchovných produktoch oboch etník. Sociálna pamäť, ak ju chápeme spolu s I. Russelom (1988) ako zásobnicu informácií vybudovanú na základe určitých mechanizmov ich štruktúrovania a uchovávania, sa v literárnom type duchovných produktov „materializuje", teda vyjavuje prostredníctvom „mentálnych obrazov" tematizovaného objektu vybudovaných z jazykového materiálu. Pojem mentálny obraz vnímame ako stvárnenie stopy skúseností, názorov, predsudkov atď. o určitom objekte, tak ako sú uložené v kolektívnej sociálnej pamäti a prejavia sa prostredníctvom individuálnej pamäti tvorcu. Na tomto základe môžeme potom rekonštruovať charakter skúseností, predstáv, názorov týkajúcich sa určitého objektu zobrazovania (teda napr. aj Rómov) v mysli ľudí, v tom zmysle je pravdaže možné dešifrovať v názoroch ľudí aj jestvujúce stereotypy, manipulácie a pod..

Vo svojom výskume zameranom na recepciu Rómov v ľudovej piesni reflektuje Eva Krekovičová (1999, s. 8) fenomén pamäti na pozadí poznatkov sociálnej aj individuálnej psychológie v trojakom zmysle: pamäť ako niečo, čo nikdy nie je presným kopírovaním reality, čo realitu vždy istým spôsobom deformuje, selektuje, čo teda môže vyústiť do princípu *mýtizácie* ako antropologicky podmieneného fenoménu; keďže minulú udalosť človek vidí vždy očami súčasného okamihu, zapamätaná informácia nikdy nie je axiologicky celkom neutrálna, t.j. pamäť vždy obsahuje zároveň istý postoj (v tom možno nájsť *korene manipulácie* s pamäťou); napokon v súvislosti s úrovňami pamäti môžeme hovoriť nielen o jej krátkodobosti a dlhodobosti, ale aj o binarite jej pojmovej podstaty v zmysle jednak *pamäti* ako imanentnej kategórie, jednak ako „*obrazu pamäti*", čiže vedomého alebo podvedomého selektovania v nej uložených informácií.

Cieľom tejto úvahy je pokus o rekonštrukciu mentálneho obrazu Rómov a modelu ich spolužitia s Nerómami v dvoch žánrových okruhoch textov: v povesti a v spoločenskej próze. Pramenným materiálom nášho skúmania sa stali predovšetkým diela nerómskych autorov; možno konštatovať, že v prípade

povesti pôjde výlučne o tento etnický typ autorov (dôvodom je najmä problém s vyčlenením povesti ako žánru sui generis z rómskych paramisa). V prípade spoločenskej prózy si však všimneme aj to, čomu možno hovoriť literárny „autoobraz“ (autoprojekcia a sebareflexia) Rómov, a to v próze troch rómskych autorov, v ktorej nachádzame rôzne varianty literárnej sebareflexie tohto etnika. Dominantný záujem sústreďujeme na intencionálne diela slovenskej prózy pre deti a mládež s rómskou tematikou. Pretože nám však išlo o to, aby sme podľa možnosti špecifikovali čo najvyššiu variabilitu stvárnenia Rómov v prozaickej tvorbe, siahli sme aj po vybraných neintencionálnych textoch (prevažne v oblasti povesťovej tvorby, čiastočne i v spoločenskej próze), ktoré by však zásluhou určitých znakov dokázali vstúpiť i do recepčného horizontu mládeže. Nazeranie majoritnej spoločnosti na Rómov (ale aj sebareflexiu tohto etnika prejavujúcu sa v literárne modulovanom mentálnom zobrazení) si všímame na báze trichotómie *svoje – iné – cudzie*. Keďže do začiatku 70. rokov 20. st. boli Rómovia oficiálne (teda aj v umeleckej tvorbe) označovaní etnonymom Cigáni, používame v nasledujúcom texte toto pomenovanie synonymne s etnonymom Róm (u nás tomuto etniku priznaným až r. 1991 spolu so štatútom národnostnej menšiny).

K analýze a interpretácii pramenného materiálu sme pristúpili s niekoľkými predpokladmi:

- záujem literatúry o tematiku Rómov a rómstva (rómskej identity, „romipen“ –podstatu pojmu na základe rómskych paramisa dôkladne spracovala B. Hlebová, 2010), ako aj mentálny obraz rómstva v literatúre, sú úzko prepojené s historickými udalosťami a s politicko-ideologickou situáciou na našom území. Tento obraz bude tedanajmä v spoločenskej próze pomerne významne ovplyvnený dobovým postojom spoločnosti k sledovanej minorite, obsahom oficiálnej pamäti, ktorá môže byť vo vzťahu štátnej politiky k Rómom manipulovaná;
- Rómovia ako literárne postavy nebudú v literárnom zobrazení povestí a spoločenskej prózy mohutne zastúpení;
- významnejší záujem slovenskej detskej literatúry o rómsku problematiku sa objaví až po roku 1945, presnejšie od konca 50. rokov; dovtedy sa problematika Rómov tematizovala viac-menej iba okrajovo;
- vybrané žánrové oblasti (povesť, spoločenská próza) vzhľadom na špecifiká výstavby fikcie (podiel realistických prvkov) pomerne priezračne vyjavujú charakter sociálnej pamäti majority vo vzťahu

k Rómom, teda i mentálny obraz (resp. autoobraz) Rómov.

Položme si teraz otázku: Ako sa v sledovaných žánrových oblastiach nerómski autori vyrovnávajú s trichotómiou svoje – iné – cudzie vo vzťahu k Rómom a ako sa s touto trichotómiou vyrovnávajú rómski autori? Pri hľadaní spôsobov konštruovania mentálneho obrazu Rómov si v literárnom zobrazení budeme všímať predovšetkým typy rómskych postáv a frekvenciu ich výskytu, ich funkciu v sujete a autorský postoj k postave a k rómskemu životnému štýlu (iný, cudzí; komický, tragický, parodovaný, romantický, mýtizujúci, démonizujúci a pod.).

Rómske etnikum je v sociálnej pamäti Nerómov zakódované ako kočovné (najmä v minulosti, na Slovensku asi do roku 1958, do prijatia zákona č. 74/1958 Zb. O trvalom usídlení kočujúcich osôb – Jurová, 1993) a usadlé (žijúce hlavne v segregovaných osadách; pokusy o ich likvidáciu u nás prebiehali od polovice 60. rokov). Z hľadiska usilovnosti vnímala majorita Rómov ako ľudí skôr s laxným prístupom k práci, ale aj ako zručných remeselníkov (najmä ako hudobníkov, ktorí stáli v hierarchii najvyššie, ako kováčov a okrajovejšie ako kotlárov), ale aj ako handliarov, žobráckov a zlodejov). Po roku 1989 sa vzhľadom na nekvalifikovanosť väčšiny tohto prevažne vidiecky usídleného etnika sociálna situácia Rómov výrazne zhoršila v dôsledku straty zamestnania (a následne mnohokrát i straty pracovných návykov), v demografickom ohľade vznikli lokality s prehustenosťou tohto etnika a aj v dôsledku toho vzrástla nevraživosť majority voči Rómom ako voči príživníkom a kriminálnym živlom. Nepredpokladáme však, že by sa v literárnych dielach pre deti a mládež táto nevraživosť odzrkadlila.

Obraz Rómov a romipen v povesti

Východiskový materiál pre našu analýzu a interpretáciu tvoria prevažne povesti, ktoré boli vydané v poslednom desaťročí. Dôvodom takéhoto výberu pramenného materiálu je najmä nerovnomerné zastúpenie tohto *„rozprávania s historickými a miestnymi (regionálnymi) námetmi“* (Vitézová, 2005, s. 7) v desaťročiach pred rokom 1989 a jeho konjunktúra po roku 1989.

Okrajové postavenie Rómov v domácej societe sa v istom zmysle odzrkadľuje i v zriedkavom literárnom zaznamenaní rómskej problematiky a rómskych postáv v povesťovom mapovaní Slovenska.

Ako konštatuje napr. Jean-Pierre Liégeois (1995, s. 100), spôsob života Cigánov im neumožnil vytvárať stabilné hodnoty v podobe budov, miest alebo iných materiálnych kultúrnych faktov, ako to bolo v iných spoločenstvách.

Nezanechali za sebou nijaké predmety, ktoré by umožnili ľahšie načrtnúť ich históriu. Ani z ich „orálnej kultúry“ nezostali v archívoch nijaké písomné doklady, a tak ani v žánri povesti nepoznáme žiadnu publikáciu, ktorá by prostredníctvom rómskeho autora prezentovala túto oblasť ich slovesnosti. Okolie Rómov vnímalo najmä cez hudbu, tanec a špecifiká životného štýlu. Preto sa aj v povestiach Nerómov objavujú zmienky o Rómoch buď ako o historicky doložených osobnostiach (čo je pomerne zriedkavé), alebo sa Rómovia stávajú tematickým prvkom povestí, ktoré pertraktujú určitú historickú udalosť, resp. vznik názvu či zaujímavého geologického alebo architektonického útvaru. Nie je výnimočný humoristický príznak povestí s rómskym hrdinom. V nasledujúcom texte sa teda pokúsime načrtnúť modifikácie zobrazenia Rómov a ich rómskej podstaty, ako sa odzrkadlili v povesťovej tvorbe Nerómov.

Róm (Cigán) ako historická postava v povesti

Povesti, v ktorých vystupujú historické rómske postavy, tvoria osobitnú tematickú (nie príliš bohatú) vrstvu žánru. Historickými postavami sú napospol osobnosti rómskych muzikantov. Tak príbeh o slávnej rómskej gemerskej primáške Cinka-Panne (1711-1772) spracoval už Vladimír Ferko v povesti *Cinka-Panna* (*Tisícnásobný dukát*, 1989). Autor sa pridržiaval historických faktov a ozvláštňujúci rozmer prózy korení v tom, že primáškou bola žena. Iným ozvláštňujúcim momentom je jej spôsob vystupovania (hrávala v mužských šatách a s fajkou v ústach).

Príbeh o pravnučke tejto hudobníčky, o inej slávnej gemerskej huslistke Márii Ráczovej, publikovala v súbore povestí *Mara Medvedia* (2007) Hana Košková pod názvom *Legenda o pravnučke Cinka-Panny*. Ako poznamenáva autorka v sprievodnom komentári, podkladom povesti bol text v maďarčine, vyrytý na jednom z pamätníkov lučenského cintorína: *„Mária Ráczová žila 52 rokov, Rudo Rácz žil 64 rokov. Nech odpočívajú v pokoji! Koniec dobrým nôtam“* (Košková, 2007, s. 7). O tejto huslistke niet veľa historických prameňov; jestvuje len zmienka o vynikajúcej rómskej hudobníckej rodine Ráczovcov z Lučenca, do ktorej sa zrejme Mária, rodená Baloghová (1846-1898), vydala. H. Košková stručnú zmienku o nej literárne rozvinula a text komponzične rozvrhla do dvoch častí. Po úvodnom pripomenutí muzikantského majstrovstva Cinka-Panny (*„Keď hrala, aj vtáci vraj prestali lietať a zvieratá zostali stáť na mieste ako prikované“*, s. 5) a po konštatovaní, že *„z jej potomkov talent zdedila len pravnučka Mária, ktorá sa narodila v Banskej Štiavnici ako siedme dieťa v rodine“* (ibid.) sa sústredila na dva momenty v jej živote. Prvým

bolo rozpoznanie talentu Márie v mnohodetnej rodine cigánskeho hudobníka Jánoša Balogha a jeho podpora; v tomto prípade Košková pracovala s fikciou a situáciu v rodine nevykreslila s nijakými rómskymi špecifikami. Rodový stereotyp (napr. odkaz na „ženské práce“, ktorým by sa Mária mala priúčať namiesto hrania na husliach) nebol v danej dobe vlastný len Rómom. Druhým momentom, na ktorý sa Košková sústredila, bol osud Márie ako hudobníčky. Okrem opisu jej úspechov je tu prítomný aj magický prvok v podobe červených korálov, údajne zdedených práve od Cinka-Panny, a v podobe povery, že ich strata bude znamenať koniec umeleckého majstrovstva huslistky. A tak vlastný príbeh, poznamenaný predtuchami a vierou v magickú moc predmetu, predstavuje posledná sekvencia textu: Mária si pri nehode na ceste do Budína zlomí ruku a stratí červené korále. Ruka sa jej už nikdy viac celkom nezahojí a ona sama už nikdy nezíska predchádzajúcu istotu hudobníčky. Po smrti rodičov sa jej prisní stará matka a oznámi jej, že sa stretnú v posledný májový týždeň, potom, čo opraví puknutú guľôčku na koráloch, ktoré už nikdy nesmie zložiť z krku. Mária Ráczová skutočne zomrela v poslednej dekáde mája 1898.

Látku o slávnom rómskom primášovi, ktorý žil v rokoch 1803-1886, spracovali Peter Vrlík a Peter Mišák v príbehu *O najslávnejšom primášovi Jožkovi Piťovi* (*Povesti z Liptova*, 2008). Próza nemá výraznejšie štruktúrne znaky povesti; je komponovaná skôr ako črta kombinovaná z vecných faktov a krátkych epizódok z primášovho života, z ktorých každá by mohla byť základom osobitnej povesti: či už epizóda o tom, ako Jožkovi Piťovi (cestou zo zábavy, keď spoločensky unavený zaspal na lúke) pasúci sa kanec takmer zožral prsty, alebo o tom, ako mu zakázali hrať v kúpeľoch Korytnica, pretože hrával slovenské ľudové pesničky, resp. o tom, ako vďaka svojmu absolútnemu hudobnému sluchu prekvapil francúzskeho staviteľa, či aj o tom, ako ľahko prišiel vďaka svojej hre na husliach k stavebnému drevu. Autori ho (najmä pomocou pomerne rozsiahlej priamej, deskriptívne vedenej charakteristiky) modelujú nie ako Cigána s jeho romipen, ale skôr ako autoritatívnu osobnosť geniálneho hudobníka, ktorú *„keď umrel, poprední liptovskí zemania na cintorín v truhle na vlastných pleciach niesli“* (Vrlík – Mišák, 2008, s. 233). Z toho, čo patrí k rómskej podstate, sa len latentne prejaví istá prefíkanosť, s akou spolu so svojou bandou (taký názov mala jeho hudobná skupina) na vlastný dvor presťahoval drevo od Váhu v okolí Ľupče, ktoré mu nepremyslene sľúbil pripitý lesný inšpektor dojatý jeho muzikou. Mýtický rozmer geniálneho hudobníka posilňuje aj fakt, že *„nevedno, kde má Piťo pomník. Zostali však po*

ňom piesne a melódie".

V podstate možno konštatovať, že v povestiach vytvorených na základe faktov o historických rómskych osobnostiach, sa to, čo zahŕňa pojem „romipen", teda špecifická rómska podstata, prejavuje len náznakovo a v romantizovanej či mýtizovanej podobe: v podobe vynikajúcej muzikálnosti, získavania živobytia hudbou; okrajovejšie v podobe prefíkanosti, s akou Rómovia vedia využiť situáciu vo svoj prospech, prípadne ešte v podobe zmyslu pre poverčivosť a predtuchy, náznakovo aj ako záľuba v pestrých ozdobách (červené korále). V príbehoch tohto typu sa preto neprejavuje pohľad na Rómov ako na fenomén „cudzieho"; na základe uvedených príznakov sú vnímaní skôr ako „iní", vďaka hudbe výnimoční. Vnímanie inakosti je oslobodené od etnických antagonizmov, skôr sa prejavuje latentné (v citovanej pasáži o pohrebe Jožka Piťu aj evidentné) uznanie voči ich hudobnému nadaniu, ba aj voči ich prípadným huncútstvam.

Reflexia Róma (Cigána) v povesťovom obraze historickej doby

Inú tematickú kategóriu povestí predstavujú príbehy, v ktorých sa hovorí o historických udalostiach. Pre život Rómov na našom území boli zaiste významné tzv. glejty, ochranné listiny, ktoré skupiny kočovných Rómov dostávali od šľachticov, veľmožov a panovníkov na istom území (Korim, 2006, s. 23). Jednu takúto listinu vystavil pre „cigánskeho vojvodu Ladislava" v roku 1423 cisár Žigmund Luxemburský na Spišskom hrade. K tejto udalosti sa viaže jeden z príbehov *Spišských povestí* (2004) Antona Mareca, povesť *Cigánska princezná*. Predstavuje Cigánov ako prefíkaných kočovníkov, celkom vypočítavo idúcich za výhodami, ktoré si sľubujú od mimoriadnej krásy jednej z rómskych dievčin. Lstivo ju privedú do cesty kráľovi Žigmundovi, a tak sa fakt usadenia Cigánov na Spiši (skrze vydaný glejt) zdôvodňuje slabosťou Žigmunda Luxemburského pre krásne dámy (v tomto prípade pre rómsku krásavicu). Etiologická báza povesti sa posilňuje zdôvodnením, prečo sa takmer v každej rómskej rodine celé generácie objavuje meno Žigo: *„Ako pripomienka na panovníka, ktorý sa k tomuto pôvodne kočovnému národu zachoval tak veľkoryso"* (Marec, 2002, s. 21). Text je teda ukážkou toho, s čím sa v povestiach tematizujúcich rómsky svet Nerómami môžeme stretnúť častejšie: že totiž popri neobyčajnom hudobnom nadaní inou súčasťou mentálneho obrazu Rómov bola exotická, ba až démonická krása a temperament rómskych dievčat.

Vo viacerých povestiach sú stvárnené osudy Rómov v časoch tureckých nájazdov. Tento motív zachytáva napr. povesť Zuzany Zemaníkovej *Kučuk*

a Belevendy (*Ponitrianske povesti a povrávky*, 2001), rozprávajúca príbeh o nevydarenom dobýjaní hradu Gýmeš Turkami. Pre potreby sujetu (i skúmaného problému) je dôležité hneď v úvode upozorniť na charakteristickú črtu Rómov – chudobu (*„nebolo čo do úst položiť"*) a na fakt, že v úsilí prežiť sa neštítia ani šikovnej zlodejiny (*„ba ani čo sedliakom spred nosa uchmatnúť"*). Ďalej sú modelovaní vo svojej viere v „mágiu" slova a na tom postavenej schopnosti nasľubovať aj nemožné, ak z toho tušia výhodu. Na hlučnosť komunikácie tohto etnika ukazujú presvedčovacie argumenty dvoch Cigánov, ktorí – ponúkajúc svoju rodinu do služby ako obrancov hradu Gýmeš – odpovedajú na výhradu gýmešského pána voči tomu, že v avizovanom počte obrancov sú aj ženy a deti, takto: *„No a čo? Škúšte ši žačať š Čigánkou. Keby šom nebol Čigán, takej čertici ša na što honov vyhnem"* (s. 64). Na životný štýl Rómov odkazuje replika, ktorou sľubujú pánovi gýmešského hradu, že sa budú správať, ako sa patrí: *„Žiadne ohníčky na dlážke, pánbohchráň! Ani vžáčnym nábytkom kúriť nebudeme a dečkám žakážeme orypovať omietku."* (s. 65). Súčasťou obrazu Rómov je ich bezstarostný prézentizmus, schopnosť veseliť sa a nazerať na hmotné statky ako na spoločný majetok: *„Cigáni nezabudli pivnice presnoriť, nuž od rána do večera sa zabávali, popíjali, hodovali a odušu vyhrávali"* (s. 65). Vyskytne sa tu i alúzia na mýtus o dávnom kráľovstve Rómov v Ázii: *„Hej, ale nám je! – pochvaľovali si hrdinovia. „Ako voľakedy dávno, keď nad švetom vládli len švárni čigánški králi."* (ibid.). Takéto mýty Cigáni pri svojom príchode do Európy radi šírili, predstavujúc sa ako *„kniežatá, pútnici z Malého Egypta"* (Korim, 2006, s. 18), ktorí ako kajúcnici musia blúdiť svetom, lebo kedysi ich predkovia neukryli Máriu s malým Ježišom pred prenasledovaním. Rovnako sa v texte stretneme s narážkou na záľubu v tuláctve (*„začali Cigánov túlavé nohy svrbieť"*), na najčastejšie spôsoby získavania obživy (*„Cigáni začali po krčmách vyhrávať a Cigánky veštiť a novinky zbierať"*, ibid.), na temperamentné tance (správanie sa žien pri príchode Turkov do krčmy). Ako osobnostný znak Cigánov sa prezentuje ich prefíkanosť (napr. krásnu krčmárovu ženu zachránia pred Turkami tak, že ju uložia do truhly ako mŕtvu), úskočnosť (opijú Turkov, zavolajú gýmešského pána s vojskom, a tak sú Turci porazení). Charakterové vlastnosti Rómov a ich jazykové špecifiká vníma rozprávač ako „iné" a inakosť tak trocha ako komickú, teda i celá táto historická povesť má jemne humorný príznak.

Do obdobia tureckých nájazdov je umiestnená aj povesť H. Koškovej *Buno a Andro* (*Mara medvedia*). Rozprávanie o dvoch bratoch, z ktorých jeden bol ľavobočkom hradného pána, je príbehom o tragickom nedorozumení

spôsobenom rómskou záľubou v blýskavých, nápadných odevoch: jeden z bratov zabije tureckého zveda, oblečie ho do svojich šiat, hodí do potoka a sám sa odeje do tureckého odevu, lebo sa mu veľmi páči. Oboch chytia domáce vojská a nazdávajúc sa, že Cigán vedie tureckého vojaka ako zajatca, hodia prezlečeného do väzenia a druhého odmenia. Doma odmenený nevie vysvetliť, odkiaľ má peniaze, ani kam sa podel jeho brat – pravdu povedať sa bojí. A tak, keď príde jeden z Rómov so správou, že v potoku leží zabitý a že to brat brata zabil, Rómovia domnelého vraha ukameňujú. V prípade tejto povesti sú prvky „romipen" zdrojom tragického vyústenia príbehu. Rozprávač vníma Rómov v ich inakosti, ale v jeho postoji necítiť dištanc od nich ako od „cudzieho"; prvky rómskej prirodzenosti sa stali skôr prostriedkom na vybudovanie romanticko-dobrodružného príznaku povesti než na vyjadrenie odmietavého postoja voči Rómom..

Presnejšia historická situovanosť chýba inej povesti H. Koškovej *Zbojník Lúčka a divá Jolana* (*Mara Medvedia*). Príbeh o láske k Cigánke, ktorá sa končí vypálením cigánskych chatrčí v Novohradskej župe, však môže mať reálny základ v správach o pogromoch na cigánske osady v minulosti. Takýto fakt nebolo potom už ťažké opriasť v ľudovej narácii romantickým príbehom lásky zbojníka a krásnej rómskej dievčiny a modelovať ho do príbehu o cigánskej láske, jej nestálosti, o žiarlivosti a pomste za ohrdnutie. Rómky sú tu stvárnené jednak ako exotické krásky, jednak ako osoby znalé mágie – schopné pobosorovať, začarovať; v popredí je rómsky temperament, impulzívnosť v konaní, potešenie z voľnosti pri potulkách svetom.

Analyzovaná kategória povestí ponúka obraz Rómov, v ktorom je nápadne prítomná skutočnosť, že v sociálnej pamäti Nerómov bola uvedená etnická menšina fixovaná na základe evidentných etnických stereotypov.

Rómovia a romipen v etymologických a etiologických povestiach

P. Vrlík a P. Mišák ponúkli vo vyššie citovanej publikácii aj príbeh s poverovým príznakom *Čertovica*. Jej dej sa viaže na známy priesmyk v Nízkych Tatrách, ktorý má v ľudovej terminológii aj názov Čertova svadba; povesť vysvetľuje práve pôvod tohto ľudového názvu. Aj v tomto prípade sú protagonistami rómski muzikanti, zrejme ide o autentický prototyp (cigánska muzika Remeňovcov z Vyšnej Boce). V zobrazení Rómov sa výraznejšie než v predchádzajúcich povestiach odzrkadľuje ich podradné spoločenské postavenie. Vidieť to napr. v spôsobe komunikácie posla s rómskym muzikantom: *„Jožo, odkazuje ti majster Brezuľa z Brezna, že v sobotu dievku*

vydáva. Máš prísť zahrať" (Vrlík – Mišák, 2008, s. 195), alebo aj v spôsobe komunikácie hostí s cigánskou kapelou: *„Hrajte, Cigáni! – pokrikovali po nich páni a hádzali im dukáty"* (ibid., s. 196). Rovnako je zachytená poníženosť Cigánov: *„My sme, prosím pekne, muzikanti, vaša milosť. Ideme do Brezna na svadbu hrať," – úctivo povie primáš a sníme čiapku z hlavy"* (ibid., s. 196), ako aj skutočnosť, že sľub, dané slovo nevnímali ako „zákon", nemali teda problém ho porušiť, ak išlo o získanie výhod.

V predmetnej zbierke sa stretneme i s povesťou *Okoličiansky železný kríž*. Aj v prípade tejto, etiologicky a démonologicky ladenej povesti je hrdinom cigánsky muzikant (starý Cigán Jano). Povesť hovorí o pôvode železného kríža, ktorý mal kedysi stáť pri starej vŕbe na lúke neďaleko dediny Okoličné. Postaviť ho údajne dal cigánsky muzikant Jano z vďaky za to, že ho vŕba (a hra na husliach) zachránila jednej noci pred vlkolakmi. Ukazuje sa tu niekoľko charakteristických prvkov odkazujúcich na to, že Nerómovia vnímali postavenie Rómov ako menejcenných členov spoločnosti: okrem už vyššie citovaného rozkazovačného tónu komunikácie je to napr. fakt segregácie: Cigán Jano má svoju kolibu postavenú ďaleko za dedinou; Neróm, krčmár, odmietne Cigána prenocovať napriek pokročilej noci, snehovej metelici a chýroch o vlkolakoch v okolí. Chytráctvo, s akým sa u rómskych postáv v literatúre často stretávame, sa v tomto prípade prejaví v spôsobe, akým sa Jano na vŕbe zachráni pred dorážajúcimi vlkolakmi: *„´Keď sa moja muzika pánom páčila, hádam sa bude aj týmto diablom. A keď nie, aspoň s muzikou zo sveta zídem.´ Chytil husle do skrehnutých prstov, slák do druhej ruky, potiahol raz, potiahol druhý raz, nôtu zahral, cifru pridal a vlkolaci stiahli chvosty, stíchli, počúvali. No a naraz začal Jano dajakú kostolnú preberať. Tí dolu sa dali behať ako šialení, nakoniec sa skrútili a utekali kade ľahšie"* (Vrlík – Mišák, 2008, s. 212).

Tak trocha démonizujúci pohľad na Rómov možno nájsť v inej etiologickej povesti, v príbehu z okolia Uhrovca *Skamenená cigánka* v publikácii Blažeja Beláka *Kamenné vráta* (2009). Rómska komunita je tu zachytená s výraznými prejavmi dešpektu a odmietania: ako žobravá a v istom zmysle bezcitne dotieravá. Cigánka, hoci má už plnú kapsu nažobraného chleba s masťou, neštíti sa nástojčivo vydrankať od chudobnej vdovy posledný krajček chleba a polovicu požičaného masla, ba prejaviť ešte i nespokojnosť nad tým, že jej maslo nedala celé. Za svoju bezcitnosť je potrestaná – skamenie, len čo sa jej ústa dotknú takto získaného pokrmu. Povesť teda využila rozmer asociálnosti jestvujúci v súvislosti s Rómami v stereotypoch sociálnej pamäti na vybudovanie sujetového konfliktu osnovaného na mravnom imperatíve.

Podobný motív nenásytnej a zlodejskej Cigánky spracoval podľa pozostalosti Štefana Meliša v etiologickej povesti *Cigánka* Stanislav Muntág v publikácii *Kráľ Matej pod Manínom. Starodávne, tajuplné i žartovné príbehy, zvesti, povesti z Javorníkov a Strážovských vrchov* (2002). Povesť vykladá pôvod skalného útvaru na vrchu Klapé, ktorý má podobu ženy naberajúcej si z hrnca, ako príbeh otrhanej mladej Cigánky, ktorá oráčom ukradla hrniec s kašou, vyliezla s ním na skalu a tam skamenela po tom, čo ju oráči prekliali.

Cigáni sú v uvedených typoch povestí väčšinou vykreslení na princípe „cudzieho" a negativisticky: ako ľudia z okraja spoločnosti, špinaví, zlodeji, ktorým sú cudzie morálne zákony Nerómov. Ich zobrazenie zreteľne vypovedá o pohŕdavom a odmietavom postoji majority k nim.

Rómovia v humorných povesťových príbehoch

Pomerne početnú skupinu povestí s rómskym hrdinom tvoria žartovné príbehy. Rómovia v nich vystupujú ako huncúti a prefíkanci, ktorí sú mnohokrát vykonávateľmi spravodlivosti nad lakomcami a zloduchmi. Tak je to v povesti Z. Zemaníkovej *Prečo v Kese na hody rebrík vykrmujú* (*Ponitrianske povesti a povrávky*, 2001), postavenej na protikladnosti dvoch postáv: postavy bohatého, lakomého a hlúpeho gazdu, ktorý *„si hlavu turboval, ako by aj hostí nakŕmil a aj sviňa aby zostala celá"* – a prešibaného Cigána Piština, ktorý *„má pod deravým klobúkom viac fištrónu, ako je zdravé"* (s. 139). Keďže gazda nedodržal slovo a neodmenil Cigána za dobrú radu podľa dohody (nedal mu sľúbený hrniec masti), ukradol mu Cigán tou cestou, akú gazdovi poradil na zatajenie dobrôt, napokon všetko mäso a pre hostí zostali len na kosť obrezané údené rebrá. *„Také boli suché, akoby sme rebrík oblizovali! Spomínali potom dlhé roky urazení hostia. Odvtedy sa všetkým Kesanom nespravodlivo posmievajú, že na hody vykŕmujú rebrík"* (s. 141).

Ľudská hlúposť a obmedzenosť reprezentovaná „gadžom" versus chytráctvo a prefíkanosť Róma tvorí sujetový základ povesti Š. Meliša *Ako chceli Podmanínci Manín odstrániť* (*Kráľ Matej pod Manínom*). Celý rok kŕmili Cigána, ktorý im sľúbil, že na chrbte odnesie Manín na iné miesto. Jeho príkaz: *„Vyložte mi ten Manín na chrbát a ja vám ho odnesiem preč"* (s. 185) vyplniť pravdaže nedokázali, a tak im zostalo len banovať za prázdnymi chlievmi, pričom *„Cigán sa pobral svetom ďalší kopec prenášať"* (ibid.). Tieto príbehy svojimi sujetmi úzko korešpondujú so sujetmi známych humorných ľudových rozprávok s motívom prešibaného Cigána.

Niekoľko žartovných povestí s rómskym motívom sa nachádza aj v knihe Zuzany Kuglerovej *Kliatba kožušníkovej vdovy*. Cigán Jožko tu vystupuje ako mestský holič, ktorému *„lenilo sa robiť ťažšie práce“* (s. 88). Prešibanosťou dokáže vyhnať z kraja zbojníka Lomihracha a pomôcť tak mestskému fiškálovi. Pomocníčkou mu je sestra, Cigánka Gizka – krásavica, ktorú si fiškál napokon vezme za ženu. Próza sa takýmto spôsobom prechyľuje k typu romanticko-sentimentálneho príbehu. Lenivosť vyvažovaná prešibanosťou, ako je to v tejto povesti, je častou súčasťou mentálneho obrazu Rómov v povestiach nerómskeho etnika. Tak je to aj v príbehu *Potrestaný pokladník;* aj tu vystupuje postava holiča Cigána Jožka, ktorý tentoraz nahovorí svojho brata Deža, aby sa prihlásil za mestského pokladníka, hoci nevie počítať. Humorný príznak príbehu o sprenevere peňazí pramení z obrazu naivity Róma (že mu na podvod neprídu) a obmedzenosti mestskej rady (že poverili takou zodpovednosťou práve negramotného Cigána). Humorný charakter povesti neprekrýva ani fakt potrestania vinníka odťatím ľavej ruky; silnejšie než súcit totiž rezonuje to, ako si prefíkanci navzájom dokážu nahrávať a ako sa podvodníci vedia navzájom podraziť. Démonologická podstata prechádza do rozprávkového ladenia v povesťovom výklade etymológie názvu Bosorkina studňa v ďalšej z próz Z. Kuglerovej *Začarovaný kováč* (*Kliatba kožušníkovej vdovy*). Cigánka tu vystupuje ako bosorka, ktorá sa premieňa na krásnu dievčinu a na divú kobylu. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že povesti Z. Kuglerovej žánrovo nie sú čisté, sú kontaminované rozprávkovým, resp. sentimentálno-romantickým živlom.

V povesťovej tvorbe (nielen) posledných desaťročí vykazuje teda mentálny obraz Rómov viacero typických znakov tohto etnika, odzrkadľujúc tak jestvovanie určitých stereotypov v myslení a predstavách Nerómov o predmetnej etnickej minorite. Povesti potvrdzujú platnosť toho, čo konštatuje už citovaný Liégeois (1995, s. 87): ak Rómovia stretnú *gadža*, nech by boli podmienky stretnutia akékoľvek, je to vždy potenciálny zákazník (možnosť poskytnutia služby, nákupu alebo predaja), ale aj obeť rómskeho chytráctva a ľsti), s čím sa spája určitý príznak dobrodružnosti a humornosti.

Význam rodiny, príbuzenské vzťahy sú pre Rómov posvätné: jedinec vlastne nachádza svoju identitu len vnútri štruktúry prostredníctvom silného pocitu príslušnosti, vo forme vzájomnej fyzickej, finančnej i psychickej pomoci. Povesti čiastočne odzrkadľujú fakt, že príčinou dištancu Nerómov od Rómov je ich *„pôvod, socio-kultúrna rezistencia, neasimilatívnosť, vnútorná súdržnosť skupín, odlišný spôsob života, mechanizmy fungovania rodovo-*

skupinovej štruktúry spoločenstva" (Jurová, 1993, s. 7). Solidarita členov rodiny vedie potom často až k extrémnej opozícii voči vonkajšiemu svetu, ktorý komunitu vyčleňuje prostredníctvom kategórie „inakosti – „nečistoty", ale aj k príslušníkom vlastnej komunity, ak sa zásadne previnili proti jej pravidlám. Majoritné okolie vníma Cigánov ako „iných", ako občanov nižšej kategórie, preto v správaní sa voči nim spravidla chýba úcta (výnimkou sú povesti o slávnych rómskych muzikantoch).

Rómska identita, „romipen", súdržnosť Rómov sa vlastne rodí i udržiava na základe opozície voči nerómskemu obyvateľstvu; táto súdržnosť, rovnako ako aj predsudky a stereotypy voči Rómom, sú v analyzovaných povestiach vyjadrené síce ako samozrejmá súčasť ich obrazu, avšak nijako nie vyhrotene. V mentálnom obraze Rómov je prítomný sociálny dešpekt (štítivosť), ale aj prvky romantizmu (krása rómskych žien), tajuplnosť (rómska schopnosť predvídať, veštiť) alebo až démonickosť (mágia, zaklínanie, strigônske praktiky). V žánrovo autentických povestiach sú Rómovia vnímaní najmä ako „iní", zriedkavejšie ako „cudzí" – teda nežiaduci.

Modifikácie mentálneho obrazu Rómov v spoločenskej próze

Mýtizovaný obraz Rómov v romanticko-dobrodružných a lyrizujúcich príbehoch

V poviedkovej či románovej tvorbe postavy Rómov, prvky rómskej identity (transformované do podoby stereotypov nazerania na túto minoritu), resp. prostredie rómskeho etnika veľmi často slúžili a slúžia na modelovanie romanticko-dobrodružného príbehu, na zvýšenie jeho atraktivity.

Takúto funkciu má prítomnosť rómskych postáv aj v jednej z prvých próz pre mládež, v ktorej sa Cigáni neobjavujú len epizodicky, v próze Jozefa Františka Kunika *Šukar čajori. Krásne dievča* (vydaná r. 1945). Kočovanie, ktoré sa v tejto próze vníma ako samozrejmý životný štýl časti Rómov, dobre zapadá do koncepcie dobrodružného príbehu o strastiplnom osude uneseného nerómskeho dieťaťa zo zámožnej rodiny a jeho dramatickej záchrane. Kočovní Cigáni sú modelovaní v duchu štylizovanej informácie z náučného slovníka, zakomponovanej priamo do textu: *„V šťastí jasajú, v nešťastí si zúfajú, v radosti sa opíjajú. Radi sa oddávajú sneniu a stávajú sa poverčivými blúznivcami. Zrástli s prírodou. Opovrhujú usadlíckym životom. Radšej sa túlajú. Musia mať stále nové, živé a hlboké zážitky. O budúcnosť sa nestarajú. Svoju bolesť a vášeň vyjadrujú v hudbe a tanci. Ľúbia deti... Majú radi kone a obchodujú s nimi. Nájdeme medzi nimi kováčov, zlatníkov, kotlárov, uhliarov, hudobníkov.*

Ženy sa zapodievajú veštením, čarami, liečením, pričom používajú všelijaké zaklínadlá, pretože vyznávajú duchov a nadprirodzené sily. S veštením a čarami nielen obchodujú, ale sami im najviac veria" (1973, s. 75 – 76). Autor naznačuje aj vnútornú hierarchizovanosť Cigánov v osadách. Cigánka je stvárnená na základe bežného stereotypu, do ktorého patrí schopnosť liečiť bylinkami, veštiť z ruky a zaklínať, kradnúť i klamať; v charaktere Cigána sa odzrkadľuje ani nie tak romipen, ako skôr archetyp krutého a primitívneho zloducha z dobrodružných románov i prvky jánošíkovského zbojníckeho mýtu (pomoc chudobným), ale lomeného cez (pre Rómov charakteristickú) potrebu vystatovať sa tým, čo vlastním. K vykresleniu kočovných Cigánov ako reprezentantov „cudzieho" (nežiaduceho) elementu patrí aj romantický „mýtus" o unášaní detí, čo poslúžilo Kunikovi na rozohratie sujetového dramatizmu. Pre unesené dievča (ale aj pre ostatné nerómske postavy) sú Rómovia cudzo exotickí z hľadiska „kultúry" bývania, stravovania, hygieny, z hľadiska jazyka, spôsobu komunikácie a správania sa navzájom k sebe i k okoliu. Ako etnikum vyznievajú ako vydedenci, menejcenné bytosti jestvujúce v uzavretej enkláve „inakosti" bytostí segregovaných z majority. V tom zmysle nadobúdajú príznak tajomnosti, čo podporuje prvok dobrodružnej romantiky, ktorá je u Kunika vystavaná na konvenčných, z hľadiska logiky miestami vágnych motívoch.

Romanticko-dobrodružnú koncepciu príbehu (tentoraz obrazu protifašistického odboja v okolí Žiliny) podporuje rómsky prvok aj v próze Hany Zelinovej *Jakubko* (1959); v tomto prípade ide o postavu osirelého Cigánika, ktorého kočovníci zveria do starostlivosti Nerómky. Romanticky ozvláštňujúce prvky diela majú najmä tematickú provenienciu: špecifickosť spoločenstva, z ktorého Jakubko pochádza (kočovní kotlári), tajomnosť jeho narodenia a tragika s tým spojená (smrť jeho krásnej matky), zvláštnosti výzoru (oči), „výkupné" za starostlivosť oňho (zlaté dukáty na reťazi v medenom kotlíku). Ozvláštnený je aj výzor varovkyne, ktorej Cigáni zveria chlapca do opatery (hrbatá staršia žena – babenka-hrbenka). Idealizácia charakterov, vrátane čierno-bielej projekcie ďalších postáv na základe ideologického kľúča, vyústila do schematizmu (v sujetových reláciách) a pátosu (v narácii rozprávačky). Vzťah Rómov a Nerómov autorka poňala dvojako. Jednak je obojstranne afirmatívny: príchod kotlárov, rovnako ako aj miesto utáborenia (pri dome rozprávačky), predstavujú v chápaní dediny súčasť spoločnej tradície (oprava kotlov a varenie slivkového lekváru). Rómski kočovníci sú v tejto súvislosti dedinou nazeraní cez prizmu síce exoticky „iných", ale akceptovaných v „našom" kontexte. Kontroverzný vzťah k Rómom, naznačený cez rasizmom

ovplyvnený postoj hrdinových chlapčenských rovesníkov, je postupne viac podmienený ideologickými postojmi (k partizánskemu odboju a ľudáctvu). Rómsky protagonista nemá v podaní H. Zelinovej v podstate nič z rómstva okrem etnického pôvodu a farby pokožky. Svojím heroizmom zapadá do autorkinho mýtizovaného obrazu protifašistického odboja. Túto postavu Zelinová využila na demonštrovanie myšlienky o hodnote človeka nezávisle od etnickej príslušnosti; v naračnom rámcovaní okrem dobovo aktuálnej propagácie pionierskej organizácie zároveň podporila dobovo preferovaný názor, že výchovou možno Cigánov zásadne a ľahko zmeniť. Pohľad na nich je v podstate romantizujúci.

Mýtizujúce prvky v zobrazení Rómov nájdeme v lyricky ladenom príbehu Júliusa Balca *Husle s labutím krkom* (1979). Nie je to síce kniha pôvodne určená deťom, ale obraz Melicharovho detstva, jeho nenaplnená detská túžba putovať s otcom na jar až k moru, patrí k najsilnejším miestam prózy (primeraným aj mladému čitateľovi). Leitmotívom príbehu je motív huslí: osudovo súvisia s Melicharom (na husliach s prasknutým krkom sa naučí hrať, osudové dôsledky má ich rozbitie; husle s prvkom zázračnosti získa od verklikára, ale napokon sa stanú príčinou jeho smrti). J. Balco tematizoval etnické osobitosti Rómov – ich „romipen" (temperament, horkokrvnosť, tuláctvo, virtuóznu husľovú hru, zlodejstvo, poverčivosť, strach zo smrti, živú prítomnosť ústnej slovesnosti a v nej mýtov) nie so zámerom vypovedať o charaktere etnika; skôr mu rómska emočná výbušnosť významne korešpondovala s motívmi lásky, nenávisti, voľnosti, smrti, budujúcimi lyricko-baladickú atmosféru príbehu. Tento rozmer textu podporila aj až iracionálna spojenosť hudobníka a jeho nástroja: výmena huslí za ženu, do ktorej sa zaľúbil, odnesie Melicharovi šťastie a potvrdí sa tak, že *„Žena je len žena. Ale husle?* (s. 86); v hrdinovi žije neskrotná dychtivosť vytvoriť neobyčajnú hudbu, *„po akej celý život túžil"* (111); zabitie je motivované túžbou ukradnuté husle *"získať aj za cenu krvi"* (s. 118). Baladicko-mýtický rozmer príbehu je vytváraný aj časovou neurčitosťou, dynamikou, otvorenosťou a určitou exotikou priestoru (príroda, osada, ohnisko, krčmy). Tragické vyvrcholenie konfliktu je postavené na sujetovom tajomstve: Fabrício nevie, že husle, pre ktoré zabil, nie sú tie pravé. Spôsob pertraktovania rómskeho sveta a romipen v tejto próze (predovšetkým ako stavebný prvok baladickosti prózy) však robí trichotomický vzťah svoje – iné – cudzie v podstate bezpredmetným, hoci mnohé z hodnotového rebríčka Rómov (vzájomná súdržnosť, zhovorčivosť, hudba ako hodnota – zlodejstvo a žobranie ako nehodnota) sa odkrýva už v úvode prózy, v predstave studniara a tuláka

Berciho o stretnutí personifikovanej smrti s jeho úhlavným nepriateľom, primášom Fabríciom, vrahom Berciho syna Melichara: *„Zlý to bol človek od malička! S osadou nedržal, lenivý bol aj dať sa s niekým do reči... O nikoho sa nestaral... Nehral na nijakom hudobnom nástroji... Všetci Bagárovci kradli... Alebo žobrali!“* (s. 8). Autor však konflikt a postavy Rómov vymodeloval hlavne v súlade s baladicko-mýtickým charakterom prózy: trocha tajomné, posadnuté diaľkami, so zmyslom pre magické, so životom prepleteným s hudbou a tuláctvom, impulzívne, s hmotnou biedou, ktorá akoby samozrejme patrila k ich sociálnemu statusu, so životnými hodnotami predsa odlišnej hierarchie než u Nerómov.

Rómska postava ako súčasť dobových spoločenských pohybov

Hoci v prípade próz, v ktorých je rómska postava súčasťou svedectva o sociálnych a politicko-ideologických pohyboch v spoločnosti, nejde o intencionálne čítanie pre deti, predsa len ich nemožno a priori vylúčiť ani z recepcie mládeže; už i preto nie, lebo zaznamenávajú aj detstvo a mladosť hrdinov. Koncepcia rómskej postavy a uchopenie prvkov romipen sa však aj tu v jednotlivých prózach môžu dosť zásadne líšiť. Napr. v próze Miloša Krna *Hra so smrťou* (1971) viazanej na druhú svetovú vojnu a pôsobenie slovenskej armády v Rusku má lyricko-romantický charakter. Rómska postava je tu v pozícii rozprávača – vojaka slovenskej armády odveleného na východný front. Okrem vyjadrenia postoja odmietajúceho vojnu je účelovo použitá na deklarovanie rasovej rovnoprávnosti, pričom tá je podložená aj ideologicky (ruské dievča nemá voči Rómovi žiadne predsudky). Rozprávač má však v podstate len vonkajškovú nálepku Róma. Fakt zastieranej etnickej identity sa autor usiloval motivovať už v úvode, keď rozprávač o sebe hovorí: *„Viete, keď som bol mladý a keď som videl divé husi – aj vo mne sa prebúdzala tulácka krv. Možno je to dedičstvom po kočovných predkoch, možno ju neutíšilo ani moje detstvo – žili sme predsa ako ostatní, chovali sme sliepky, husi, ovečky a držali sme aj koňa na furmanku. Otec bol kováčom, mama mávala plné ruky práce. Chodievali sme so sestrou svedomite do školy: nik by o nás nebol povedal, že sme Cigáni“* (s. 8). Ani v spôsobe narácie, ani v životnej filozofii a v podstate ani v udalostiach sa inak neprejaví nič, čo by signalizovalo romipen, v tom zmysle „inakosť“, a kvôli čomu by namiesto rómskej postavy nemohol byť rozprávačom ktokoľvek iný. Postava Róma neslúži teda na nič iné, než na ozvláštnenie pomerne schematického príbehu, prípadne na transparentnú deklaráciu rómskej rovnocennosti s Nerómami.

Príbeh Jože Heroldovej *Žoldnierska ulica* (1978) je situovaný do obdobia vojnového Slovenského štátu. Rómska postava sa tu stala okrajovou záležitosťou slúžiacou predovšetkým na rozbehnutie sujetu, v ktorom sa konflikt v prvej fáze viaže na dávnu zvyklosť Rómov vyberať si za kmotrov osoby z nerómskych rodín v úsilí o hmotnú výpomoc pri narodení dieťaťa (pozri Krekovičová, c. d., s. 39). V tomto prípade Cigánka Žofa požiada o kmotrovstvo pre svoje vnúča dcéru miestnej rozvedenej panej, mladú učiteľku, keďže *„ani jedna cigánka ho nechce zaniesť do kostola. Lebo je od bejlého, ako oni vravia, nie?“* (s. 14). Na tomto základe sa rozvinie druhá fáza konfliktu: obec versus učiteľka, ktorá prijme výzvu a rozhodne sa odniesť cigánča na krst. V tejto fáze konflikt postupne nadobúda čoraz výraznejšie a explicitnejšie ideologické podfarbenie smerom k odsúdeniu ľudáctva a akceptácii socialistických ideí či ideí rovnosti ľudí. Vnútornou motiváciou učiteľkinho rozhodnutia niesť cigánča na krst je dať *„frčku do nosa milovaným rodákom“* (s. 20), a tak sa Cigáni veľmi rýchlo dostávajú v príbehu na okraj pozornosti. Mentálny obraz Cigánov je však čitateľný a má všetky príznaky kategórie „cudzí“ v zmysle ľudia z okraja spoločnosti: žijú tam, *„kde je koniec prašnej či bahnitej vozovky“*, kde *„je aj koniec všetkej civilizácie“* (s. 14); oblečenie je chudobné a špinavé – napr. na žobravej Žofe ho tvoria *„prastaré mužské lakovky, priviazané o členky bezpečne špagátom“* (s. 7), *„ufúľaná zástera“* (s. 11); u Nerómov je pes *„cvičený výslovne na cigánov a cezpoľných“* (s. 7), metla pri dverách *„je tam beztak nachystaná iba na cigánov a psov“* (s. 12). Rómom vo vzťahu k Nerómom *„starý mrav a zákon žobroty prikazoval nevkročiť do domu, ak je prítomný jeho pán a veliteľ“* (s. 8). Pri pohľade na jedlo rómska postava *„lačno pregĺgala“*, pred Nerómom *„sa doslova prikrčila“* (s. 9). V komunikácii Cigánov je prítomná poníženosť – v komunikácii Nerómov zasa drsná povýšenosť: *„Čo chceš, Žofa?“ – „Pomrzneme, pani milosť“ „Hybajte robiť! Vyvaľujete sa pri Váhu a potom schmatnete, kde sa čo dá“ „Ste hnilí ako vši“* (s. 9). Narodené cigánske dieťa je v prehovore Nerómov „faganisko“ (11).

Ako súčasť doby, deklarovania jej pohybov a premien je rómska postava a obraz života Rómov okrajovo použitý aj v próze Petra Juščáka *V očiach soľ* (1989). Ak v prípade J. Heroldovej je obraz Rómov postavený na negatívnom stereotype vo vzťahu k nim, zakódovanom hlboko v sociálnej pamäti Nerómov, u Juščáka sa Rómovia objavujú ako organická súčasť „šovarskej“ (teda solivarskej) chudoby. V popredí je obraz spoločenských premien v priebehu 60.-80. rokov minulého storočia a pozícia drobného, nenápadného, sociálne slabého človeka v nich, ktorá sa v podstate mení veľmi

málo, najmä z mentálneho hľadiska. Postavy Rómov len okrajovo dopĺňajú tento obraz, zapadajúc v myslení Nerómov skôr do pozície „svojho“, než do polohy inakosti alebo cudzoty.

Próza Ruženy Bobákovej *Biela Dcéra* (1973) akoby reagovala na oficiálnu koncepciu rozptylu a odsunu rómskych občanov (presadzovanú po roku 1965) a na vytýčenie koncepcie spoločensko-kultúrnej integrácie Rómov (z roku 1972), čo predstavovalo skrytejší spôsob asimilácie. Asimilačný proces je jednak tematizovaný v príbehu „bielej dcéry, cigánskej pestúnky“ a prebieha aj takto: *„Potom dostala Ivanu a s ňou sa priúčala pôvabnému, solídnemu vystupovaniu. ... A keď Ivanka dorastala, nosila svojej mame zo školy, od spolužiačok, od ich rodičov všelijaké poznatky, delila sa o ne s Etelou a tak sa obidve naraz zušľachťovali“* (s. 55-56); je však formulovaný aj dosť explicitne: *„...vždy som videl v tebe čosi viac ako obyčajnú hlúpu cigánku. Žila si pekných pár rokov ako riadny človek“* (s. 58) – hovorí švagor jednej z protagonistiek, *„hrdý cigán, vzdelaný, stýka sa so samými pánmi, sám žije ako pán. Hádam ho cigánska nátura tak veľmi nepokúša“* (s. 59). Zároveň sa nastoľuje otázka, *„či predsa len nie je istou potupou pre bieleho, keď má splynúť s cigánmi“* (s. 52). Striedanie dvoch naračných perspektív (sedemnásťročného dievčaťa a jej náhradnej matky) v jednotlivých kapitolách – sekvenciách uvažovania o tomto probléme naznačuje skutočnosť, že postoj závisí od charakteru človeka, ale aj od jeho sociálnej pamäti. Tá je iná u človeka, ktorý vyrastá v kontakte s Rómom prispôsobujúcim sa kultúre Nerómov, iná u človeka, vyrastajúceho v prostredí poznamenanom rasovými predsudkami založenými na stereotypoch v reflektovaní romipen. Perspektívy dvoch rozprávačiek zostali však viac vo formálnej polohe, nie celkom dokázali naplniť autorkin zámer – polemicky vyjadriť postoj k rasovej problematike cez stvárnenie vnútorného konfliktu reprezentantiek dvoch etník. Jadro konfliktu sa vyjaví prostredníctvom lásky dievčiny k človeku, pre ktorého opustila svoju náhradnú matku – „Cigánku“. Návrat späť po tom, čo sa ukáže, že *„špiniť sa s cigánom bolo pod jeho dôstojnosť...“* (s. 98), je pokusom demonštrovať ideu rasovej rovnosti a potvrdiť ideu riešenia rómskeho problému prostredníctvom etnickej asimilácie. Túto skutočnosť vyjadruje modifikácia dichotómie (naše – cudzie) do nasledujúcej podoby: rómske = cudzie (*„Opustila ťa, lebo si cigánka a ona biela“* s. 58, *„zaplietol sa s cigánkou“*, *„biľag cigánskeho pôvodu“* – s. 87) – nerómske = naše *(„Aj my, občania cigánskeho pôvodu, sme sa dočkali rovnoprávnosti, za čo môžeme ďakovať nášmu socialistickému zriadeniu, drevené chatrče ustupujú a sme právom hrdí na moderné byty v štátnych alebo družstevných domoch“*,

s. 67 – výpoveď Cigána z murárskej partie). O Rómoch sa tu neuvažuje ako o reprezentantoch „iného“, autentického, ale v rámci stereotypu, ktorý vyjadruje výrok: *„Ostatne, kto o cigánoch dobre zmýšľa? Málokto. Skoro nik“* (s. 91). Preto aj záverečný návrat mladej hrdinky k náhradnej matke je možný najmä preto, lebo je asimilovaná.

Zjednodušovanie obrazu rómskeho etnika a riešenia „rómskej otázky“

Zjednodušenú predstavu o efektivite asimilačnej politiky štátu voči Rómom po roku 1948 i naivnú predstavu o ľahkej a rýchlej premene rómskeho etnika vzdelávaním prezentuje próza Ruda Morica *Trikrát som ušiel* (1961). Použitá perspektíva priameho rozprávania (rozprávačom je cigánsky chlapec z osady, Cyprián Stojka – Citro) by mala odkrývať hodnotové parametre rómskeho etnika na úrovni „inakosti“. Ibaže Moric použil postavu len na propagáciu pionierskej organizácie a pokusov štátu riešiť sociálny problém Rómov v priebehu 50. rokov. Rómsky rozprávač je vlastne stotožnený s hodnotami majority, resp. veľmi rýchlo sa týmto smerom „preporodí“. Keďže sú to hodnoty diktované ideologickým pozadím 50. rokov, autor vytvoril pioniersku budovateľskú prózu (v čom vidno ešte rezíduum tvorby 50. rokov) a zároveň „riešil“ rómsku problematiku. V súlade s dobovou konvenciou (pozri Sliacky, 2008) aj v tomto príbehu sú rómske deti uvedomelejšie ako ich rodičia. Rozmýšľajú „po pioniersky“, nie po rómsky, psychologicky i socio-etnicky absolútne nevierohodne. A tak v zobrazení cigánskej mládeže, ktorá chce byť radšej v detskom domove než v cigánskej osade, očividne presvitá zámer ikonizovať tézu, že cigánsky problém sa vyrieši výchovou mladej cigánskej generácie izolovane od osád. Protagonista Citro i Rómka Jolana sa v duchu tejto tézy stávajú typmi uvedomelých pionierov. V konečnom dôsledku konflikt postavený na rómskom probléme pôsobí ako povrchová a povrchná propagačná záležitosť a jeho riešenie vyznieva naivne a schematicky. Možnosť prevýchovy je totiž jednoduchá, prebehne rýchlo. Deti z osady sa bez problémov stotožnia s nerómskym štýlom života a hodnotami nerómskeho sveta. Publicisticky sa formulujú niektoré negatíva Rómov, najmä vypočítavosť vo veci prísunu peňazí na deti, pričom však pridelené financie končia celkom inde, než pri účele, na ktorý boli určené. Próza tak patrí k tým dielam slovenskej detskej literatúry, v ktorých sa predlžuje pôsobnosť schematických aspektov tvorby „na objednávku“.

Schematický charakter zobrazovania Rómov a ich života, vrátane zľahčovania otázky ich prevýchovy, či zjednodušovania problému spolužitia

s Nerómami i psychologických aspektov protagonistov, má próza Jána Štiavnického *Cena priateľstva* (1977). Próza vyšla v normalizačnom desaťročí, keď sa na krátky čas objavujú snahy o návrat schematizmu podobného v 50. rokom. Hrdinami sú mestskí chlapci Lojzo, Igor a Ondrej, ktorí počas pobytu v letnom pionierskom tábore naďabia na Cigánika Dežiho Horváta, huslistu a kúzelníka. Jeho schopnosti využijú v táborovej súťaži, ale nedokážu prekonať predsudok, keď ho majú podľa sľubu prenocovať vo svojej chatke. Ako správnych pionierov ich to však po návrate domov mrzí, a tak sa za ním vypravia. Otázku rasových predsudkov u chlapcov autor nahodil pomerne transparentne a s asistenciou detektívneho prvku hravo vyriešil aj nezávideniahodnú sociálnu situáciu malého Róma (osirelého Cigánika privedú do mesta, ukrývajú ho v pivnici, až sa to napokon prezradí a Cigánik zostane v rodine jedného z chlapcov). Aj v tejto próze má rómska postava znaky Rómov odvodené len z etnického stereotypu jestvujúceho v sociálnej pamäti Nerómov (husle, chudoba, asociálnosť). Štiavnického próza propaguje asimiláciu Rómov výchovou, zároveň zjednodušene interpretuje riešenie sociálneho postavenia Rómov (bezproblémová integrácia s nerómskym etnikom) a až didaktizujúco propaguje pioniersku organizáciu.

Koncom 80. rokov sa prezentoval „výrobnou“ mládežníckou prózou s rómskym protagonistom *Petrov mlyn* (1988) Dušan Kraus. Rómskeho protagonistu vyučeného za plynára v autorovom podaní spája s Rómami vlastne iba to, že je dobrý spevák a hudobník a pochádza z rodiny kolotočiarov. Sujetový konflikt vzniká z dilemy, či pracovať ako plynár – alebo podľahnúť tlaku rodiny a vrátiť sa k rodovému remeslu; zásluhou modelovania protagonistu, aj vďaka vysokej deskriptívnosti podania je však konflikt nevýrazný, statický, nedokáže ho dynamizovať ani rozvíjajúci sa vzťah s nerómskou učnicou z cukrárne. Próza vo veľkej miere pôsobí ako propagácia robotníckych povolaní a nie ako obraz dramatického vnútorného zápasu hrdinu rozhodujúceho sa medzi cigánskym kočovným a usadlým robotníckym spôsobom života. Rómstvo je totiž iba nálepka na postave, zdroj povrchného zatraktivizovania príbehu a azda aj popularizácie robotníckeho povolania medzi mládežou (hlavne rómskou). Aj etnický antagonizmus Róm – Neróm vyznieva príliš transparentne, nezvnútornene – preto neautenticky; opiera sa totiž o najvšeobecnejšie príznaky stereotypu v mentálnom obraze tvorenom Nerómami: o spev, súdržnosť patriarchálne organizovanej rodiny (*„tak ako my aj on musí počúvať otca a žiť s rodinou“*, s. 100), o konvenciu povýšeneckej komunikácie Nerómov s Rómami (*„mladým či starým Rómom bez rozdielu tykali a oni to už zo zvyku prijímali“*, s. 98).

Vnímanie Rómov majoritnou spoločnosťou ako cudzí a neželaný element sa autor pokúsil vyjadriť výpoveďami rómskych postáv, napr.: *„Vydám sa, ale nie za bieleho“... „Aby mi niekto po celý život pripomínal, že som Rómka?“* (s. 102). Ideu etnickej rovnoprávnosti autor propaguje prostredníctvom idealizačných prvkov v profile protagonistu.

Rómovia ako súčasť autorských spomienok na detstvo

Zobrazenie Rómov a život rómskeho etnika má vysokú mieru presvedčivosti v spomienkovo ladenej tvorbe nerómskych autorov, ktorým sa v spomienkach na čas detstva vynorí aj udalosť spojená s Rómom, pretože sa pre nejakú príčinu hlboko vryla do detskej duše. Motív Rómov je teda prítomný najmä vo väzbe na citovú pamäť detstva – a práve tým nadobúda sledovaný motív príznak autentickosti a emocionálnej účinnosti.

V spomienkach nerómskych autorov sa postavy Rómov spravidla objavujú v nostalgickom, ba až tragickom kontexte. Stávajú sa prostredníkom svedectva o tom, ako dieťa zaznamenáva a vníma zraňovanie, resp. až likvidáciu základných humánnych hodnôt. Tak v spomienkovo ladenom poviedkovom súbore Ivana Habaja *Veľké stepné vtáky* (1977) nájdeme poviedku *Huslistov odchod* (s. 99 – 108). Udalosti z prázdninového pobytu chlapca u starých rodičov na dedine odkrývajú postupné poznávanie života, spojitosti človeka a prírody, atmosféru letných dní a špecifikum plenéru krajiny v stepnatých oblastiach juhu Slovenska. Do kontextu prázdninových zážitkov hrdinu sa v rámci dobrodružnej cesty do susednej dediny dostáva postava rómskeho chlapca – huslistu. Protagonista empaticky vníma osud tejto postavy: matka malého Róma žije v Čechách a nestará sa oňho, stará matka a strýko neakceptujú jeho túžbu stať sa muzikantom, až mu strýko napokon husle roztrieska, lebo: *„Nechcel, aby som hrával, nenávidel moje husle.“* (s. 107). Tragika jeho postavenia je vyjadrená v rozhodnutí nájsť neznámu mamu podľa starej fotografie: *„Idem na stanicu, odveziem sa vlakom ďaleko, až do Čiech. Nájdem mamu a poprosím ju, aby mi kúpila nové husle“ (s. 107). „Spýtam sa Cigánov, poznajú moju matku, určite ju poznajú“* (s. 108). Obraz tabakového poľa, cez ktoré Cigánik odchádza bez peňazí, s batôžkom vecí do diaľky smerom, *„odkiaľ sa ozval vzdialený, tiahly hvizd lokomotívy“* (s. 108), vyvoláva smútok a beznádej. Hrdinovo pochopenie ťaživej situácie chlapca je latentné: viaže sa na fotografiu a neznalosť adresy, absenciu peňazí u Cigánika a stratu huslí. “Inakosť“ (nie „cudzosť“) Rómov je prekrytá pohľadom na rómskeho chlapca nie ako na príslušníka určitého etnika, ale ako na dieťa. Próza sa tak svojím spôsobom

stáva tichým protestom proti krivdách spoločnosti páchaným na deťoch.

Rómske postavy uviaznuté v detskej spomienke sa v literárnych návratoch do detstva stali aj prostriedkom na stvárnenie rómskeho holocaustu. S týmto motívom sa stretávame v románovo koncipovanej próze Petra Kováčika *Jablká nášho detstva* (1977). Vojna ako rámec detstva vstupuje do života detí aj so svojou krutosťou; tematizovaná je úzkosť chlapcov z nemeckých vojakov, smrť nielen hospodárskych zvierat, ale hlavne ľudí, ktorých poznali. V chlapčenskej spomienke žijú Cigáni ako prirodzená (hoci „iná") súčasť Pohronia: *„Z lavíc sme videli Farskú lúku a Skalku s cigánskymi kolibami. Cigáni často postávali pred chatrčami a vyhrávali na husliach a harmonike. Niektorí opito a hlasno spievali, iní spievali tichšie a krajšie. Vždy sa tu niečo odohrávalo. Neraz sme videli bitku alebo pohon na niektorého Cigána, ba aj Cigánku, ale vtedy boli hore nohami všetky koliby. Vagonári prestali robiť a pučili sa od smiechu"* (s. 8). Cigáni vstupujú aj do obrazu vojny, ktorej hrôzu si chlapci uvedomia najmä vtedy, keď z okien ich školy *„zízali vojaci, civilisti a Cigáni. Cigánov bolo najviac. Všetci smutno, meravo a mĺkvo hľadeli na cestu, ale zdalo sa, že ich nič nezaujíma a nič nepozorujú. Z našej triedy kukal malý čierny, strapatý Cigánik. Náš vrstovník, možno niečo mladší, rozhodne nie starší."* (s. 83). Detsky naivný pokus o jeho záchranu stroskotá, a tak sú svedkami smutného sprievodu, keď ich odvádzajú. Správanie sa dospelých a ich nepochopiteľné výroky (*"Bože, buď im milostivý, buď zvlášť milosrdný k ženám, deťom a starcom..." „S otcom sa niečo porobilo... Domov prišiel zlomený a dlho mlčal."* , s. 102) sa stávajú indíciou niečoho tajomne hrozného, čo sa potvrdí slovami slepej Agnese: *„Zaviezli ich do Pečule, kde bol salaš... Nahnali do koliby, poliali benzínom a spálili"* (s. 105). Chlapčenská výprava na označené miesto potvrdí informáciu a konštatovanie detí (*„To je svinstvo!"* , s. 106) posúva výpoveď smerom k rozmeru „svoje" v zmysle univerzálne ľudského, humánneho pohľadu na človeka, bez ohľadu na etnický pôvod.

Spomienkovo ladená poviedková kniha Igora Galla *Láska padá do Hrona* (1983) sa v poviedke *Jedna pesnička – jeden život* (s. 7-24) vracia k rómskemu holocaustu spôsobom obohateným o mýtický rozmer, pričom jeho romantický príznak neprekrýva tragiku udalostí. Nositeľom spomínaného rozmeru je starý Cigán, hudobník Dežo, ktorý podľa veštby musí „prekuknúť" slnko, aby si videl nikdy nepoznanú rodinu. Cigánska komunita je modelovaná na základe znakov typických pre toto etnikum: osudová predurčenosť, hudba (*„Narodil si sa s husľami pod hlavou, budeš primášom, ako sa na Cigána patrí, a basta!",* s. 16), vyčlenenosť z dediny (žije sám v opustenej rómskej osade

so psom Cigánom a mačkou Cigánkou), veštenie, poverčivosť a zaklínanie – vedomie vlastnej odlišnosti vo vzťahu k Nerómom na úrovni „cudzieho“ (*“Spantali ste sa s gadžami, svojich sa zriekli. Dym ohniska vám štípe oči, koňacina v bruchu kamenie. Najradšej by ste si kožu na bielo vyfarbili... A ty, zasipela smerom ku mne, čo si na otca a mater zabudol, dobre si zapamätaj, čo sa ti prisní v noci pred Silvestrom.“*, s. 14). Mýtus o tom, ako sa Cigán naučil vo svete hrať na husliach lepšie ako najlepší primáši – okrem iného aj tri také pesničky, za aké možno vykúpiť tri ľudské životy, sa naplní záchranou troch rómskych detí pred transportom: za každé dieťa zahrá nemeckému dôstojníkovi jednu neobyčajnú pesničku. Príbeh má magický rozmer vďaka tematizovanej viere Rómov v zázraky a znamenia, pričom postavy Cigánov vyznievajú autenticky – aj (alebo práve) vďaka tomu. Prítomnosť magického príznaku neoslabuje ani emocionálny účinok stvárnenia holocaustu.

Obraz Rómov v poviedkovej tvorbe po roku 1989 ako prostriedok „manipulácie“ s mentálnymi stereotypmi detského čitateľa

Po roku 1989 nebola v spoločenskej próze pre deti a mládež problematika Rómov frekventovaná. Systematickejšie sa táto téma objavovala v projekte poviedok pre deti, ktorý v roku 2005 začalo realizovať vydavateľstvo Perfekt. Išlo o projekt zameraný na v posledných desaťročiach nedostatkový žáner. V predbežne siedmich ročníkoch súťaže, teda v siedmich antológiách poviedok, sa prezentoval celý rad renomovaných i začínajúcich a neznámych, zrelých i mladých autorov. V bohatom tematickom kontexte sa v každom ročníku objavovalo množstvo veľmi naliehavých morálnych a psycho-sociálnych problémov dnešnej doby, medzi nimi aj problematika Rómov.

Takmer v každej z antológií sa tejto problematiky dotkol Vladimír Hanuliak. Počnúc 1. ročníkom projektu publikoval sériu poviedok o priateľstve nerómskeho chlapca (ktorý je rozprávačom) s rómskym spolužiakom. Príbeh priateľstva sa začína poviedkou *Vtáčia búdka*, v ktorej sa postava Róma objavuje ešte iba okrajovo. Po presťahovaní rozprávačovej rodiny z dediny do mesta ho v triede *„učiteľka posadila k Fedorovi. Smrdel. Bol to Cigán, ale neskôr mi vysvetlili, že je Róm. Vlastne ani nesmrdel, bola to jeho vôňa, akú nemal nikto iný. Mohol som ho nájsť aj poslepiačky. Stali sa z nás kamaráti, lebo aj on bol v triede nový a vedel ma pochopiť.“* (*Poletíme za dúhou*, s. 12). Dominantným problémom poviedky (a vlastne aj ostatných autorových próz) nie je rómska téma, ale skôr trpkosť z poznania, že mnohokrát nestihneme urobiť niečo, čo sme urobiť mali a čo už nikdy viac nedostaneme príležitosť

vykonať. Rozprávač, ktorý spočiatku vníma rómskeho spolužiaka v pozícii „iného“ na etnickej báze (smrdí, je tmavší ako ostatní), čoskoro vníma skôr odlišnosti relevantné detskému hodnotovému systému (po stromoch *„sa škriabe ako opica“*, s. 15). Toto smerovanie mentálneho obrazu Rómov k stieraniu rasových stereotypov korení v princípe detského aspektu, v ktorom tieto stereotypy absentujú. Fakt, že obaja chlapci sú svojím spôsobom outsideri triedy (jeden preto, že je Róm, druhý, lebo je príšelec), ich obidvoch spája, a tak sa rasové predsudky nemajú šancu rozvinúť. V nasledujúcej autorovej poviedke *Bunker* (*Poletíme za dúhou* 2, 2006) sa iba okrajovo objaví zmienka latentne súvisiaca s problematickosťou integrácie rómskych rodín medzi majoritu: Fedorovi rodičia sa zrejme chcú dištancovať od osadných Rómov, ale jestvovať medzi Nerómami sa akosi nedarí, a tak si *„postavili malý rodinný domček neďaleko rómskej osady. Takže nebývali ani v osade, ani v meste“* (s. 41). Dominantnosť motívu priateľstva, ktoré nevníma rasové predsudky, zostáva prítomné aj v nasledujúcich Hanuliakovych prózach: vo víťaznej poviedke z roka 2007 *Anjelik vo vysokej tráve* (rovnomenná zbierka, 2007) s ústredným motívom smrti; po krátkej pauze v poviedke *Neodoslaný list* (*Všetky pekné baby sú blondínky*, 2010) s motívom ťažkej choroby matky a naposledy v poviedke *Tajomstvo Monikinej zá*hrady (*Adela, neopováž sa!*, 2011) s motívom prvej detskej sklamanej lásky. Až v poslednom príbehu, keď sú hrdinovia už tínedžermi, výraznejšie sa v rozprávačovom zornom poli objaví vedomie o rasovo a spoločenským postavením podmienených stereotypoch a predsudkoch v názoroch Nerómov. Popri prvom sklamaní z ešte detskej lásky je práve toto vedomie zdrojom určitej horkosti.

Aj ďalší dvaja autori sa v predmetnom projekte prezentovali niekoľkými poviedkami s problematikou Rómov. Dagmar Pokorná publikovala poviedky *Šukar čajori* (*Poletíme za dúhou*, 2005) a *Slnečnicová mama* (*Poletíme za dúhou 2*, 2006). V obidvoch prípadoch sú rómske hrdinky stvárnené bez prvkov romipen, zato s dávkou romantiky (sú bystré, trocha tajomné a v prvom prípade talentované, v druhom so zmyslom pre poetizáciu), aby o to viac vynikol transparentne deklarovaný, odmietavý autorský postoj voči rasovým predsudkom. Dvojicu navzájom voľne súvisiacich poviedok – *Ťupík* (*Anjelik vo vysokej tráve*, 2007) a *Cigánočka* (*Trapoška*, 2008) uverejnil aj Štefan Kohári. Podobne ako u D. Pokornej je sociálna situácia rómskeho dievčatka spočiatku vykreslená ako výrazne problémová (vyberanie odpadkových nádob s mamou, nezamestnanosť otca), keď však otec dostane prácu, všetko sa obráti na dobré. V oboch poviedkach je leitmotívom detské priľnutie k obľúbenej hračke

(plyšový zajac Ťupík objavený v kontajneri), ktorá posilní priateľstvo malej Rómky s nerómskym spolužiakom. Aj tieto poviedky upozorňujú na sociálnu situáciu Rómov a situáciu rómskych detí v kolektíve rovesníkov – v tom smere dosť transparentne „propagujú" odbúravanie rasových stereotypov.

Ostatné poviedky so sledovanou tematikou (Katarína Červenáková: *Sašina spoveď*, 2005; Paulína Prášilová: *Dalibor*, 2005; Anna Robertová-Michalová: *Štyridsaťdva*, 2009; Katarína Sádecká: *Pár obyčajných dní*, 2010; Ladislav Spišiak: *Vyvieračka*, 2011) tiež viac alebo menej nápadne propagujú ideu pohľadu na Rómov bez rasových predsudkov. Ich zobrazenie rómskeho problému je však pomerne naivné, povrchné, založené na bežnom stereotype vnímania „inakosti": tmavšia pokožka, hudba, sociálna bieda, v kolektíve detí outsider. Poviedky sa svojím sujetom usilujú presvedčiť čitateľov o intelektuálnej i ľudskej hodnote rómskych detí; spôsob, akým to realizujú, má však v sebe to, čomu hovoríme „signál nadradenosti" – v tomto prípade sa prejavujäci úsilím „nafalšovávať" realitu na žiaducu podobu.

Sebareflexia Rómov v spomienkovej próze

Do 70. – 80. rokov 20. storočia bola literárna tvorba rómskeho etnika veľmi chudobná; v podstate jedinou systematickejšie tvoriacou autorkou dlho bola Elena Lacková. Aj ona však rozprávky pre deti publikovala až v 90. rokoch. Vo všeobecnosti možno povedať, že ak sa o literárnu tvorbu pre deti pokúsili rómski autori, napospol išlo o rozprávky (napr. J. Berky Ľuborecký, D. Banga). Žáner poviedky či románu z pera rómskych autorov sa profiloval až po roku 1989. V týchto žánroch má rómska identita, romipen dobrú šancu prejaviť sa, zvlášť v prózach s autobiografickou bázou, ktoré dnes už predstavujú organickú súčasť literárnej tvorby tohto etnika. Ich výpovedná i literárna hodnota však závisí od talentu autora (mnohokrát aj od kvality redakčných zásahov do textu). Na exemplifikáciu rôznych podôb a rozličnej kvalitatívnej úrovne autoobrazu Rómov v literárnom diele sme si vybrali publikácie Ladislava Tavaliho *Nemenná krv* (1997), Ľudovíta Didiho *Príbehy svätené vetrom* (2004) a v Čechách vydanú autobiografiu Eleny Lackovej *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (2010).

Len prvá z vybraných kníh, teda Tavaliho *Nemenná krv*, bola zámerne určená deťom. Autobiografické rozprávanie o detstve chlapca z rómskej osady a o detstve jeho kamarátov je nespochybniteľne autentické, ale bez literárneho espritu. Ide o popisovanie zážitkov síce až dokumentárnym spôsobom, teda čitateľ uverí, že tak sa veci naozaj udiali, ale to, čo sa dialo, nemá v sebe ani

dejovú dynamiku, ani sujetové napätie, ani hlbšiu charakterokresbu, ani takú mieru imaginovania spomienky fikciou, aká je potrebná na to, aby vznikol literárny obraz. Navyše keďže rozprávač je veľmi ťažkopádny, text sa stáva rozvláčnym a narácia nudnou. S takouto technikou prózy pravdaže súvisí aj prezentovaný autoobraz Rómov. Zaznamenané sú jednak detské hry, spôsob, akým si deti privyrábali peniaze, huncútstva, aké vyviedli. Obraz detského sveta vyznieva v podstate takmer idylicky, akoby autor zo spomienok vyťahoval najmä tie neboľavé. A tak rozprávanie prebieha v zmysle triviálnej záverečnej výpovede rozprávača: *„Tak ubiehali naše dni. Aj sme sa pohádali, aj sme boli ako nerozluční priatelia.“* (s. 120). Explicitnosť výpovedí, ich nedostatočnú obraznosť i ťažkopádny spôsob štylizácie možno sledovať na nasledujúcom úryvku: *„Mohol som písať aj o tom, aký sme my bohatý národ. Nemyslím teraz na peniaze, zlato, alebo drahokamy! Myslím na bohatstvo, čo sme dostali od nášho Všemohúceho. My, Rómovia, to používame za samozrejmosť a ani nevieme, že sme to dostali do vienka. Čo máme, vieme sa s tým rozdeliť. Vieme cítiť aj s tým druhým s ktorým sa niečo stalo.“* (s. 120). Kniha teda veľmi málo odkrýva z rómskej identity, je zaujímavá nanajvýš z hľadiska rómskych antroponým.

Od autobiografizujúcej prózy rómskych autorov čitateľ očakáva obraz Róma ako človeka *„adaptujúceho sa vnútorne na spôsob života majoritnej spoločnosti, avšak nestrácajúceho svoje rómstvo“* (Seman, s. 15). Podľa Semana (s. 12) ak sú Rómovia literárne stvárnení a interpretovaní Nerómami, buď sa prejaví tendencia negovať ich – alebo tendencia akceptovať ich. V autoobraze Rómov sa zasa objavuje buď snaha akceptovať sebaidentifikáciu – alebo snaha adaptovať sa na majoritnú spoločnosť so zachovaním si vlastnej svojbytnosti a etnickej hrdosti. Takýto je autoobraz Rómov v ostatných dvoch autobiografiách. V autobiografii E. Lackovej je evidentná najmä snaha akceptovať vlastnú identitu. Autorka je pritom publicisticky priamočiara, neskrýva autentickosť zážitkov, datuje ich, odkazuje na reálne osobnosti verejného života. Jej postoj k Rómom je do značnej miery apologetický. V pohľade na vlastné etnikum sa síce objaví aj prvok kritickosti, ale ten vo vzťahu k obhajobnému autorskému postoju nedokáže byť výraznejší, adekvátne vyvažujúci (vzhľadom na neradostnú sociálnu situáciu Rómov aj pochopiteľnú) skutočnosť, že autorka robí svojmu etniku „advokátku“. Zo spomienok E. Lackovej teda cítiť živú, neskrývanú autopsiu, v jej rámci rómstvo vyznieva ako pocit permanentného ukrivďovania zo strany majority. To robí výpoveď trocha jednostrannou, oslabuje literárny účinok rozprávania, ale znásobuje výpovedno-informatívnu

hodnotu knihy. Dozvieme sa tak veľa nielen o osobnom živote autorky, ale aj o životných okolnostiach, zvykoch, zákonoch, hodnotách a osudoch Rómov v prvej polovici 20. storočia (vrátane fašistického holokaustu) a o mnohých peripetiách v ich žití v čase socialistického režimu. Napriek tomu podstata rómskej identity zostáva pred Nerómom zahalená.

Oveľa literárnejší a v odkrývaní rómskej identity otvorenejší je v próze *Príbehy svätené vetrom* Ľ. Didi. Jeho autorský postoj k problematike rómstva je založený na takom adaptovaní sa do majoritnej spoločnosti, ktoré znamená prijatie jej hodnôt (najmä hodnoty vzdelania a práce), ale zároveň zachovanie si vlastnej etnickej identity. Ani tento autor neskrýva, že ide o spomienky, hlavne o spomienky na detstvo, pričom ich však podáva cez prizmu dospelého subjektu, ktorý už rozumie mnohému zo zažitého v detstve a dokáže si to racionálne vysvetliť. Rozpomínanie napĺňa rozprávaniami zo života a o živote svojho širokého príbuzenstva či známych, historkami o reálnom i magickom vo svete a živote Rómov; a tak ak chce Neróm pochopiť pojmovú podstatu „paramisa", rozprávania (rozprávky) zo života, má na to najlepšiu príležitosť práve cez Didiho text, v ktorom sú paramisa imaginované ešte i situáciou, v akej prebehla narácia. Cez prizmu spomienky sú stvárnené autorove osudy v detstve, cez ňu sa *„z hlbín ľudskej pamäti vynáša na literárne svetlo človečí osud, príbehy rudimentárnej rómskej existencie, priam gejzíry ľudskej živelnosti, utrpenia, lásky, biedy, zúfalstva i bujarosti"* (Sliacky, 2005, s. 45). Spomienka sprítomňuje postavenie dieťaťa, ktoré ako nemanželské nemá také také práva ako deti narodené v manželskom zväzku. Cez spomienku sa dostáva do textu esteticky pôsobivý a autenticky verný pocit hladu či sklamania, prvok outsiderstva vo vlastnej rodine i v širokej spoločenskej societe. Didi cez spomienky na konkrétne epizódy zo života, na vlastné detstvo a mladosť, cez paramisy a cez osudy jednotlivých postáv odkrýva „romipen" priezračnejšie, než by to dokázali akékoľvek analýzy a výklady. Dokázal vidieť svet Rómov charakterovo diferencovane (čo nie je silná stránka E. Lackovej), udalosti dokáže rozprávať s dávkou latentného naračného dramatizmu, ktorý ozvláštňuje aj tú najtriviálnejšiu epizódu (u E. Lackovej udalosť musí mať určitý evidentný dejový dramatizmus a potom je zaujímavá, ak ho nemá, potom je to len publicistický záznam diania). Cez rozprávanie Didiho sa ukazuje hierarchia Rómov a rómskych hodnôt (*„U nás doma sa často babka vadila s dedkom. On jej vytýkal, že nevie hospodáriť. Ona jemu zasa vyčítala, že sa mu nechce robiť"*, s. 14), v tom rámci sa pomerne výrazne črtá napr. postavenie sexuality v rómskom svete (*„Nebantovalo ho, že má ženu, deti. Nikdy neodolal.*

Keď ho pochytila búrka, hľadal cestu, ako ju vyhnať z tela“ (s. 46), hodnota „bielej“ pokožky, tanca, hudby, vzťahy muža a ženy, v rámci ktorých je muž hlavou rodiny (*„Zle je tam, kde žena nosí nohavice, a keď má ešte i klobúk, zbohom, rodina“*, s. 148), a táto “hlava“ nepotrebuje byť zodpovedná a môže sa nechať živiť ženou. Stvárnená je životná filozofia postavená na akceptácii podvodu a zlodejstva (*„v živote to tak chodí, buď dobehneš ty jeho, alebo on teba, a ja nechcem, aby ma dobehli“* , s. 136), na zmysle pre povrchné hodnoty (pekné oblečenie, pekné reči), ale je tu zachytená i rómska družnosť a pohostinnosť, až akýsi živočíšny hedonizmus Rómov (*„veď Róm má rád tri veci, dobre jesť, dobre piť a dobre kurovať, ak toto má, má všetko“*) a ich živá ústna slovesnosť. Mimoriadne autenticky pôsobí rozprávanie o biede, ústrkoch – o tom, ako sa dotýkajú duše Rómov, pretože je to súčasť otvorenej výpovede o vlastnom detstve (v prvých kapitolách knihy) a o ťažkom prebíjaní sa životom v rokoch mladosti až k reálnemu etablovaniu sa medzi „gadžami“ (v záverečnej kapitole knihy). Obraz Rómov je objektívny: autor neprijal ani apologetický, ani dištančný postoj k nim. Hoci pracuje so spomienkou, dokázal si vytvoriť potrebný epický odstup od rozprávaného, ba aj od rómskej podstaty – dokázal zašifrovať do textu svoje hodnotiace stanovisko voči tomu, čo v nej považuje za ľudsky pozitívne, čo takým už nie je. Možno teda len súhlasiť s O. Sliackym, ktorý o Didiho knihe konštatoval: *„je to prienik do kultúrnych podstát Rómov, sociologické svedectvo o ich ľudskej jedinečnosti, ktoré si zdanie folklóru zachováva tým, že v podloží reálneho je magické, snové, iracionálne“, ktoré tvorí „súčasť celkovej autorskej stratégie, zodpovedajúcej rómskej komunite, ktorá magický realizmus nepredstiera, ale žije“* (Sliacky, 2005, s. 45).

Záver

Vráťme sa teraz k východiskovým premisám našej reflexie a skúsme rekonštruovať, do akej miery sa potvrdili formulované predpoklady.

Čo sa týka záujmu oboch analyzovaných žánrových okruhov literatúry pre deti a mládež o rómsku problematiku, evidentnejší je vlastne až od 70. rokov 20. storočia, pričom sa opiera o značne zúžený, ba deformovaný pohľad. Rómovia v tvorbe Nerómov sa stali (parafrázujúc slová O. Sliackeho, 2005, s. 44) nie *problémom*, ale *iba témou*. Pohľad majority je zaťažený stereotypmi, poznamenaný absenciou poznania romipen, rómskej podstaty – rómskej duše, napokon ovplyvnený aj opatreniami štátnej politiky voči tejto menšine, ktorou sa ich majorita pokúšala meniť na svoj obraz. V povestiach sa odzrkadľujú predovšetkým prvky stereotypov oddávna ukladané do sociálnej pamäti nerómskeho obyvateľstva. Ako ukazuje analýza literárnych textov spred roka 1989 (a veľa sa nezmenilo ani po tomto roku), literárna tvorba Nerómov si na jednej strane nerobila nároky na prienik do rómskej identity, uspokojujúc sa s využitím rómstva ako tematického zdroja, ako prostriedku na rozvinutie dejového dramatizmu, resp. na vybudovanie exotického (magického, baladicko-tragického, démonizovaného) príznaku príbehu, na druhej strane sa pokúšala nastoľovať literárne stvárnené modely riešení „cigánskej" otázky. V tom zmysle sa Rómovia dostávajú do pozície nielen „iných", ale veľmi často „cudzích" (v zmysle nežiaducich) bytostí. V každom prípade bytostí nepoznaných, menejcenných, teda takých, ktoré je potrebné „povznášať" na „našu" civilizačnú úroveň a pretvárať na „našu" kultúrnu podobu. Aj preto sú postavy Rómov väčšinou modelované na spôsob nerómskych hrdinov, opatrených iba vonkajškovou nálepkou Cigána či Róma (k takýmto nálepkám patrí pomenovanie, typické vlastnosti fyzické, mentálne, navonok viditeľné osobitosti životného štýlu, prejavy morálno-etických noriem či tradícií, jazykové prvky, osobitné postavenie v sociálnej demografickej hierarchii). V literárnom stvárnení rómstva sa teda zreteľne odzrkadľuje skutočnosť, že *„majoritné obyvateľstvo vnímalo Rómov vo zvýšenej miere ako ´iných´, ´odlišných´, v istom zmysle exotických, preto fascinujúcich"* (Krekovičová, c. d., s. 27). Zaiste k tomu prispel aj ich odlišný emocionálny, často iracionálny spôsob myslenia, silný strach zo smrti, viera v mágiu či prézentistický prístup k životu. To všetko spolu so zdôraznenou rasovou stigmatizáciou Rómov v sociálnej pamäti Nerómov, s ich sociálnou izoláciou umožňuje vytvárať okolo nich auru čohosi baladického až tragického, romanticky tajomného, čo využili

nielen povesti, ale aj viacerí autori spoločenskej prózy. Na takomto pozadí je mentálne zobrazenie Rómov v povestiach a v spoločenskej próze pre deti a mládež diferencované len v malej miere. V niektorých príbehoch sa napr. objavuje pokus o zakrývanie predsudkov voči nim (napr. vzťah rómskeho chlapca a nerómskeho dievčaťa v próze Petrov mlyn), inde sa naopak objaví úsilie predsudky odkrývať (v próze Biela dcéra), ale zámer sa stáva celkom explicitným a próza didaktizujúcou.

Prítomnosť interetnických bariér je v literárnej tvorbe Nerómov viditeľná (pravda, mentálny obraz „gadžov" v tvorbe Rómov svedčí o tom, že rovnako aj Rómovia vnímajú „gadžov" ako „iných" a väčšinou ako „cudzích"), hoci vo všeobecnosti sú príbehy pre deti a mládež charakteristické propagáciou tolerantného a kooperatívneho spolužitia, v rámci ktorého sa Rómovia adaptujú na iný životný štýl. Práve takýto spôsob stvárnenia však implikuje fenomén „cudzieho" v zmysle exotického – alebo „cudzieho" v zmysle menejcenného, teda s prímesou „signálu nadradenosti", ktorý sa spravidla viaže na happy end rómskej postavy spojený s jej bezvýhradným identifikovaním sa so svetom Nerómov. Hoci niektoré prózy sa usilovali uchopiť aj vybrané špecifické atribúty Rómov (spravidla povrchové), podstata rómskej identity im viditeľne unikla. Povedané slovami O. Sliackeho, nie je to literatúra, ktorá by o rómskej duši vypovedala *„nie na spôsob majoritnej literatúry, v intenciách jej poetík a kánonov, ale v zmysle rómskej umeleckej podstaty"* (c. d., s. 45). Pravdu mal citovaný literárny historik v tom, že prvým dielom, v ktorom sa toto podarilo, bolo dielo Ľ. Didiho, teda nie nerómskeho, ale rómskeho autora, dielo nie pre deti, ale pre dospelých.

LITERATÚRA

HLEBOVÁ, B.: *Rómska identita (romipen) v rómskych rozprávkach*. Prešov: PF PU, 2010. 146 s. ISBN 978-80-555-0168-0.

HLEBOVÁ, B.: *Slovník rómskej literatúry pre deti a mládež*. Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, 2011. 189 s. ISBN 978-80-555-0316-5.

JUROVÁ, A.: *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1993. ISBN 80-85584-07-7.

KORIM, V.: *Dejiny Rómov (vybrané kapitoly pre asistentov učiteľa)*. 1. vyd. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2006. 116 s. ISBN 80-8083-226-9.

KREKOVIČOVÁ, E.: *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Rómov a Židov v slovenskom folklóre*. Bratislava: Academic Electronic Press, s. r. o., 1999. 228 s. ISBN 80-88880-31-9.

LE GOFF, J.*: Paměť a dějiny*. Praha: Argo, 2007. 264 s. ISBN 978-80-7203-862-6.

LIÉGEOIS, J.-P.: *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, Academia Istropolitana, 1995. 272 s. ISBN 80-967380-4-6.

MANN, A. B.(ed.): *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov – Rómov na Slovensku*. Bratislava : Ister Science Press, 1992. 205 s. ISBN 80-900486-2-3.

RUISEL, I.: *Pamäť a osobnosť*. Bratislava: VEDA, 1988. 369 s.

SEMAN, Karol: Rómska tematika v literárnej reflexii. In: Plutko, P., Vargová, B., Zeman, V. (eds): *Rómska tematika v literárnej a umeleckej reflexii*. Bratislava: Vydavateľstvo Mikromex, 1992, s. 11 – 20. ISBN 80-85584-03-4.

SLIACKY, O.: *Dejiny slovenskej literatúry pere deti a mládež do roku 1960*. Bratislava: LIC, 2008.

SLIACKY, O.: Príbehy svätené vetrom alebo O cigánskej duši. *Bibiana, revue o umení pre deti a mládež*. XII, 2005, č. 1, s. 44 – 45. ISSN 1335-7263.

VITÉZOVÁ, E.: *Povesti – mikrodejiny regionálnych spoločenstiev*. Bratislava: MPC. 2005. 62 s. ISBN 80-8052-229-4.

Internetové zdroje:

http://sk.wikipedia.org/wiki/Jožko_Piťo

http://sk.wikipedia.org/wiki/Cinka_Panna

PRAMENE

ADELA, NEOPOVÁŽ SA! Poviedky pre deti. Ed. Magdaléna Gocníková. Bratislava: Perfekt 2011, s. 114 – 122, 141 – 149. ISBN 978-80-8046-503-2.

ANJELIK VO VYSOKEJ TRÁVE. Poviedky pre deti. Bratislava: Perfekt 2007, s. 22 – 26. ISBN 978-80-8046-379-3.

BALCO, J.: *Husle s labutím krkom*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1979. 123 s.

BELÁK, B.: *Kamenné vráta*. Povesti z povodia Bebravy. Žilina: Knižné centrum, 2009. 191 s. ISBN 978-80-8064-308-9.

BOBÁKOVÁ, R.: *Biela dcéra*. Martin: Osveta 1973, 118 s.

DIDI, Ľ.: *Príbehy svätené vetrom*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart 2004, 277 s. ISBN 80-7145-979-8

GALLO, I.: *Láska padá do Hrona*. Bratislava: Mladé letá, 1983. 98 s.

HABAJ, I.: *Veľké stepné vtáky*. Bratislava: Mladé letá, 1977.107 s.

HEROLDOVÁ, J.: *Žoldnierska ulica*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda 1878. 160 s.

IZBA SNOV. Poviedky pre deti. Ed. Magdaléna Gocníková. Bratislava: Perfekt 2009, s. 117 – 121. ISBN 978-80-8046-440-0.

KOVÁČIK, P.: *Jablká nášho detstva*. Bratislava: Mladé letá, 1977, 159 s.
KRAUS, D.: *Petrov mlyn*. Bratislava: Mladé letá, 1988, 117 s.
KRNO, M.: *Hra so smrťou*. Bratislava Obzor – Bratislava SZPB, 1971. 157 s.
KUNIK, J. F.: *Šukar čajori Krásne dievča*. Bratislava: Mladé letá, 1973, 223 s.
LACKOVÁ E.: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou / Uľiľom tel bachtaľi čercheň*. Podle vyprávění autorky zpracovala, do češtiny přeložila a předmluvu napsala Milena Hubschmannová. Praha: Triáda 2010. 276 s. ISBN 978-87256-20-6.
MORIC R.: *Trikrát som ušiel*. Bratislava: Mladé letá, 1961. 152 s.
POLETÍME ZA DÚHOU. Poviedky pre deti a mládež. Bratislava: Perfekt 2005, s. 11 – 15, 48 – 53, 68 – 73, 104 – 108. ISBN 80-8046-317-4.
POLETÍME ZA DÚHOU 2. Poviedky pre deti. Bratislava: Perfekt 2006, s. 15 – 18, 41 – 47. ISBN 80-8046-348-4.
ŠTIAVNICKÝ, J.: *Cena priateľstva*. Bratislava: Mladé letá, 1977. 156 s.
TAVALI, L.: *Nemenná krv O rat, pe naparuďol*. Bratislava: Občianske združenie Luluďi, 2007. 255 s. ISBN 978-80-9690849-0-9.
KOŠKOVÁ, H.: *Mara Medvedia*. Povesti a legendy z Novohradu. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2007. 95 s. ISBN 978-80-89208-71-5.
KUGLEROVÁ, Z.: *Kliatba kožušníkovej vdovy*. Staré povesti zo Žiliny a okolia. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2007. 214 s. ISBN 80-89208-73-8.
MAREC, A.:. *Spišské povesti*. Martin: Matica slovenská, 2004. 152 s. ISBN 80-7090-755-X.
MELIŠ, Š.: *Kráľ Matej pod Manínom*. Starodávne, tajuplné i žartovné príbehy, zvesti, povesti z Javorníkov a Strážovských vrchov. Z autorovej zbierky povestí vybral a prerozprával Stanislav Muntág. Martin: Matica slovenská, 2002. 230 s. ISBN 80-7090-666-9.
TRAPOŠKA. Poviedky pre deti. Bratislava: Perfekt 2008, s. 87 – 94. ISBN 978-80-8046-423-3.
VŠETKY PEKNÉ BABY SÚ BLONDÍNKY. Poviedky pre deti. Bratislava: Perfekt 2010, s. 47 – 53. ISBN 978-80-8046-474-5.
VRLÍK, P. – MIŠÁK, P.: *Povesti z Liptova*. Martin: Matica slovenská, 2008. 261 s. ISBN 978-80-7090-897-6.
ZEMANÍKOVÁ, Z.: *Ponitrianske povesti a povrávky*. Martin: Matica slovenská, 2001. 177 s. ISBN 80-7090-633-2.

2. 3 Hudobné motívy v rozprávkach Daniely Hivešovej-Šilanovej (Eva Dolinská)

Daniela Hivešová-Šilanová patrí ku skupine básnikov, ktorí sa v 70. rokoch pod vedením Vojtecha Mihálika sformovali okolo nedeľnej prílohy týždenníka Nové slovo. Debutovala motivicky pestrou zbierkou *Tanečnica* (1974) s filiáciami hudobného a výtvarného umenia. Intímnu lyriku publikovala v zbierkach *Uprostred koncertu* (1976), *Pohyb bez teba* (1979), *Z údolia nežnej líšky* (1980). V zbierkach *Priveľa miesta* (1981), *Okamih optimizmu* (1985), *Cigánske leto* (1989), *Na počkanie* (2000) sa prehĺbil spoločensko-reflexívny rozmer jej poetických výpovedí (Stanislavová, In: Sliacky 2005, s. 118).

Autorka sa v 90. rokoch 20. storočia uviedla svojimi autorskými rozprávkami (*Chlapec s čajkou – Zuzankine motýle,* 1994*; Vtáčatko koráločka,* 1996*)* do modelu symbolickej rozprávky, ktorá *„smeruje k imaginácií a metafore a preniká do problematiky etiky a humanity súčasného sveta“* (Marčok, 2004, s. 405). Kniha rozprávok *Vtáčatko koráločka. Čirikloro Mirikloro „premieta jej dlhoročný osobný i profesionálny záujem o rómske etnikum“* (Stanislavová, 2005, s. 118) a ako hovorí sama autorka, je navyše *„pozvánkou k vzájomnému poznávaniu sa – priateľstvu“* (1996, s. 163) medzi slovenskými a rómskymi deťmi. Ich svet spisovateľka označila magickým trojuholníkom, ktorého vrcholy tvoria *pieseň, tanec a rytmus.*

Podľa Z. Stanislavovej (In: Sliacky 2005, s. 118) *„estetický a etický archetyp ľudovej fantastickej rozprávky i postupy moderných rozprávok slúžia ako žánrový rámec autentického autorského rozprávania o pôvode Rómov, ich sociálnom postavení, spôsobe života a osobitostiach ich hodnotovej hierarchie“*: *„V ďalekej zemi, v dávnych storočiach, žila v chudobnej rómskej osade mama Goďaveri so svojou dcérou Terňi. Neboli chudobné len ony dve. Celá osada žila vo veľkej biede, ďaleko od iných dedín, ďaleko od mesta“* (Ťažké srdce, 1996, s. 46). Invariantným genologickým znakom epiky D. Hivešovej-Šilanovej je jej „minulostný charakter, vyplývajúci z toho, že čas udalostí je voči času rozprávania minulý. Tento časový aspekt má v citovanom texte významné postavenie a aj vonkajšie vyjadrenie, veď naračné aktivity („reči“) sa týkajú minulosti: rozprávkový úvod je zároveň transparentným signálom fikcie, zachytiteľným i tým typom čitateľa, ktorý umeleckú literatúru ako takú za fiktívnu nepokladá, zároveň však indikuje, okrem neurčitého času a priestoru, to, čo je pre

rozprávku a hudbu spoločné, a to špecifický druh statickej kontinuity v podobe opakovania či takmer opakovania tých istých prvkov v neustále nových súvislostiach. Máme na mysli predovšetkým trojstupňovú gradáciu ako výsledok žánrového, ale tiež tematického zázemia próz. V konfrontácii látky a témy je očividne tematickým, fiktívnym a literárnym javom ***motív hudby***" (porov. Rakús, 1995, s. 104 – 105). Avšak na rozdiel od minulostného charakteru úvodu rozprávky, podľa A. F. Loseva (2006) hudobný čas nie je forma ani druh plynutia udalostí a javov hudby, ale sú tieto udalosti a javy v ich najrýdzejšom ontologickom základe. Hudobný čas zhromažďuje rozbité a rozhádzané kúsky bytia do jedného celku. Zjednocuje priestorové a vzájomne oddelené bytnosti s jednotou a celistvosťou času ich bytia. Aj to je jedným z dôvodov, prečo je hudba obdarené predikátom zaujímajúcim vzťah k večnému a nekonečnému.

Šilanovej dielo je bohaté na ***symbolické intencie*** a ***hodnoty***. Podľa Starobinského (1970, s. 193 – 195, In: Pechar, 2002, s. 25) neexistuje imaginácia, ktorej pohyb by bol určovaný afektívnym alebo etickým vektorom, ktorá by nebola pozitívne alebo negatívne orientovaná vzťahom k určitej spoločenskej špecifikácii, a preto zobrazenie imaginárneho sveta hudby musí doplniť ponor do imaginujúcej sily vnútri ľudského kontextu, z ktorého vychádza. Autorkina voľba slova, obrazu, verbálneho, hudobno-štrukturálneho mechanizmu a kompozičného postupu v rozprávkach je príznačná pre zákony duševného a fyzického života Rómov a tiež ich psychických formácií. Pre Rómov je príznačný vzťah k hudbe. ***Hudba*** a ***spev*** sú neoddeliteľnou súčasťou životnej filozofie a existencie Rómov. Hudba robí človeka iným, dokáže meniť jeho prirodzenosť. V tom tkvie akási odveká večná a stará múdrosť. Spočíva tu najreálnejšie, najpresnejšie poznanie nových možností. Hudba akoby pod všedným, obmedzeným ľudským „ja" stavia iné, neobmedzené, ale súčasne tiež minulé a budúce, večné a pravdivé „ja" (Losev, 2006, s. 69). Preto sa hudba v podobe *formy, rytmu, metra, tonality*, stvárňuje svojím obsahom v próze D. Hivešovej-Šilanovej. Je logickou súčasťou stvárnenia rozprávkových príbehov zo života rómskej komunity. Aj keď hudba je ríšou melodickosti a absurdnosti a vypovedá o nevysloviteľnosti, v rozprávkach spomínanej autorky vytvára akýsi živel hovoriaci o inakosti života Rómov, o nepoznaných, zvláštnych, tajomných úskaliach ich každodenného prežívania. Veď už v pätnástom storočí boli Rómovia ako hudobníci žiadaní na kniežacích dvoroch. Medzi ich najobľúbenejšie nástroje patrili ***citara*** a ***husle***.

Husle a ich magický zvuk majú dominantné postavenie v rozprávkach D. Hivešovej-Šilanovej pomocou ich zvuku symbolizuje ľudské konanie a samotná hra na husliach tak dokáže vyjadriť to, čo slovo nie je schopné (Novák, 2005, s. 118). Prostredníctvom zvuku huslí autorka inštrumentuje metaforu života a smrti, vyčleňuje obetu a bolesť ako dva piliere sveta rómskych detí. Zvuk tohto starobylého nástroja zaznieva v rozprávkach *Vtáčatko Koráločka* v niekoľkých polohách. Husle zo zlatého hrebeňa (*O Kalebale*) sú metaforou duchovného bohatstva Rómov, ktoré sa skrýva v schopnosti hrať na hudobný nástroj. Tá veselšia sa v rozprávke Deti Slnka identifikuje s jarou, letom a jeseňou, tá smutnejšia so zimou. Zima je pre malého Lavutarisa tou ostrejšou a bolestnejšou hranou reality, preto chce prehovoriť Slnko, aby svietilo aj v zime. V dôsledku toho môžeme konštatovať, že autorka nazerá na svet prírody a hudby inštrumentáciou huslí, ako na dva rôzne výrazy tej istej veci, pričom sú husle sprostredkujúcim členom analógie medzi oboma svetmi. Teda hudba, synekdochicky vyjadrená husľami, predstavuje výraz vnútorného sveta postavy, reč bez slov, všeliek na utrpenie. Reč hudby aj keď nepotrebuje slová, docieli svoj účinok i keď je predvádzaná iba jediným hudobným nástrojom. Malý Lavutaris preto „komunikuje“ so Slnkom hrou na husliach: *„Veľmi sa mu chcelo plakať, no vtedy si spomenul na svojho deda, ktorého pre jeho krásnu hru na husliach nazývali Baro Lavutaris – Veľký Huslista. Spomenul si, ako mu raz povedal: „Róm nikdy neplače ako malý chlapec. Nikdy neplače obyčajnými slzami a vzlykmi. Róm plače husľami. Taký plač začuje aj najtvrdšie srdce“* (s. 22). Husle poslúžili v tomto texte ako dorozumievací prostriedok, vyjadrujúci najhlbšie pocity postavy, pocity, ktoré Lavutaris nechcel dať najavo plačom. Autorka zrejme zámerne siahla po komornosti nástrojového obsadenia vo svojich rozprávkach, pretože práve to evokuje vykreslenie intímnej spovede malého chlapca, ktorej myšlienky však prekračujú rámec osobný a stávajú sa nadčasové.

Husle v spomínanej rozprávke spľňajú funkciu subjektu trojitej gradácie: *„No na druhom kopci býval Mráz-Faďin. Dýchol na Lavutarisa a jeho čierne vlasy premenil na strieborný srieň. Dýchol druhý raz a zmenil mu husle na kus ľadu a sláčik na cencúľ. Ešte raz dýchol a Lavutarisovi tak skrehli prsty, že v nich ledva vládal udržať svoj nástroj“* (s. 22). V celom rozprávkovom texte sú evidentné dve „zvukové“ platformy. Stelesnenie života a radosti z hry, ale aj hlboké tóny spôsobené smútkom a nostalgiou. Tie vytvárajú najhlbšie tóny harmónie, teda základný bas, v ktorom sa

javia tie najnižšie stupne objektívnej reality prinášajúce tie negatívnejšie skúsenosti. Aby však bola harmónia úplná pri znení hlbokého základného tónu je nutné, aby sa pridružili tiež tóny vysoké. Tie sú realizované vysokým zvukom huslí. Hudba sa tak snaží primknúť k slovám a spoluutvárať príbeh.

Pieseň v diele *Vtáčatko Koráločka* je zameraná na ireálno, teda únik z reality, z pozície subjektu však pôsobí ako najskutočnejšia skutočnosť, ktorá vyplýva z „nezáväznosti" a fantazijnosti ireálnej sféry, z faktu, že v nej má domovskú príslušnosť deformácia a hyperbola, že práve z ireálna sa dá vyťažiť intenzita, nahrádzajúca onú „nevyjadriteľnú" silu prežívania či ilúzia hĺbky penetrancie emócie do osobitosti postáv (Rakús, 1995, s. 79). M. Riffaterre (1983, s. 113, In: Pechar, 2002, s. 155) venuje pozornosť „dvojitým znakom", t. j. slovo situované v priesečníku dvoch sekvencií sémantických alebo formálnych asociácií. Pri slove pieseň, teda pri jej synestetickom videní vzniká disproporcia medzi neopakovateľnou, konkrétnou a plastickou jedinečnosťou „vízie" (túžba po domove) a jej identickou prítomnosťou vo vnútornom prežívaní postavy (zväčša ide o jedného malého hrdinu, ktorý sa obetuje v hľadaní šťastia za iných) a tiež pri jej vnímaní ostatnými zúčastnenými. Pieseň je spojená so Slnkom, pretože Slnko je synekdochou domova Rómov: *„Slnko je našou matkou i otcom"* (*Kde býva malá Šukardžili...*, s. 25) a domov Rómov je inkarnovaný do piesne: *„Rómovia majú svoj domov v piesni"* (ibid., s. 27). Tým vzniká zaujímavá priestorová projekcia próz – špirála, ktorú tvorí domov, putovanie, cesta a spev. V tejto špirále sa zračí aj to, čo je podstatou každej ***melódie*** - odklon od základného tónu mnohorakými cestami, a to nielen k harmonickým, ale aj k disonantným, vždy však nasleduje návrat základnému tónu: všetkými týmito cestami vyjadruje melódia rôzne úskalia života človeka s cieľom harmonického stupňa a základného tónu. Nevyčerpateľnosť možných melódií zodpovedá nevyčerpateľnosti prírody, rozmanitosti indivíduí a životných osudov. V každej melódii piesne sa ukrýva tajomstvo jedného ľudského života (Schopenhauer, 1994, s. 66).

Veľké dynamické rozpätie zvukovej a dramatickej amplitúdy v piesňach, mohutné vzopätia a poklesy dávajú najavo, že protipólom lyricky nežných úsekov v prózach sú dramatické plochy, vyjadrujúce hlbokú tragédiu postáv. Svojím ponorom do ľudskej duše láme autorka ich lokálne korene a tým piesne oslovujú človeka v univerzálnom zmysle slova.

Spojenie medzi emocionálnym výrazom rozprávok a pesničkami je nasledovný:

Tab. 1 Emocionálny výraz rozprávok a rómske piesne (Podľa Pechara, 2002)

FAKTOR	STUPEŇ	EMOCIONÁLNY VÝRAZ	ROZPRÁVKA
Artikulácia	staccato	veselosť, intenzita, energia, aktivita, strach, hnev	O Olinke a jej pesničkách
	legato	slávnostnosť, melanchólia, mäkkosť, jemnosť, smútok	Deti slnka
Harmónia	jednoduchá / konštantná	šťastie, veselosť, ladnosť, pokoj, snenie, dôstojnosť, vážnosť, slávnostnosť, majestátnosť	O Kalebale
	komplexná / disonantná	vzrušenie, agitácia, energia, smútok, nepríjemnosť	Prsteň Ťažké srdce
Melodické rozpätie	veľké	rozmarnosť, potešenie, nepokoj, strach, radosť	Červená paradajka
	malé	dôstojnosť, melanchólia, sentimentálnosť, pokoj, delikátnosť, triumfálnosť, smútok	Najlepší huslista
Smer melódie	vzostupný	dôstojnosť, vyrovnanosť, napätie, šťastie	Vianoce Prsteň
	zostupný	vzrušenie, ladnosť, energickosť, smútok	Ťažké srdce
Tonalita	mol	smútok, žiaľ, zasnenosť, dôstojnosť, (všetky piesne), napätie, odpor, hnev	(všetky piesne)
	tonálna	radosť, pokoj	Vtáčatko koráločka
	atonálna	hnev	Spievajúci kvietok
	chromatika	smútok, hnev	Deti a neláska
Tónová výška	vysoká	ladnosť, vyrovnanosť, šťastie, radosť, zasnenosť, sentimentalita, naliehavosť, triumfálnosť, excitácia, prekvapenie, hnev, strach, aktivita	Rozbitá šálka Čierne topánky Vtáčatko koráločka
	nízka	smútok, melanchólia, energickosť, dôstojnosť, vážnosť, slávnostnosť, pokoj	Ňil a Aj
Zmeny výšky	malé	odpor, hnev, strach	Barobar a čarovný oheň
	veľké	šťastie, príjemnosť, aktivita, prekvapenie	Spievajúci kvietok
Rytmus	pravidelný	šťastie, spokojnosť, vážnosť, dôstojnosť, pokoj, majestátnosť	Vianoce
	nepravidelný	nepokoj	Deti a neláska

Tempo	rýchle	excitácia, nepokoj, triumf, šťastie, spokojnosť, radosť, veselosť, ladnosť, nezbednosť, rozmarnosť, neúctivosť, energickosť, príjemnosť, aktivita	Čierne topánky
	pomalé	vyrovnanosť, pokoj, zasnenosť, túžba, sentimentalita, dôstojnosť, vážnosť, slávnostnosť, smútok, odpor, pokoj, jemnosť	Hviezdička

Ďalší výrazný atribút hudby – ***rytmus*** autorka dosahuje opakovaním rovnakých alebo rovnoslabičných slov. Tým rytmus nadobúda niekoľkorakú funkciu. V rozprávke *Čertíčatá* sa trikrát opakuje replika *„Hej, hop a hip, hip, hejá!"* (s. 64). Autorka touto zvukomaľbou napodobňuje tanec čertíčat a zároveň vytvára trojstupňovú gradáciu. Inokedy je rytmická vsuvka anticipáciou tragédie: *„Lu – lu- lu – li – li –li – ďi – ďi – ďi"* (Spievajúci kvietok, s. 135). Rytmus vzniká využívaním opakovacích figúr, napr. anafory: *„Ani pomoc, ani lieky, ani jedlo"* (Deti a Neláska, s. 94*)*, čím autorka zdôrazňuje význam každého slova a upozorňuje na negatívne javy skutočnosti. Tak ako je hudba *„současností a posloupností tónů a tónových kombinací, které jsou uspořádány tak, že jejich účinek působí příjemne a je srozumitelný pro vnímací schopnost, takže tyto dojmy mohou ovlivnit skryté části naší citové sféry a tento vliv nám dá žít ve vysněné zemi splněných přání, nebo ve vysněném pekle"* (Vojtěch, 1960, In: Novák, 2005, s. 11), tak je pre Šilanovej poetiku podstatná zvuková mikroštruktúra, v rámci ktorej sú vytvárané (často neverbálne) zvukovo-intonačné motívy. Idea prózy, v ktorej charakteristický dynamizmus hudobného jazyka zosilňuje efekt, nadobúda zvláštnu výstižnosť.

Na druhej strane ide o zmenu ***temporytmu*** ako prostriedku, ktorý D. Hivešová-Šilanová využíva preto, aby neunavila čitateľa. ***Rytmická asymetria*** je dokonca príznačná pre niektoré hudobné žánre (napr. gregioriánsky spev), kde sa stretávame s nepárnosťou *taktu*. ***Hudobná nepravidelnosť***, ktorá je aplikovateľná aj v literatúre závisí od špeciálnych faktorov:

1. rozšírenie, zväčšenie (často ako ozvena, opakovanie atď.), ktoré robí vetu dlhšou tým, že rozšíri jej časť (polovica prípadne celá veta), napr. *Ruže, agáty, púpavy, plesnivce, fialky, pivónie, margaréty... „Krásne! Krásne a voňavé!"* (Spievajúci Kvietok, s. 134).
2. zmenšenie – predstavuje skrátenie vety v kontexte s predchádzajúcou nepravidelnosťou, napr.
   „Naučíš nás nové pesničky?" pýtali sa kvetu vtáci.

„Naučím,“ odpovedal im a spieval, spieval.. (Spievajúci Kvietok, s. 135).

3. sekvencie, postupnosti (zrozumiteľné aj čisto v zmysle hudobnom), ktoré často predlžujú vety alebo doby pomocou rozvíjania toho istého motívu (myšlienky) v zmysle vzostupnom alebo zostupnom, napr.
„Čo je to? Ani kvet, ani vták!“
„Naozaj zaujímavý exemplár!“ zajasal vedec. „ Ani vták, ani kvet!...“ (Spievajúci Kvietok, s. 135-136).

4. elipsa (výpustka) je niekedy prítomná ako záverečný takt vety a je zároveň začiatkom nasledujúcej vety, napr. *„Jiv – Sneh, Faďin – Mráz a Brišind –Dážď“* (Ňil a Aj, s. 142).

Harmónia a ***disharmónia*** v literárnom texte sa dotýka skôr oblasti senzuálnej, v hudbe je skôr vecou zvukovosti. Disharmonické disonantné akordy sa rozozvučia vtedy, keď postavy v rozprávkach prežívajú stavy nepokoja, vzrušenia, veľkého životného nebezpečenstva, prípadne keď vrcholí dej. Aj disharmónia zvukov, ktorá vznikla pri enumerácií udalostí – ničenie spievajúcich kvetov (*Spievajúci Kvietok*) vo svojej ešte neuvedomelej, emocionálnej forme prináša prvé tušenie pozitívneho zvratu udalostí, čiže prechod k harmónií. Táto dramatická sekvencia vytvára priestor na akýsi *„tanec hlasov“* (repliky dievčat, človeka, vedca, hudobníka, jazykovedca, s. 136), ktorý *„rozvlnil text“* (Butor, 1997, s. 95), a to melodicky i farebne, čo autorka dosiahla kumuláciou a striedaním opytovacích, zvolacích, rozkazovacích a oznamovacích viet. Reč v užšom zmysle slova je nepochybne zvuk, a na tento zvukový aspekt môžeme sústrediť svoju pozornosť a študovať ho v rozprávkach knihy *Vtáčatko Koráločka* môžeme nájsť sekvencie, v ktorých autorka explicitne zdôrazňuje hlasitosť akou postavou rozprávajú, jej zvyšovanie, znižovanie, keď postavy rozprávajú hlasnejšie alebo tichšie, podľa toho, v akom duševnom rozpoložení sa nachádzajú: *„Deťom sa od strachu rozochveli hlasy a ich spev bol čoraz slabší. Zrazu začuli, ako sa k nim z diaľky pridáva ďalší hlas. Sladký a známy. Deti spoznali, že spolu s nimi spieva aj ich mamička. Ľúbila svoje deti a tak pocítila, že sú v nebezpečenstve. Jej hlas sa niesol mäkko a chlácholivo cez celé mesto, cez celú krajinu. Sluhovia zmeraveli, nevládali pohnúť ani bičmi, ani svojimi nohami. Premenili sa na obrovské pichľavé bodliaky“* (Deti a Neláska, s. 96).

Autorka v citovanom úryvku použila hudbu na emocionálnu intenzifikáciu. Je to hlboko vnútorne zameraná časť s vystavaným gradačným oblúkom, ktorá sa vyznačuje jasnosťou, priezračnosťou, intenzívnosťou a rovnováhou medzi farbou, rytmikou a zvukovými „blokmi“, ktoré sa navzájom vyvažujú. Próza

sa tak približuje svojou architektonickou štruktúrou koncepciám ***hudobnej formy*** a štruktúry. D. Hivešová-Šilanová takýmto spôsobom približuje onen druh vnútorného, mikroskopického života, ktorý nachádzame iba v chemických roztokoch, či pri filtrovaní svetla Tiež je tu zreteľný náznak hudobného klimaxu spolu s polyfonickou hudobnou formou kánon, čo je postupné pridávanie hlasov. V tej istej rozprávke autorka pracuje tiež s hudobným antiklimaxom:

„Všade tam, kde dopadli slzy detí, zahynul bodliak aj burina a vyrástol kvietok, tráva alebo klíčok budúceho stromu. V stopách detí narastala lúka plná kvetov. S každou detskou slzou sa objavila ďalšia a ďalšia škára v najvyššom plote v meste. Trhliny sa zväčšovali a veľké sivé múry sa začali rúcať. Padali vysoké bohaté domy a zlí ľudia, zakliati vládkyňou Nakamlipen, bežali do neznáma“ (s. 98). Polyfónia nás učí novej literatúre. Každá Šilanovej postava má osobitý štýl, ktorý nie je štýlom rozprávača, ale disponuje oveľa širšou estetickou entitou ako to, čo zvyčajne nazývame štýlom.

Z textov D. Hivešovej-Šilanovej sa nám prihovára jej osobitá hudba, a to preto, lebo v dialógoch postáv a sprievodných prehovoroch dokázala vystihnúť prvky s osobitým tónom, ktorý sa realizuje v tempe *allegro*, *andante* alebo *presto*. Sú to práve tie výrazy, „zvraty“, z ktorých sa utvárajú postavy a ich osudy. Krátkymi vetami, ktoré evokujú tanečnú hudbu autorka anticipuje ľahko dosiahnuteľné, prosté šťastie: *„Nemohla zaspať. Vyšla pred chatrč mesto v diaľke žiarilo farebnými svetlami. Až do osady znela z neho hudba. Iná akú poznala. Stokrát krajšia, ako všetky piesne, ktoré spievala jej mama a ostatní Rómovia. Terňi neodolala. Rozbehla sa do mesta. Aspoň raz sa pozrieť! Aspoň na chvíľočku...“* (Ťažké srdce, s. 47).

„Pika ani nedýchala. Žeby nové topánky? Zlaté? Alebo červené lakovky? Stará mama opatrne rozbaľovala balíček“ (Čierne topánky, s. 84). Oproti tomu allegro maestoso v dlhých vetách, širokých odbočeniach označuje vyššie, ušľachtilejšie snaženie po vzdialenejšom cieli a jeho konečnom dosiahnutí: *„Myslela si, že jej dcéra sa vrátila domov a takto, milou piesňou sa jej prihovára, za chatrčami sa skrýva... Ale darmo ju volala, darmo hľadala, Terňi v osade nebola. Až napokon, celkom na okraji osady, kde znel spev Terňi najhlasnejšie, rozhrnula trávu pod kríkom ruží a na zemi uvidela Terňino ťažké srdce“* (Ťažké srdce, s. 51). Tým, že sú piesne – akési *„fabulačné trsy“* (Hamada, 1965) skomponované v molových, teda smutných tóninách, dávajú tušiť, v akom rozpoložení sa zväčša hrdinovia rozprávok nachádzajú. Autorka postupuje pri opisovaní tragického rozpoloženia svojich postáv objektívnym pohľadom na ich nešťastie deskripciou nálady alebo znázorňuje zmenu zmýšľania postavy

spôsobenej utrpením. V ich osobných tragédiách sa odzrkadľuje bieda ľudstva, vlády náhody a omylu, triumf zlých. Ale tak, ako si septima vyžaduje základný akord, tak aj každé zlo vyžaduje svoj protipól, a to šľachetnosť. Autorka zobrazuje vo svojich rozprávkach najrozmanitejšie sociálne a psychologické typy. Sú to ľudia, ktorí okolo seba vytvárajú celé systémy hodnôt, celý mravný svet. Rozprávky D. Hivešovej-Šilanovej sú svojské, neopakovateľné, a predsa majú čosi spoločné – úsilie vidieť psychologickú, sociálnu a filozofickú podstatu ľudskej existencie.

D. Hivešová-Šilanová ju vyjadruje *adagiom*, ktoré hovorí o veľkom a šľachetnom snažení, opovrhujúcim malicherným šťastím (Schopenhauer, 1994, s. 53-55), napr. rozprávka *Deti a Neláska*. V nej adagio v spojení s molovou tóninou piesne dosahuje výraz najväčšej bolesti. Ak sa naopak náznak tanečnej hudby spojí s molovou tóninou (*Čierne topánky*), môžeme hovoriť o dosiahnutí cieľa síce za cenu osobnej bolesti (z nedosiahnuteľného sna) a snaženia, ale v konečnom dôsledku je to len šťastie individuálne, nie spoločenské.

Výrečné ticho ... ako súčasť reči a pochopiteľne i literatúry a hudby má v 20. storočí, vo svete hluku a chaosu, oveľa závažnejšiu úlohu ako kedykoľvek predtým. V umeleckom texte D. Hivešovej-Šilanovej je často naznačené apoziopézou, ktorá dáva percipientovi tušiť, čo sa odohráva vo vnútri postavy (pomykov, smútok, radosť) alebo sa stáva priestorom na prestúpenie reality do sveta snov a fantázie: *„Až na koniec pesničky, a tam hľadáme, ako to bolo ďalej. Alebo sa spustíme slamkou do bublinkovej rozprávkovej malinovky a plávame, plávame...“ (O Olinke a jej pesničkách, s. 5).*

Téma hudby v prózach Daniely Hivešovej-Šilanovej zaznieva v rôznych modifikáciách typických pre ***fúgu*** (augmentácia, permutácia, transpozícia a pod.). Niekedy sa napr. expresívna téma spája s ostrým rytmom. Vyzdvihnutím ***tanečno-rytmickej*** zložky umocňuje autorka radosť postáv (Rómov) z vône prírody, ohňa a chuť do života. V rozprávke *Čierne topánky* autorka hovorí o túžbe malej tanečnice Piky po nových topánkach. Avšak sen o zlatých tanečných topánkach na vysokých podpätkoch je pre ňu nedosiahnuteľný. S darom od starej mamy však spokojná nebola. Tá jej podarovala topánky čierne. Tie však mali zázračnú schopnosť, pretože dokázali tancovať samy. Tancom a predovšetkým tanečnou rytmikou autorka popretkávala celý text rozprávky: *„Pika posmešne pohodila hlavou a zdvihla ruky. „Lusk, lusk, lusk,“ luskla prstami. „Dup, dup, dup,“ zadupkala nohou v čiernej topánke. A už mala v dlaniach krídla holubíc a už nimi krúžila, akoby chcela vzlietnuť! „Dup, dup, cup, cup, klop, klop“- skackala Pika vo veľkých*

čiernych topánkach a cítila ako ju nadnášajú ako dva neviditeľné obláčiky – spomienky jej starej mamy Phuri Daj" (s. 86).

Epický priestor v tejto rozprávke tvorí kruh, ktorý môžeme vnímať ako útvar znázorňujúci duchovné alebo reálne miesto, do ktorého autorka svoje postavy situuje a ktorý tak dovoľuje vyjadriť vzťah vnútorného a vonkajšieho sveta postáv: *„Stará mama dupkala do kruhu, akoby tancovala okolo ohníka, a pritom si hmkala nejakú starú rómsku pesničku, akú Pika ešte nikdy nepočula. V kuchyni nijaký ohník nebol, no Pike sa predsa len zazdalo, že jej je akosi teplejšie"* (s. 84).

„Aha, teraz tancuje Pika okolo ohníka, drevo praská a plamene jej farbia topánky na červeno..." (s. 86). Tento „hudobný" priestor a čas pripomínajú koncepciu duševného života postáv s ich živlom tak, ako bol mnohokrát ilustrovaný v dielach mnohých mystikov a filozofov. Hudba sa v tomto minisujete prejavuje ako najintímnejší a najadekvátnejší výraz živlu duševného života v jeho odlišnosti od živej biologickej hmoty celkového životného procesu na jednej strane a od čisto duchovných stvárnení na strane druhej.

Autorka D. Hivešová-Šilanová obohatila súčasnú detskú literatúru nielen zhmotnením rôznych podnetov akustickým univerzom (hudba, zvuky, hluky), ktoré sa zjavuje v horizonte autorkiných rozprávok, ale aj tým, že poukázala na negatívnejšie súčasti ľudského života: *nelásku, zradu, smrť, bolesť.*

Eufónia lyriky (Zvončekový mužíček)

D. Hivešová-Šilanová využíva absolútnu dôležitosť ***hudobnosti*** ako privilegovaného elementu výrazovej komunikácie v umeleckom štýle a snaží sa ju asimilovať do svojej poézie aj cez hudobné formy. Preto môžeme hovoriť o podobnosti zbierky poézie *Zvončekový mužíček* s programovou inštrumentálnou hudbou, ktorá svojou „rozmarnosťou" a netypickosťou štruktúry núti čitateľa prijímať jej „vtrhnutie" do diela.

Uvedomenie si špecifickosti Šilanovej poézie nielenže nerobí zbytočnou porovnávaciu analýzu hudobnej a iných druhov umeleckej „reči", ale práve naopak, transformuje ju na nástroj skúmania ich vzájomných vzťahov. Pritom prejav štruktúrnej strohosti v poetickej reči (ktorú tradícia nespája s určitými žánrami typickými pre hudbu, napr. rondo, sonet, kde fungovala od počiatkov), môže byť ozvláštnený typickou spoľahlivou oporou v ***hudobnej reči,*** akou je jej ***štruktúrny invariant*** (napr. refrénovitosť, rondálnosť, piesňovosť, variačnosť

a podobne). Opakovaním sa v texte vytvárajú rôzne motívy , asociácie, prvky, ktoré tvoria obraz lyrického subjektu a jeho pocitov a tým sa zachováva pre poetku typická napätá a pružná rozprávačská intonácia.

Podmieňuje sa tým osobitné „znenie“, špecifická vlastnosť – hudobnosť ako výsledok uvedomelého alebo neuvedomelého podriadenia sa zákonom ***hudobnej syntaktiky*** a zároveň priradenia „obertónov“ hudobného zmyslu k „základnému zmyslovému tónu“ daného diela.

Hudobnosť poézie autorka dotvára využívaním hudobných postupov príznačných pre rôzne ***hudobné žánre.*** V básňach spomenutej zbierky sa nachádza istá motivická identita, podobnosť, tiež kontrasty (*slon – zvončekový mužíček*), opakovania a variácie. Ak však tieto motívy a témy sledujeme takto, v ich opakovaniach a metamorfózach sa zračia náznaky ***hudobných foriem***. Dielo tak graduje od prvotného folklóru (pieseň) k prepracovaným profesionálnym hudobným formám.

Základom všetkých hudobných variantov a typov invariantných štruktúr hudobnej reči je *opakovanie základným hudobným jazykom hudobného diela.* Opakovanie môže byť úplné alebo s nejakými zmenami. Súčinnosť opakovaní, ich následnosť, vznik v určitých momentoch, naplnené iným obsahom a nakoniec ich množstvo a kvalitatívny charakter (od presného zopakovania až do náznaku prvotného zdroja) vytvára rytmus ich vzájomných vzťahov, v mnohom predurčujú ten či iný invariant, predovšetkým čo sa týka jeho konštrukcie a procesov, ktoré v ňom prebiehajú. Typov opakovaní, ktoré vytvárajú akúsi ***refrénovitosť*** *a* ***piesňovosť*** v poézii Daniely Hivešovej-Šilanovej je veľa:

Rondo je viacdielna hudobná forma, v ktorej sa hlavná myšlienka niekoľkokrát opakuje. Znaky tejto hudobnej formy a tiež piesňovej hudobnej formy, ktorá sa básňach zračí predovšetkým využívaním refrénov si možno porovnať s notovou partitúrou:

Obr. č. 1 **RONDO**

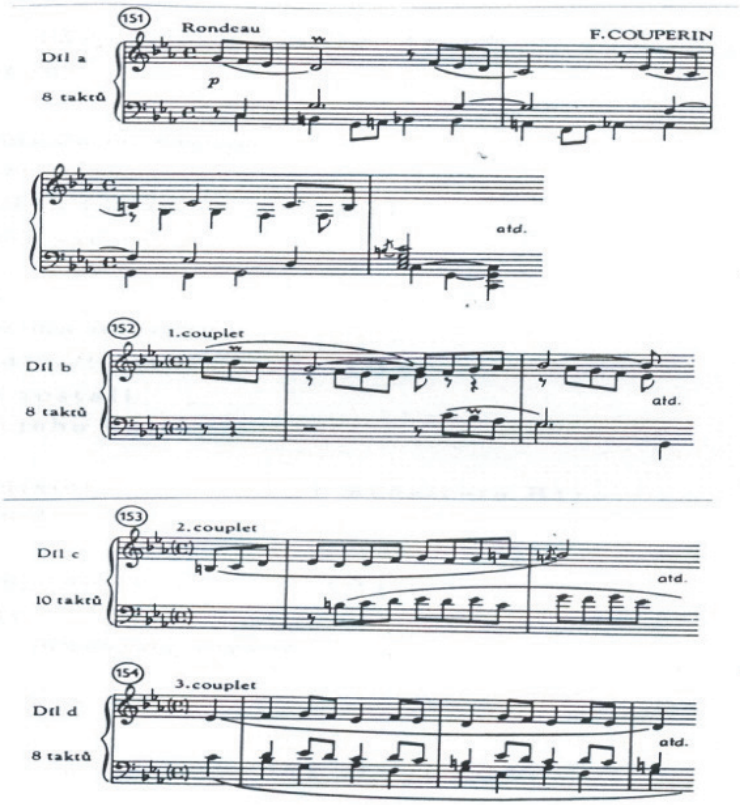

Druhá pesnička Zvončekového mužíčka

Buďte s nami chvíľu malí!
Čoho by ste sa tu báli!
Pre každého je tu miesto,
zastavte sa u nás cestou!

Zmenši sa len na kratučko,
mamka, dedko,
babka s vnučkou,
chvíľu budeme spolu malí,
aby ste sa s nami hrali!

Pomknite sa trošíčka,
hneď máme dosť miestečka!

Buďte s nami chvíľu malí!
Čoho by ste sa tu báli?
Malí vidia často zblízka,
čo sa vidieť dá len znízka,
čo nevidia veľkí z výšky,
zabudli na všetky skrýšky... (s. 24)

Stavba básne je založená na sugestívnom opakovaní dvojveršia *Buďte s nami chvíľu malí! / Čoho by ste sa tu báli?* (alebo jeho variácie), na jeho dômyselnom opakovaní, na bohatstve súzvučných, príbuzne zvučiacich rýmov a osnovaná na zvonivom znení aliterácií a kalambúrov. Táto dokonalá hudba reči a vlnenie zvláštneho rytmu odzrkadľuje symbolicky hravosť a výzvu dospelým, aby aspoň nachvíľu zabudli na svoje starosti a inkarnovali sa do sveta detí. Opakovaním zvukového refrénu autorka nielenže zdôrazňuje, ale aj mierne stupňuje túto výzvu. Poetka predpokladala hudobný efekt aj tam, kde ide o opakovanie rovnakej hláskovej skupiny na začiatku slov: *Máme ešte batoliatka - Bim, Bam, Bom!* (s. 68). Podľa J. Mukařovského (In: Pechar, 2002, s.136) *„zvukosled není dán v textu jakošto objektívny fakt, který by bylo lze vyhledat mechanickou kombinací stejných hlásek (po případe hláskových skupin), nýbrž jako pouhá tendence k pravidelnosti hláskové struktury, jen zčásti uskutečněná, při jejímž hledání musíme spoléháti především na své vlastní estetické prožívání.“*

R. Jakobson (In: Pechar, 2002) kladie dôraz na to, že zvuková podobnosť je v poézii vždy spojená s podobnosťou významovou. Zdôrazňuje, že akokoľvek je v poézii pôsobivý dôraz na opakovanie zvukovú niť nemožno obmedzovať iba na numerické mechanizmy. J. Mukařovský (in Pechar, 2002), ktorý sa vo svojej *Estetickej štúdii* zaoberá práve „numerickými mechanizmami“ a pokúša sa ukázať v čom spočíva hudobnosť poézie. V zhode s O. Zichom (1928) chápe túto hudobnosť ako zvukovú kvalitu vytvorenú zoskupením hlások podľa určitých pravidiel, chápaných intuitívne. V prvom rade je D. Hivešová-Šilanová fascinovaná poéziou a hudbou ako ***zvukovým fenoménom***, teda možnosťou „vytvárať zvuk“ v rámci slova jej básne teda môžeme charakterizovať ako výsostne „zvukové“, t.j. intencionálne využívajúce všetky možnosti zvukového materiálu v rámci jazykového kódu. Elementárne zvuky hlások vytvárajú zvukomalebnosť slova alebo súvisia s jeho lexikálny významom; tieto slová sa potom podieľajú na zvukovej stavbe slovných skupín, veršov, strof a celej básne, ale vzťahujú sa tiež na významový kontext básne, zbierky a celej poetiky

D. Hivešovej-Šilanovej. Kvôli prehľadnosti uvádzame sumarizáciu postupov, ktoré poetka využíva vo svojich textoch v zvukovej rovine:

a) na úrovni hláskovej mikroštruktúry – opakovanie (eufónia, aliterácia, asonancia), sémantizácia hlások;
b) na úrovni slov a slovných zoskupení – opakovanie (anafora), variácia (paronomázia, tautológia, onomatopoja);
c) na úrovni veršov – opakovanie (refrén), variácia (refrén, postupná variácia na úrovni jednotlivých veršov a veršových dvojíc, postupná variácia na úrovni jednotlivých strof);
d) v celom texte – polyfonizácia tém (Novák, 2005, s. 110).

V dimenziách týchto úvah si môžeme všimnúť, onomatopoické fungovanie hláskových zhôd, a ich využitie na to, aby sa zafarbením hlások vzbudilo určité citové ovzdušie, pretože už samotné slovo ***uspávanka***, ktoré sa objavuje v názve básne *Uspávanka Zvončekovej mamičky pre malú Spink* evokuje veľmi intímnu chvíľu medzi matkou a jej dieťaťom. Autorka tento žáner ako špecifický druh hudobnej komunikácie určite nevybrala náhodou, veď najčastejšou hudobnou formou, s ktorou dieťa prichádza do kontaktu už od útleho detstva, je práve uspávanka. Následnou hrou so zvukom, slovom (zvýšený počet deminutív) a celkovou atmosférou, vyvolanou pianovou intenzitou, autorka nielenže napĺňa charakter uspávanky, ale zdôrazňuje jej špecifickosť tak medzi básňami zbierky, ako aj medzi ostatnými druhmi hudby. Autorke určite neunikol ani fakt, že jazyková zložka nie je pre uspávanku dôležitá. Charakteristickou črtou tohto hudobného žánru je hudobná jednoduchosť. Uspávanky všetkých kultúr sa okrem toho vyznačujú zostupnou melodickou líniou (čo je v básni graficky znázornené), sú v pomalom tempe a obsahujú časté repetície. Všetky tieto znaky zodpovedajú zvýšenému emocionálnemu výrazu (Franěk, 2005, s. 140):

Ešte ani zvoniť nevie.
Zvoní len, ako keď padá perie,
keď vám v spánku poduška
spink,
spink,
spink,
spinká
do uška... (s. 45)

Významovým zdôraznením určitého slova tým, že sa hláska alebo skupina hlások (pre dané slovo charakteristická) opakuje v jeho okolí (báseň *Na*

tréningu umeleckých zvonkohier: Cink cinká, Link linká, / Brinky, brinkinká, Klinky, klinká, / Dzing dzingá, Spink spinká...s. 53), autorka vyčarila plynulé zvukové vibrácie, čím pristúpila k tvorbe textu básní ako skladateľ - hudobník. Týmto sa dostávame k otázke ***partitúry***. Hudobník pôsobí na ucho, ale obracia sa i na oko. V jeho texte, jeho „literatúre", podobne ako je to v básňach D. Hivešovej-Šilanovej slová niekedy zohrávajú závažnú úlohu a sú transformované na znaky, ktoré nám umožňujú realizovať zvukový efekt. Autorka svojou partitúrou dosiahla ***zvukovú orchestráciu*** básne. Predstava textu ako partitúry vyúsťuje do novej koncepcie literatúry, čo umožňuje čitateľovi väčšie možnosti percepcie, napr. vrátiť sa dozadu, pristaviť sa pri niektorých pasážach, text sa stáva partitúrou a čítanie plošným prieskumom (Butor, 1997, s. 94 – 95).

Zbierka *Zvončekový mužíček* je teda založená na rafinovanej hre so zvukom slova a jej básne tak nadobúdajú formu možno menej „elegantnú", ale o to nápaditejšiu.

Ide o druh poézie, ktorý obracia čitateľovu pozornosť viac „na zvuk" ako „na zmysel" (paralelne s hudbou sa tu zdôrazňuje fakt, že hudba, na rozdiel od reči, aj vtedy čosi znamená, ak nič neoznačuje (porov. Faltin, 1991, s. 50). Uplatnený zvukový aspekt je teda štrukturálnym a architektonickým prvkom básní.

Hudba je teda podstatou poézie a zvukovo hudobné ladenie verša jeho dominantným činiteľom. Je zaujímavé sledovať celú enumeráciu obrazov v básňach zb. *Zvončekový mužíček*; nakoniec slová ako pieseň, orchester, triangel, zvonkohra, cimbal, v zbierke najviac preferované, sú metaforami prevzatými tiež z hudobnej sféry. dôraz sa pritom kladie na „mnohost laterálních vztahú mezi jednotlivými vysledovávanými obrazy: „Téma není ničím jiným než součtem, nebo spíše perspektivním zachycením svých různých modulácí" (Richard, 1961, s. 28, in: Pechar, 2002, s. 26) Hudobnosť jazyka je vysvetľovaná tým, čo Mukařovský (in: Pechar, 2002) označuje ako nemotivické, teda jazykové hyperboly a personifikácie. Zdôraznením významového pomeru medzi dvoma významovými celkami, a to v básni *Čo rozpráva Pohárik,* D. Hivešová-Šilanová využíva onomatopoja ako nápadnú podobnosť s čínskymi menami: Prichádza k nám *Cink a Link, / vedľa spieva Cink C´cink, / broskyňová Link C´cink, / čerešňová Mi-Ci Link. / Maľujú si vejárik / spolu s nimi Cin-Cing Ling*... (s. 77). Autorka najmä poslednými dvoma príkladmi potvrdzuje Jakobsonovu formuláciu (1995 s. 99, In: Pechar, 2002, s. 134), podľa ktorej „ *fonéma, ktorá sa objavuje len raz, ale v kľúčovom slove na vhodnom mieste, na*

kontrastnom pozadí môže získať zvláštny význam" a vytvára akoby záverečný akord celého štvorveršia:

Tvoje zúbky, cink-cink, cinknú o sklíčko,
cink-link, cink-link,
cinkneš vo mne lyžičkou,
rozoznie sa v Pohárikuu
moja celkom maličká
čajíková hudbička... (s. 78)

Spojenie eufonického efektu s významovou zhodou slova je zvlášť zaujímavé vtedy, keď opakovanie hlások vzniká opakovaním určitého slova alebo skupiny slov. Výskyt opakovaní zvukových a slovných figúr v básňach zbierky Zvončekový mužíček je značný. Autorke možno ani nešlo tak o upútanie pozornosti čitateľa, ako skôr o to, aby tieto zvukové figúry pôsobili ako efekty, ktoré, čo najprirodzenejšie vyplynuli zo spontánne odhalených možností jazyka, a to čo najviac ho priblížiť zvukom hudobným. Zreteľ na zvukovú stránku predpokladá tiež syntaktická obmena opakovania, napr. *orchester je celý svet* (s. 65) a *celý svet je orchester* (s. 81), tieto verše zároveň parafrázujú myšlienku M. Butora (1997, s. 95): *„Svet pre mňa znie zvukmi, text sa rozvlnil"*.

LITERATÚRA

BUTOR, M.: Premeny písania. In: *Revue svetovej literatúry*, 33, 1997, s. 90 – 95.

BROCH, H.: Myšlienky k problému poznania v hudbe. In: *Slovenské pohľady*, roč. 107, 1991, č. 9, s. 55 – 62.

FALTIN, P.: K otázke hudobného významu. In: *Slovenské pohľady,* roč. 107, 1991, č. 9, s. 50 – 54.

FRANĚK, M.: *Hudební psychologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2005. 238 s.

HAMADA, M.: Človek na ceste. In: *Slovenské pohľady*, 1965, č. 4, s. 124 – 135.

HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D.: *Chlapec s čajkou. Zuzankine motýle*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1996.

HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D.: *Vtáčatko koráločka*. Bratislava: Goldpress Publishers, 1996.

HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D.: *Zvončekový mužíček*. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 1996. ISBN 80-968354-1-6.

HLEBOVÁ, B.: *Rómska identita (romipen) v rómskych rozprávkach (paramisa)*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2010. ISBN 978-80-555-0168-0.

HLEBOVÁ, B.: *Slovník autorov rómskej literatúry pre deti a mládež*. Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta, 2011. 190 s. ISBN 978-80-555-0316-5.

KOLI, F.: *Interpretačné priezory prózy*. Nitra: Aspekt, 2003. ISBN 80-8050-080-0.

LEVÝ, O.: *Baudelairova estetika a technika*. Praha: Eikon 1998.

LOSEV, A. F.: Hudba jako předmět logiky. Velehrad-Roma: Refugium (preklad Alan Černohous), 2006, 228 s.

MARČOK, V. a kol.:*Dejiny slovenskej literatúry III*. Bratislava: LIC, 2004. ISBN 80-89222-08-0.

MICHAUX, H.: Jav zvaný hudba, *Slovenské pohľady*, roč. 107, 1991, č. 9, s. 101 – 104.

NOVÁK, R.: *Hudba jako inspirace poezie*. Ostrava: Ostravská univerzita, Tilia, 2005. ISBN 80-86904-09-1.

PECHAR, J.: *Interpretace a analýza literárního díla*. Praha: Filosofia, 2002, 286 s.

RAKÚS, S.: *Poetika prozaického textu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1995. ISBN 80-220-0652-1.

RAPPOPORT, S. CH.: *Umenie a emócie*. Moskva: Muzyka, 1972. 75-046-79.

SCHOPENHAUER, A.: *Génius. Umění. Láska. Světec*. Praha: Votobia, 1994.

SLIACKY, O. a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*. Bratislava : LIC, 2005. ISBN 80-88878-97-7.

STANISLAVOVÁ, Z.: Na krídlach fantázie (Slovenská literatúra pre deti a mládež v 21. storočí. In: *Současnost literatury pro děti a mládež*. Liberec: Technická univerzita, 2006. s. 35 – 40. ISBN 80-7372-139-2.

ZÁVER

Literárnohistorickému výskumu miesta Rómov v slovenskej literatúre pre deti a mládež v kontexte ich autorského zastúpenia i výskytu rómskych literárnych postáv sme sa venovali v rámci vedecko-výskumnej činnosti v grantovom projekte VEGA 1/0754/09 *Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku* v rokoch 2009 – 2011. Parciálne výsledky riešenia výskumnej problematiky sme publikovali v niekoľkých vedeckých štúdiách, v monografickej práci *Rómska literatúra v multikultúrnej a emocionálnej edukácii elementaristov* (Hlebová, 2009), vo vysokoškolských učebných textoch *Rómska identita* (*romipen*) *v rómskych rozprávkach* (*paramisa*) (Hlebová, 2010), ako aj v zostavenom prehľade rómskych a nerómskych autorov na Slovensku pod názvom *Slovník autorov rómskej literatúry pre deti a mládež* (Hlebová, 2011). Vedecko-výskumné zameranie riešenej problematiky uzatvárame v tejto monografickej práci pod názvom *Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku* (Hlebová et al., 2011).

Prínos kolektívnej monografickej práce *Rómovia v slovenskej literatúre pre deti a mládež na Slovensku* nachádzame **v oblasti literárnej histórie a literárnej kritiky** – sústredením dostupných informácií o rómskej literatúre a slovenskej literatúre pre deti a mládež s rómskymi postavami ako výsledok literárnohistorického skúmania pôvodnej a prekladovej intencionálnej a neintencionálnej tvorby identifikovaných rómskych i nerómskych autorov v rámci periodizácie dejín slovenskej literatúry pre deti a mládež podľa literárneho historika O. Sliackeho, čo dopĺňa zostavený slovník rómskych i nerómskych autorov; **v oblasti literárnej teórie** – interpretáciou rôznych podôb umeleckého zobrazovania Rómov vo vybraných žánroch intencionálnej a neintencionálnej slovenskej literatúry pre deti a mládež od rómskych i nerómskych autorov.

Mnohé zo zistených titulov pôvodnej rómskej literatúry pre deti a mládež na Slovensku od rómskych autorov doteraz neboli predmetom intenzívnejšieho záujmu predstaviteľov slovenskej literárnej vedy o detskej literatúre o posúdenie ich umeleckej hodnoty a literárneho prínosu. Aj z uvedeného dôvodu máme v budúcnosti ambície bližšie identifikovať axiologické aspekty literárnych žánrov rómskej literatúry pre deti a mládež na Slovensku od rómskych autorov.

RESUMÉ

Rómovia v slovenskej literatúre pre deti a mládež na Slovensku
Cieľom kolektívnej monografickej práce je poukázať na miesto a umelecký obraz Rómov v slovenskej literatúre pre deti a mládež na Slovensku, a to v kontexte literárnej tvorby od rómskych autorov, ako aj výskytu rómskych postáv v žánroch slovenskej literatúry pre deti a mládež od nerómskych autorov. Práca má literárnovedný charakter a pozostáva z dvoch kapitol. V prvej kapitole pod názvom *Rómovia v slovenskej literatúre pre deti a mládež v literárnohistorickom prehľade* autorka B. Hlebová po objasnení východiskových literárnovedných pojmov a historických vývinových súvislostí prezentuje prehľad intencionálnej i neintencionálnej tvorby identifikovaných rómskych a nerómskych autorov v slovenskej literatúre pre deti a mládež (v slovenskom alebo slovensko-rómskom jazyku), ako aj prekladov z tvorby rómskych a nerómskych autorov svetovej literatúry, ktoré vyšli na Slovensku, a to v rámci historických medzníkov vývinu slovenskej literatúry pre deti a mládež podľa O. Sliackeho (1997). V druhej kapitole pod názvom *Rómovia v žánroch slovenskej literatúry pre deti a mládež* autori prezentujú miesto a umelecký obraz Rómov vo vybraných žánroch slovenskej literatúry pre deti a mládež od rómskych i nerómskych autorov. V podkapitole *Skôr než sa povie rómska literatúra...* R. Rusňák pri nazeraní na problematiku Rómov a rómskej literatúry vychádza z mimoliterárnych súvislostí, pričom poukazuje na inakosť a zároveň univerzálnosť rómskej literatúry, utváranej na kultúrnej platforme rómskeho etnika v majoritnej spoločnosti. V podkapitole *Mentálny obraz Rómov v slovenskej tvorbe pre deti a mládež* sa Z. Stanislavová pokúša o rekonštrukciu mentálneho obrazu Rómov a modelu ich spolužitia s Nerómami v dvoch žánrových okruhoch textov: v povesti a v spoločenskej próze. Literárny *„autoobraz“* Rómov detailnejšie analyzuje v próze troch rómskych autorov (E. Lacková, L. Tavali, L. Didi), v tvorbe ktorých nachádza rôzne varianty literárnej sebareflexie tohto etnika. V podkapitole *Hudobné motívy v rozprávkach Daniely Hivešovej-Šilanovej* sa Eva Dolinská sústreďuje na pozorovanie motívov hudby v rozprávkach pre deti *Chlapec s čajkou – Zuzankine motýle a Vtáčatko Koráločka,* interpretáciou ktorých poukazuje na paralely s autorkinou zbierkou poézie *Zvončekový mužíček.* Hudbu a spev vníma nielen ako neoddeliteľnú súčasť životnej filozofie a existencie Rómov, ale aj ako logickú súčasť stvárnenia rozprávkových príbehov zo života rómskej komunity v tvorbe slovenskej spisovateľky D. Hivešovej-Šilanovej.

SUMMARY

Romanies in Literature for Children and Youth in Slovakia
The aim of the collective monograph is to outline the place and image of the Romanies in Slovak literature for children and youth, namely in the context of literary work of Romany authors as well as in the presence of Romany characters in the genres of Slovak literature for children and youth by Non-Romany authors. This literary-scientific work consists of two chapters. In the first chapter – titled *Romanies in Slovak literature for children and youth in literary-historical outline* – the author Bibiana Hlebová after clarification of initial literary-scientific terms and historical developmental connections presents the outline of intentional and unintentional production of identified Romany and Non-Romany authors in Slovak literature for children and youth (in Slovak or Slovak-Romany language), as well as the translations from the production of Romany and Non-Romany authors from international literature that were published in Slovakia within the historical research of the development of Slovak literature for children and youth by Ondrej Sliacky (1997). In the second chapter – titled *Romanies in genres of Slovak literature for children and youth* – the authors define the place and artistic image of Romanies in selected genres of Slovak literature for children and youth by Romany and Non-Romany authors. In the subchapter *Before we start to talk about Romany literature...* Radoslav Rusňák viewing the Romany and Romany literature issues proceeds from extraliterary context where he points out both to the otherness and universality of Romany literature formed on the cultural platform of Romany ethnic group in majority society. In the subchapter *Mental image of Romanies in Slovak works for children and youth* Zuzana Stanislavová attempts to reconstruct the mental image of Romanies and the model of their coexistence with Non-Romanies within the two genre scopes: legends and social prose. More closely she analyses the literary "self-portrait" of Romanies in the prose by three Romany authors (Elena Lacková, Ladislav Tavali, Ludovít Didi), where she finds varieties of literary self-reflection of this ethnic group. Eva Dolinská in her subchapter *Musical motives in the fairy-tales by Daniela Hivešová-Šilanová* focuses on the observation of the musical motives in the fairy-tales for children *Chlapec s čajkou* (A Boy with Seagull), *Zuzankine motýle* (Susie's Butterflies) and *Vtáčatko koráločka* (Birdie Beadie). Interpreting these fairy-tales the author of the study finds the parallels with Hivešová-Šilanová´s poetry collection for children *Zvončekový mužíček* (Bluebell Mankin). She considers music and singing in Hivešová-Šilanová´s literary work not only to be an integral part of life philosophy and existence of Romanies but also the logical part of literary representation of fairy-tale stories inspired by life of Romany community.

Preklad: Mgr. Markéta Andričíková, PhD.

Rómovia v literatúre pre deti a mládež na Slovensku

Autori: doc. PaedDr. Bibiána Hlebová, PhD.
prof. PhDr. Zuzana Stanislavová, CSc.
doc. PaedDr. Eva Dolinská, PhD.
Mgr. Radoslav Rusňák, PhD.

Recenzenti: prof. PhDr. Ondrej Sliacky, CSc.
prof. PhDr. Brigita Šimonová, CSc.

Rozsah: 147 strán
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta
Formát: B5
Sadzba: Mgr. Hedviga Kochová, PhD.
Návrh obálky: PaedDr. Jozef Zentko, PhD.
Tlač: Grafotlač Prešov
Náklad: 150 ks

ISBN 978-80-555-0317-2
EAN 9788055503172